

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Eesti ajaloo osakond

Mihkel Kraav
Sõltumatud Noortefoorumid Eesti NSV-s (1988–1991)
Magistritöö

Põhijuhendaja:
Poliitikateooria teadur Juhan Saharov (PhD)
Kaasjuhendaja:
Uusima aja kaasprofessor Kaarel Piirimäe (PhD)

Tartu 2025

Sisukord

Sissejuhatus.....	4
1. Noorte- ja informaalsete liikumiste roll NSV Liidus 1980. aastate keskel ja lõpus.....	8
1.1 Noorte ja noorteliikumiste roll ja mõju perestroika vältel	8
1.2 Isetekkelised rühmitused NSV Liidus.....	10
1.3 NSV Liidu isetekkelistes liikumistes levinud alternatiivsed ideed	12
2. ENSV erinevad noorteliikumised 1987–1989	14
2.1 EÜE ja aktiivsemad malevarühmad	15
2.2 Sõltumatud noorteliikumised	16
3. I Sõltumatu Noortefoorum: selle arengulugu ja toimumine juunis 1988	25
3.1 SNF I. Korraldamine ja sõna levitamine	25
3.2. Foorumi käik	29
3.3 Foorumi järelkaja ja kajastamine	31
4. I Noortefoorumi teemade analüüs läbi kõnede.....	34
4.1 Inimõiguste tagamisest ENSVs.....	34
4.2 1960. aastate ja 1980. aastate generatsioonide erinevusest.....	36
4.3 Ideed noorteorganisatsioonidest ja noorte organiseeritusest	37
4.4 Vaba ajakirjandus ja eneseväljendus	39
4.5 Iseseisvusest	42
4.6 Ideed seoses sõjaväe ja antimilitarismiga.....	43
4.7 Liiduvabariikide liikumiste omavaheline suhtlus ja toetus	45
4.8 Ideed Eesti ajaloost, kirjandusest ja keele staatusest.....	47
4.9 Ideed usust ja kirikust.....	48
4.10 Vangid ja vangistus Eesti NSV-s	50
5. Sõltumatud Noortefoorumid II–V	51
Kokkuvõte.....	68
Kasutatud allikad ja kirjandus.....	73
Summary	76
Lisad.....	81
Lisa 1 I Sõltumatu Noortefoorumi korraldustoimkonna läkitus üldsusele	81
Lisa 2 Piret Lindpere märkmed.....	83

Lisa 3 Mihhail Lotmani kõne Piret Lindpere arhiivist.....	86
Lisa 4 Kutse I Sõltumatule Noortefoorumile Juhan Kivirähki arhiivist	89
Lisa 5 Foto I Sõltumatult Noortefoorumilt	90

Sissejuhatus

„Tollal oli revolutsiooni nii palju, et mõnikord ei mäletanud järgmine hommik, millist revolutsiooni eile korraldatud sai.“ Sellise vastuse sai autor küsimusele, kas tänane riigimees, kuid tollane üliõpilane, mäletab oma osalemist III Sõltumatul Noortefoorumil 1989. aasta aprillis. Tormilised 1980ndate lõpu- ja 90ndate algusaastad olid sündmustest pungil, üks meie ajalookirjutuses tähtsam kui teine. Eesti taasiseseisvumise narratiiv esitab ühelt poolt Isemajandava Eesti ja Rahvarinde, teiselt poolt ERSP ja Kodanike komiteede, aga ka MRP avalikustamise ja NSVL Rahvasaadikute Kongressi kaudu laiema iseseisvumise loo. Selle loo varju on aga jäänud väiksemad liikumised, nende ideed ja isikud.

Käesolev töö võtab fookusesse sõltumatu noorteliikumise Eesti NSV-s, kaardistades selle isikud, võrgustiku, ja ideed aastatel 1987 kuni 1991. Noorteliikumise lugu aitab meil näha Eesti perestroika perioodi rohujuure perspektiivi kaudu, kirjeldades kuidas noorte rühmituste algatused tekivad ja arenevad. Kui Aili Aarelaid-Tart nimetas 1980ndate keskpaigas täiskasvanu ikka jõudnud noort generatsiooni „küünikuteks“, kes on kaugenenud igasugusest poliitilisest mõtlemisest ja ühiskonna parandamisest¹, siis ometi 1987–1991 aastal aset leidnud sõltumatu noorteliikumine (s.t. väljaspool Komsomoli ja teisi olemasolevaid parteistruktuure) näitas, et see „küünikute põlvkond“ suutis mobiliseerida noorsugu vägagi edukalt, välja pakkudes -terve hulga radikaalseid ideid, mis said hilisema poliitilise arengu ennustajateks.

Uurimisküsimused. Eelnevast tõukub ka töö peamine uurimisküsimus: milline oli Sõltumatute Noortefoorumite (SNF) koht ja mõju ENSV noorteliikumises ja poliitikas 1987-1991? Töö laiem uurimisobjekt on noorteliikumine (mis koosnes mitmetest organisatsioonidest), samas kui konkreetse juhtumina analüüsitakse kõige enam esimest Sõltumatut Noortefoorumit (SNF I). Juhtumi valiku põhjenduseks saab tuua SNF I selgelt suurema allikabaasi ning sellest osavõtjate arvu, võrreldes teiste foorumitega aga samuti selle suurema sotsiaal-poliitilise nähtavuse. Teiseks uuritakse, milline oli viie toimunud foorumi omavaheline side - kas ühine oli ainult nimi või ka sisu? Kolmas uurimisküsimus - milliseid ideid noored I Sõltumatul Noortefoorumil esitasid; millised olid nende soovid ja lootused tulevikuks 1988. aasta varasuvel? Viimane ehk neljas uurimisküsimus keskendub ENSV ja NSV Liidu keskuse ehk Moskva noorteliikumiste tunnuste võrdlemisele. Millised olid liikumiste ühisjooned impeeriumi keskel ja äärealal?

¹ Aarelaid-Tart Aili, Johnston Hank (2000), Generations, microcohorts, and long term mobilization: The Estonian National Movement, 1940-1991. *Sociological Perspectives*, detsember 2000, lk. 685.

Historiograafia. Varasemalt pole SNF-i ega ka noorteliikumist laiemalt Eesti ajalookirjutuses põhjalikult kajastatud. SNF I kohta kirjutasid ülevaate Harri Liivrand ja Ants Juske juba 1988. aasta sügisel, mis oli korraldajate/osavõtjate mälestusi ja arvamusi käsitlev artikkel². Teine SNF I puudutav artikkel on kirjutatud Mart Laari poolt, kus ta vaatleb foorumil toimunut ning sellele järgnenud sündmusi.³ Laiemalt on 1980. aastate Tartu tudengiliikumist käsitlenud Ivo Rull enda 1991. aastal kaitstud bakalaureusetöös⁴, mis ilmus 2015. aastal ka almanahhi kujul⁵. Põhjaliku ülevaate riikliku institutsiooni all tegutsenud Eesti Üliõpilaste Ehitusmalevast (EÜE, mis oli noorteliikumise kasvulavaks) on kirjutanud Tiit Pruuli⁶. Üldisemalt on vastupanu ja noori kajastanud juba mainitud Aili Aarelaid-Tart (koostöös Hank Johnstoniga), samuti on teemat kajastanud Rein Ruutsoo⁷. Lääne autoritest on perestroika perioodi noorteliikumist ja nende ideid NSV Liidus (eriti Moskvast ja Ukraina NSV-s) käsitlenud Hans Asenbaum⁸, Felix Krawatzek⁹, Michael Urban¹⁰ ning Padraic Kenney¹¹. Neid autoreid kasutatakse võrdluses Moskva ja Eesti NSV liikumistega ka käesolevas töös.

Töö struktuur. Töö koosneb viiest suuremast peatükist, mis on omakorda jaotatud alapeatükkideks. Esimese peatükis võtab autor vaatluse alla NSV Liidu üleliidulised, kuid peamiselt keskuse ehk Moskva-spetsiifilised noorte- ja isetekkeliste liikumiste küsimused perestroika ajastul. Peatükis käsitletakse järgmiseid küsimusi: milline oli noorte- ja isetekkeliste liikumiste mõju ja roll perestroika ajal, millised näitajad iseloomustavad erinevaid perestroika-aegseid isetekkelisi liikumisi ning milliseid ideid liikumised perestroika kohta esitasid.

Töö teises peatükis antakse lühike ülevaade tuntumatest opositsioonilistest poliitilistest jõududest Eesti NSV-s sel perioodil, kus noortel oli oma osa (mõnikord ka oma allrühmitus), nagu Eestimaa Rohelised, Eesti Muinsuskaitse Selts, Rahvarinne, MRP-AEG, ERSP jm. Neid rühmitusi töös pikemalt ei käsitleta. Samuti analüüsitakse, mida üldse tähendab ajastu kontekstis “sõltumatu liikumine”? Teisel peatükil on kaks alapeatükki. Esimeses käsitletakse

² Liivrand Harri, Juske Ants, Tallinna kevad 88' ja Eesti Sõltumatu Noortefoorum, (Vikerkaar, 1988)

³ Laar, Mart, Tuleviku Loojad, (Eesti Ekspress, 19.08.2003)

⁴ Rull, Ivo. „Mitteformaalne üliõpilasliikumine Tartu Riiklikus Ülikoolis 1980ndate teisel poolel. Ideelisi ja organisatsioonilisi palgejooni“. Bakalaureusetöö. Juhendaja Tiit Matsulevitš. 1991.

⁵ Rull, Ivo. Tartu tudengid kuumadel kaheksakümnendatel. Almanahh 2015, (Rull ja Rumm, 2015)

⁶ Pruuli Tiit, EÜE jälg Pildikesi üliõpilasnoorsoo elust, (Kirjastus Varrak, 2013)

⁷ Ruutsoo Rein (2004) Estonia. *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe*. Toim. Detlef Pollack, Jan Wielgohs.

⁸ Hans Asenbaum (2012) Imagined Alternatives. A history of ideas in Russia's perestroika. *Socialist History*. No. 42.

⁹ Krawatzek Felix (2018) *Youth in Regime Crisis: Comparative Perspectives from Russia to Weimar Germany*. Oxford University Press.

¹⁰ Urban Michael (1997) *The Rebirth of Politics in Russia*. Cambridge University Press.

¹¹ Padraic Kenney (2002) *A Carnival of Revolution. Central Europe 1989*. Princeton University Press.

EÜE-t, selle aktiivsemaid rühmi ning sinna kuulunud isikuid, teises alapeatükis 10 valitud sõltumatut noorteliikumist ning nende seost I Sõltumatu Noortefoorumiga.

Kolmas suurem peatükk vaatleb SNF I korraldamist, foorumi käiku, sündmusi ning järelkaja ajakirjanduses. Peatükki eesmärgiks on anda laiem ülevaade I Sõltumatu Noortefoorumi tekkest ning toimumisest eesmärgiga määratleda selle tähtsus seoses ENSV perestroika ja noorteliikumistega.

Neljandas peatükis käsitletakse I Sõltumatul Noortefoorumil kõlanud ideid ja mõtteid, kasutades seal kõlanud ja säilinud kõnede analüüsi. Peatükki eesmärk on välja tuua põhilised noorte esitatud ideed noortefoorumil. Kõnede sisude põhjal on välja valitud kümme peamist ideed: inimõigused; generatsioonide vahe; noorteorganisatsioonid; vaba ajakirjandus ja eneseväljendus; iseseisvus; militariseeritus ja sõjavägi; rahvaste vaheline suhtlus; eesti keele, kirjandus ja ajalugu; usk ja kirik; ning vangide kohtlemine.

Viies peatükk vaatleb nelja järgnevat foorumit (1988-1991), et välja selgitada foorumite omavaheline side ning võrgustik nende korraldamisel. Peatükk koosneb omakorda neljast alapeatükist, kus esimesed kaks alapeatükki on pühendatud II ja III foorumile, kolmas IV ja V foorumile ning viimases analüüsitakse nende omavahelisi sidemeid ning esitatakse loodud võrgustiku skeem.

Allikad. Töö allikabaas koosneb paljuski esmaallikatest, mis on pärit nii isiklikest kui riiklikest arhiividest. Samuti on palju esmaallikaid pärit tollastest mitteametlikest väljaannetest. Rahvusarhiivist on võetud SNF I konspekt ning Vabamu muuseumi fondidest II ja III foorumi kõnede salvestus. SNF I korraldamise koosolekute kohta olid esmased allikad Piret Lindpere isiklikust arhiivist saadud koosolekute protokollid. Nii I kui ka II foorumi täispikkuses kõned ilmusid tollal täispikkuses mitteametlikes väljaannetes nagu "Heinakuu" ja MRP-AEG infobülletään. Ajalehtedest on allikatena kasutatud väljaandeid nagu Avalik arvamus, Eesti Ekspress, Edasi, ERSP Teataja, Heinakuu, Kodumaa, Nädalaleht, Noorte Hää, Pedagoogiline Instituut (E. Vilde nimelise Tallinna Pedagoogilise Instituudi häälekandja), Postimees, Rävåla (Tallinna sõltumatute ajaleht), Tallinna Kunstiülikooli kuukiri, Vikerkaar, Sirp ja Vasar ning Ühistöö (Rapla maakonna ajaleht). Sekundaarsete allikatena on kasutatud nii Ivo Rulli diplomitööd¹² kui ka Eerik-Niiles Krossi tekstide kogumikku¹³, kust on saadud ülevaade Tartu liikumiste tegevuste kohta antud perioodil. Samuti on ajaloolise konteksti

¹² Rull, Ivo (2015) Tartu tudengid kuumadel kaheksakümnendatel. Almanahh 2015. Rull ja Rumm.

¹³ Kross, Eerik-Niiles (2007) *Vabaduse väravad. Valik tekste 1988-2006*. Ilmamaa.

avamiseks kasutatud Viktor Niitsoo¹⁴, Tiit Pruuli¹⁵, Tiit Made¹⁶, Ain Saare¹⁷ ning Mart Laari, Urmas Otti, Sirje Endre¹⁸ raamatuid käsitletavast perioodist. Liikumiste "Elu Sõna" ja "Harta 87" ajaloo jaoks on kasutatud materjale "Harta" koguduse kodulehelt.

¹⁴ Niitsoo Viktor (2002) *Müürimurdjad. MRP-AEG ja ERSP lugu*. OÜ Ortwil, Tallinn.

¹⁵ Pruuli Tiit (2013) *EÜE jälg. Pildikesi üliõpilasnoorsoo elust*. Varrak.

¹⁶ Made Tiit (2019) *Nõukaaeg, Meenutused, faktid, olud, veidrused*. Rahva Raamat.

¹⁷ Saar Ain (1998) *Aktsioonide aeg*. Ain Saar.

¹⁸ Laar Mart, Ott Urmas, Sirje Endre (1996) *Teine Eesti: Eesti iseseisvuse taassünd (1986-1991)*. SE&JS.

1. Noorte- ja informaalsete liikumiste roll NSV Liidus 1980. aastate keskel ja lõpus

Käesoleva peatüki eesmärk on anda ülevaade kirjandusest ja uurimustest, mis on tehtud üleüldiselt noortest ja informaalsetest liikumistest NSVLis antud töös vaadeldaval perioodil. Autori eesmärk on välja tuua, kas ja kui palju ühtivad varasemate uurimuste tulemused ENSVga ja seeläbi autori töö fookuses olevate teemadega.

1.1 Noorte ja noorteliikumiste roll ja mõju perestroika vältel

Noorte ja noorteliikumiste rolli NSV Liidus perestroika ajal on enda töös uurinud Saksa ajaloolane Felix Krawatzek¹⁹. Ta toob välja, et noored olid ühed põhilised ühiskondliku protsessi "kiirenditest", kelle tõttu pidi riigi juhtkond tegema suuremaid reforme ja muudatusi. Krawatzek esitas noorteliikumiste rolli kohta kolm teesi. Esiteks, perestroika jooksul muutus arusaam noortest ja nende liikumistest aina mitmekesisemaks, tuues välja erinevaid poliitilisi vaateid, mida noored esitasid. *Glasnosti* ehk avalikustamise tingimustes ei suutnud riiklik võim enam kontrollida noortega seonduvaid küsimusi. Teiseks, riiklikud katsed noorte üle kontrolli taastada olid edutud. Kolmandaks, noorte poliitiline mobiliseerimine hakkas kaasama ka teisi ühiskondlikke gruppe laiemalt, mis viis režiimi täiendava surve alla sattumiseni²⁰. Lisaks toob ta välja, et kuigi noored olid olnud perestroika ajal muudatusi nõudva ühiskonna eesrinne, siis perestroika lõpuks sulandusid nad ühte teiste jõududega ning perestroika lõpul polnud noored enam eraldiseisev poliitiline jõud. Etteruttavalt võib öelda, et see kehtis ka Eesti NSV puhul.

NSV Liidu juhtkond oli perestroika eelõhtul arusaamal, et Komsomolil on kindel koht nõukogude noorsoo kasvatamisel. Peasekretär Konstantin Tšernenko sõnul tagas Komsomoli organisatsioon põlvest põlve revolutsiooniliste ideede edasi andmise ning noorte revolutsioonilise kasvatuse²¹. 1980. aastate režiimi vaadet noortest võib sõnastada ka nii: ühelt poolt olid noored ajalooliselt olnud kommunistliku režiimi nurgakivid ning samasugust eneseohverduslikku tööd režiimi nimel oodati ka oleviku noortelt. Seeläbi seoti noor generatsioon vanade põlvkondade vägitegudega, proovides tekitada neis tunde, et noored on enda praeguse elu eest eelpõlvedele võlgu. K. Tšernenko arvas, et tuleviku saab kontrollida

¹⁹ Krawatzek Felix (2018) *Youth in Regime Crisis: Comparative Perspectives from Russia to Weimar Germany*. Oxford University Press.

²⁰ Krawatzek, lk. 130

²¹ Krawatzek, lk. 143

läbi noorte ehk kui suunata noored „valelt teelt“ õigele sotsialistlikule teele, siis ehitavad nood üles veel parema sotsialistliku korra²². Samas algas Komsomoli kui institutsiooni kritiseerimine juba 1970. aastatel. Juba 1980. aastate keskel hakkas ka NSV Liidu ametlik meedia Komsomoli tegevuse kohta küsimusi esitama. Veel 1985. aastal uskus M. Gorbatšov komsomoli kui noorte kasvatusorganisatsiooni tähtsust, ning uskus, et see peab jätkama samamoodi nagu varasemalt, kuid aastaks 1987 sai ka tema aru organisatsiooni reformimise vajadusest²³.

Poliitilise nomenklatuuri välised ehk “informaalsed” liikumised tõmbasid perestroika ajal Vene föderatsioonis ligi just neid noori, kes olid muutunud Komsomoli pakutava osas ükskõikseks. Algselt nimetati niimoodi (vene k *informaly* – informaalsed ehk mitteametlikud) uusi noorte subkultuure nagu punkarid, rokkarid ja metallmuusika fännid. Kuid ka sellised, algselt mittepoliitilised grupid, olid konservatiivsetel parteiametnikel pinnuks silmas, kuna neid nähti kui poliitilisi konkurente Komsomolile. Veel rohkem tõi noorte probleeme NSV Liidus avalikusse ette Juris Podnieksi film „*Legko li byt' molodym?*“ („Kas on kerge olla noor?“), mis tutvustas NSV Liidu laiemale avalikkusele noorte režiimivastaseid tundeid. Läbi perestroika hakkasid noorte arvamused esindama laiemat ühiskonna arvamust ning alates 1987. aastast hakkas ka ajakirjandus rõhutama noorte rolli ühiskondlikus murrangus. Samal ajal suurenes ka informaalsete liikumiste arv, sealjuures osalesid paljud noored nii informaalsete liikumiste kui ka Komsomoli töös. Suur laienemine tõi kaasa vanemate dissidentide kaasamise liikumistesse. Neil tekkisid nüüd kindlad poliitilised nõudmised ja eesmärgid. Selle tõttu kaotasid aga “informaalsed” otsesema seose noortega ning sulandusid laiemale massiga.

Informaalsete suurem aktiveerumine algas 1987. aastal, mil areneti pelgalt meelelahutuse juurest poliitiliste aktsioonideni. Kirjutati erinevaid kaebusi, eelnõusid ja petitsioone, mis tungisid nüüd erinevatesse riigi sotsiaalsfääridesse: kultuurist keskkonnakaitсени, õigusküsimustest majanduseni. Noored ei tegelenud enam ainult eksisteeriva korra kriitikaga, vaid alustasid ka ise muudatuste väljapakkumisega. Gruppide arv kasvas ning sügisel said 47 neist esimest korda Moskvas ka kokku, et enda tegevust koordineerida ja jõulisemalt tegeleda avalikkusele huvipakkuvate probleemidega²⁴. Selle tõttu suurenes kriitika ka Komsomoli suunal, keda arvati olevat liigselt bürokraatlik ja elukauge.

²² Krawatzek, lk. 146-147

²³ Krawatzek, lk. 148-149

²⁴ Krawatzek, lk. 158-159

ÜLKNÜ juhid lootsid aga endiselt, et radikaalsete muudatustega suudetakse noored taas kommunistlikust noorsooühingust huvituma panna. Paraku muudatused ei õnnestunud²⁵.

Informaalsete liikumiste tipphetk saabus 1988. aasta mais, kui USA president Ronald Reagan külastas Moskvat ja pidas kõne Moskva Riiklikus Ülikoolis. Ta tituleeris toimuva „Moskva kevadeks“. Kuigi kuulajaskond oli ilmselt valitud Komsomoli poolt, sai R. Reagani kõne sooja vastuvõtu osaliseks ning noored küsisid Ronald Reaganilt aktiivselt küsimusi seoses tema ühiskondlike ja poliitiliste vaadetega. R. Reagani visiit andis informaalsetele võimaluse korraldada avalikke rongkäike, kuna ajakirjanike kohal viibides polnud valmisolekut nende laiali ajamiseks. Puškini väljakust sai avalik mõttevahetuse koht, kus arutati Nõukogude ajaloo ning üheparteisüsteemi mõistlikkuse üle. NLKP 19. kongressi atmosfääris (kuhu sõitsid ka Eesti NSV delegaadid) hakkasid Moskvast lehvima informaalsete liikumiste loosungid nagu „Maha Stalinism!“ ja „Maha bürokraatia!“. See kõik tekitas inimestes tunde, et esimest korda aastate jooksul pole kongressil eesseisev debatt ette otsustatud. Võib eeldada, et kõik kolm Krawatzeki välja toodud teesi kehtivad ka ENSV liikumiste puhul, mida käesolevas töös ka uuritakse.

1.2 Isetekkelised rühmitused NSV Liidus

Perestroika tagajärjel tekkis NSV Liidus suur hulk inimesi ja grupe, kes kasutasid liberaalsemaks muutumas ühiskonnas võimalusi, et koonduda huvigruppidesse väljaspool NLKP valitsusala. 1989. aastaks võis eksisteerida ligikaudu 60 000 sellist huvigruppi, mis tegutsesid nii spordi, muusika, ilukirjanduse, ajaloo, kultuuri, religiooni kui ka poliitika vallas. Nõukogude ajalehtedes kasutati terminit „mitteametlik“, et eraldada need grupid ning nende teguviis, ülejäänud riigiaparaadiga ühte jalga käivast ja n-ö „ametlikest“ grupeeringutest, sh Komsomol. Mitteametlikud liikumised tulenesid soovist mässata Nõukogude süsteemi vastu, seetõttu autentsus ja vaba mõtlemine olid neis kõige tähtsamad. Ennast vastandati parteisüsteemiga, milles nähti ainult teesklemist, ebakindlust, repressioone kui ka üleüldist rumalust, mis ametliku nõukogude korraga kaasnes²⁶.

Üks „informaalseid“ iseloomustavaid faktoreid oli nende liikmete keskmine vanus, kuna enamus liikmeid olid vanuses alla 30 eluaastat. Michael Urban toob välja, et 1987. aastal olid Moskva rühmitustes 90 protsenti liikmetest alla 27 aasta vanused.²⁷ Uued liikumised

²⁵ Krawatzek, lk. 160

²⁶ Urban Michael (1997) *The Rebirth of Politics in Russia*. Cambridge University Press. Lk 95

²⁷ Urban, lk. 95

andsid noortele võimaluse ennast avastada ning vabalt väljendada, mida partei tegevused pakkuda ei suutnud. Arvamused ametlikust korrast kõikusid alates ükskõiksusest kuni otsese vastumeelsuseni, mille tõttu otsiti eneseväljendusviise väljastpoolt ametlike kanaleid²⁸.

Teine iseloomustav faktor oli initsiatiiv millegi osas ehk liikumiste soov midagi konkreetset ära teha. Padraic Kenney oma raamatus "A Carnival of Revolution" (2002) nimetab informaalseid noori "konkreetsete põlvkonnaks" (*konkretny*) mida ta jälgis Ukrainas ja Poolas 1989. aasta sündmustes. P. Kenney järgi keskendusid "konkreetsed" reaalsele, praktilisele elule [vastukaaluks dissidentide liigsele teoreetilisusele], nt kuidas korraldada demonstratsioone või kuidas kasutada oma ideede näitamiseks meediat.²⁹ Tihti oli selline pragmaatilisus suunatud süsteemi suutmatusele tegelda sotsiaalselt oluliste probleemidega: noorte sotsialiseerumine ning hariduse korraldus, kultuuriliste ja ajalooliste kohtade/märkide kaitse ning keskkonnakaitse. Enda tegutsemises põrkusid „konkreetsete“ rühmitused võimudega, kuna tihti olid partei ja rühmituste arusaamad ning väärtused erinevad.

Uutel rühmitustel puudusid Nõukogude Liidus võimalused suuremaks tegutsemiseks ilma partei toetuseta, kuna see ei olnud õiguskorras reguleeritud. Ainuke viis saada materiaalselt toetust oli läbi partei süsteemi, kuid samal ajal olid need liikumised partei vastu ning esindasid reaalselt alternatiivi ametlikule süsteemile. Seetõttu pole ka imekspandav nende mitteametlike liikumiste politiseerumine perestroika arenemisel. Samas kaitses informaalseid osaliselt 1986. aasta otsus, mis lubas luua ning registreerida klubisid ning seltse ilma partei/riigi seoseta. Otsus andis võimaluse kasutada erinevaid ressursse nagu kohtumisteks sobilikud ruumid, printimisvahendid ja muu. Samuti pakkus kaitset perestroika poliitika ise, mille järgi oli erinevate sotsiaalsete arvamuste eksisteerimine ehk "pluralism" ühiskonnas lubatud ja isegi oodatud. Seega said osad liikumised toetuda NLKP liberaalsemate liikmete õlgadele, eriti kui enda liikumist kaunistati ja propageeriti läbi perestroika toetamise ning esitati ennast kui riigi hea käekäigu eest võitlejaid. Heaks näiteks siin on Balti rahvarinnete asutamine "perestroika toetuseks". Tihti olid informaalsed siiski võimude löögi all, kus neil ei lubatud enda tegevust registreerida, ei antud ruume, kus kokkusaamisi korraldada või aeti rühmituste kogunemised miilitsa poolt lihtsalt laiali.³⁰ Olukorda ei parandanud ka pinged enda põhikonkurendi, Komsomoliga. Põhiprobleemiks oli mitteametlike liikumiste korraldatud kohtumiste populaarsus vs Komsomoli poolt pakutav mis osutus aga väga ebapopulaarseks. Seetõttu

²⁸ Urban, lk. 96

²⁹ Kenney Padraic (2002) *A Carnival of Revolution. Central Europe 1989*. Princeton University Press. Lk 13.

³⁰ Urban, lk. 99

proovis ka Komsomol informaalsete tegevust piirata, mis viis viimaste suurema politiseerumiseni³¹.

Mitteametlike rühmituste tekkimisel mängis suurt rolli noorte võimalus üksteisega läbi käia. Üheks võimaluseks olid kokkusaamised luule lugemise eesmärgil, mille käigus arutati tihti suuremaid filosoofilisi küsimusi. Sarnased arutelud toimusid klubide kohtumistel, kus olid koos väga erinevate vaadetega inimesed, kellega vahetati kontakte, lepiti kokku uusi kohtumisi või asutati lausa uusi mitteformaalseid liikumisi. Seda mainib ka Sõltumatu Infokeskuse üks aktiviste Andres Herkel noorte miitingute kohta Tallinnas ja mujal 1988. aasta suvel – “need muutusid kohtumispaikadeks, info vahetamise kohtadeks”.³²

Vähesed mitteametlikest saavutasid registreerimise ning muutusid süsteemi jaoks ametlikeks. Moskvast olid mitteametlikud liikumised üldiselt väikesed ning asutati pigem sõprade ja tuttavate vahel³³. Augustis 1987 tekkis aina rohkem politiseerunud informaalsete seas nihe. Endistest demokraatlike ideid esindavatest liikumistest tekkisid erinevad uued grupid, kus täpsustati, kas oldi rohkem kristlikud, liberaalsed, sotsialistlikud või ”konstitutsioonilised”. Samamoodi lõhenesid ka Nõukogude korda reformida püüdnud sotsialistlikud liikumised sotsiaaldemokraatideks, marksist-leninistlikeks, eurokommunistideks ja anarhistideks³⁴. Liikumised olid enda sõna levitamises üpris leidlikud, eriti olukorras, kus neil polnud võimalust kasutada ametlike riigi kontrolli all olevaid trükikodasid. Kirjutusmasinatel trükitud tekste kopeeriti ja jagati kõikide kätte juhtuvate vahenditega. Jällegi tekib aga küsimus, kas Urbani väljatoodud faktorid kehtivad ka ENSV liikumiste puhul?

1.3 NSV Liidu isetekkelistes liikumistes levinud alternatiivsed ideed

Hans Asenbaum vaatlleb oma artiklis „Imagined Alternatives: A History of Ideas in Russia’s Perestroika”³⁵ sel ajal levinud ideid ning arvamusi riigi ja ühiskonna tulevikust, keskendudes põhiliselt Moskvale. Enda uurimises kasutas ta tollaste liikumiste säilinud dokumente ja osavõtjatega tehtud intervjuusid.³⁶ H. Asenbaum jaotab ideed, mida grupid ja

³¹ Urban, lk. 97-99

³² Andres Herkeli intervjuu Kaja Kärnerile. *Eesti lugu. Äratulek. 1988: Noortefoorumist pikettideni*. <https://vikerraadio.err.ee/1609061132/eesti-lugu>

³³ Urban, lk. 101-102

³⁴ Urban, lk. 106-107

³⁵ Hans Asenbaum (2012) Imagined Alternatives. A history of ideas in Russia’s perestroika. *Socialist History*. No. 42.

³⁶ Asenbaum, lk. 1

nende juhid esitasid järgmiselt: (1) valitsus peaks tegelema rohkem inimeste üldise heaolu tagamisega, mitte ainult nomenklatuuri heaoluga (2) arendada perestroika ideid nagu isejuhtimine (*samoupravlenije*), ettevõtete isemajandamine (*khozraschet*), sotsialistlik demokraatia; (3) uued liberaalsed ideed, kus eksisteerib turumajanduse süsteem, mille abil saavad kõik teenida enda tööst tulu.³⁷ Tihti need kolm dimensiooni omavahel ei suhestunud. Kõige suurema probleemina ilmnis Asenbaumi järgi „liberaalne“ ideestik. Kui tollastele inimestele oli täiesti tuttav sotsialistliku riigi toimimine ja ülesehitus, siis idee demokraatlikust korrast ja turumajandusest eksisteeris ainult teoorias, kuna enamusel rahvastikust puudus otsene kokkupuude kapitalistliku läänega.³⁸ Kolmanda idee, kapitalistliku lääne järgi kujunenud ideaali puhul, saab öelda, et tegemist oligi otseselt „ideaaliga“, kuna enamuse infot lääne kohta saadi kas kallutatud ametlikest kanalitest või inimeste poolt jälgitavate lääne raadio- ja telekanalite kaudu. Oma osa oli ka Lääne kaupadel. Selle kõige koosmõjul muutus kolmas idee justkui utoopiliseks kohaks, „kus olid omavahel seotud kõik hea sotsialistlikust süsteemist ning kõik hea kapitalistlikust süsteemist“.³⁹ Seetõttu jäid just liberaalsed aspektid (palju konkreetsemate sotsialistlike aspektide kõrval) informaalsete liikumiste nõuetes üpris ebamäärasteks.

Ometi saab välja tuua, et kõikidel liikumistel - nii sotsialistidel, anarhistidel kui ka liberaalidel - oli üks ühine arusaam ja eesmärk: ühiskonna demokratiseerimine ja liberaliseerimine.⁴⁰ Aastatel 1987-89 toimunud perestroika kiirenemise perioodil kogusid säärased ideed avalikus sfääris populaarsust. Sarnase, utoopiliseks nimetatud ühiskonna korralduse lubamisega sai Vene Föderatsiooni presidendiks ka Boriss Jeltsin, kes enda valimisprogrammis vaikis maha kapitalistliku süsteemi kehtestamise valukohad: riiklike firmade erakättesse müümine, sotsiaalhoolekande piiramine ja paljude riiklike töökohtade kaotamine⁴¹. Kuigi H. Asenbaumi artikkel ei käsitle otseselt noorteliikumise ideid, saab välja toodud fenomeni kasutada Eesti NSV sõltumatute noorte ja -foorumite ideevahetuse vaatlemiseks. Kui palju ideid tulenes hetke olukorrast ehk sellest, mida peeti Eesti NSV-s valesti olevaks ning kui palju „unistati“ enda ettepanekutes läänelikust utoopiast?

³⁷ Asenbaum, lk 10

³⁸ Asenbaum, lk. 10-11

³⁹ Asenbaum, lk. 11

⁴⁰ Asenbaum, lk. 12

⁴¹ Asenbaum, lk. 15-16

2. ENSV erinevad noorteliikumised 1987–1989

Käesoleva peatüki eesmärk on kaardistada 1980. aastate lõpul Eesti NSV-s eksisteerinud (a) ametlikud noorteorganisatsioonid ja (b) sõltumatud noorteorganisatsioonid. Siinkohal tuleks ära selgitada kaardistamise loogika. Esiteks eristatakse organisatsioone, mis on seotud Komsomoli ja ametliku riikliku korruga (kuid tegelesid siiski teatud määral kriitikaga režiimi suunal). Järgmiseks on juba olemasolevate liikumiste sisse tekkinud noortegrupid, nt rohelised, Muinsuskaitse, Rahvarinne, MRP-AEG ning ERSP. Neid alustasid üldiselt vanema generatsiooni esindajad, kuigi ka noortel oli suur osa. Sõltumatu Infokeskuse väljaande Heinakuu toob oma teise numbriga toimetuse eessõnas välja, et “ka Eesti Muinsuskaitse Seltsis ja Eesti Roheliste Liikumises pole noorte panus väike”⁴². Eesti Roheline Liikumine asutati ametlikult 1988. aasta aprillis, olles tekkinud Fosforiidisõja tagajärjel. Eesti Muinsuskaitse Selts asutati detsembris 1987. aastal, kuid erinevaid klubisid, mis valdkonnaga tegelesid oli piirkondlikul tasemel eksisteerinud juba aastaid. MRP-AEGi suurimaks ürituseks oli loomulikult 23. augustil 1987 aastal toimunud Hirvepargi miiting. Samuti. Anti välja omakirjastusliku väljaannet MRP-AEG Infobülletään. Tegemist oli Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei eelkäijaga, mis asutati 20. augustil 1988. aastal. Kuna töö fookus on isetekkelistel noorteliikumistel, on antud nelja liikumist käsitletud töös vähem ning fookuses on „sõltumatud“ noorteliikumised.

„Sõltumatus“ on omadus, mida paljud tollased noorteliikumised enda nimes kasutasid: Sõltumatu Noortefoorum, Vaba Sõltumatu (Noorte) Kolonn nr. 1, Sõltumatu Tallinna Malev, Sõltumatu Infokeskus, Läänemaa Sõltumatud, Pärnumaa Sõltumatud, jne. Kuidas võiks selle tähendust defineerida? Esiteks, see oli sõltumatust EKP-st/Komsomolist/riiklikust süsteemist. See arusaam sobib enamustele selles töös käsitletud liikumistele ning on selgesti mõistetav. Näiteks võib tuua juba 1987. aastal alguse saanud Võru Sõltumatu Noorte kolonni nr. 1. Teine definitsioon on sõltumatus ka Rahvarindest ja 1960. aastate põlvkonnast. Seda ideed (kui eesmärki) väljendab ka Sõltumatu Infokeskus väljaande „Heinakuu“ 1988. aasta teise numbriga eessõna:

„Pentsik on see, kui kutsutakse noorsugu koonduma kas Komsomoli ümber, ummisjalu Noorterinnet rajama või lihtsalt Rahvarindel sabas sörkima. Säärased üleskutsed saavad johtuda vaid jätkuvast püüdest hoida ühiskondlike liikumisi

⁴² *Heinakuu* nr. 2, 1988, lk. 1

tsentristliku kontrolli all. Seejuures tuginetakse enamjaolt inimlikule naiivsusele ning massipsühhoatilisele karjainstinktile⁴³.

Antud tsitaadis on välja toodud nii Komsomol kui ka Rahvarinne. Sõltumatus Rahvarindest hakkas laiemalt levima peale I Sõltumatut Noortefoorumit. Kolmas definitsioon on idee mõtete sõltumatus. See tuleneb Sõltumatu Noortefoorumi nimest. I üritusel (ja ka järgmistel) ei osalenud ainult sõltumatud noored, kohal olid ka komsomoli ja Rahvarinde esindajad. Seega pole tegemist ainult sõltumatutele noortele mõeldud foorumiga vaid foorumiga, kus noored saavad esitada enda mõtteid ning ideid vabalt ning sõltumatult.

Eraldi tuleb käsitleda ka „sõltumatu“ ja „mitteametliku“ omavahelist sidet. Mitteametlikuks loetakse liikumisi, mis polnud ametlikult riiklikult registreeritud, seega võiks eeldada, et samuti lugesid nad ennast sõltumatuks. Samas eksisteerib ka erandeid. Näiteks EÜS Sodalicium pidas ennast sõltumatuks, kuid oli Tartu Ülikooli juures registreeritud. Antud töös kasutatakse siiski mõlemaid termineid üldiselt võrdselt, kuna sobivad kirjeldama enamus liikumisi.

Käesolevas peatükis on iga sõltumatu noorteliikumise puhul proovitud välja tuua nende tekke aeg, -põhjus ja -koht, samuti kirjeldatud lühidalt nende poliitilist tegevust. Peatüki lõpus esitatakse loodud võrgustiku joonis, kus on seotud erinevad liikumised, nende liikmed ja seos I Sõltumatu Noortefoorumiga.

2.1 EÜE ja aktiivsemad malevarühmad

EÜE ehk Eesti Üliõpilaste Ehitusmalevat on Tiit Pruuli enda raamatus nimetanud „üheks stagnaajastu rahvusliku haritlaskonna vaimu ärksana hoidjaks“⁴⁴. Malev oli koht, kus noored ja vanemad tudengid said luua omavahel kontakti ja sotsialiseeruda. Intervjueerides SNF I osalejaid, tõid Sulev Kannike ja Arvi Kink välja, et tundsid paljusid korraldajaid just läbi EÜE. Paljusid foorumitega seotud isikuid leiab Tiit Pruuli EÜE raamatu kaante vahelt. Ka Hans H. Luik on öelnud, et malevarühmades käimine ja malevalehe kirjutamine oli hea võimalus saada ”kihvut ülevaade Eesti noorte eliidist”⁴⁵.

Legendaarsematest malevarühmadest võib välja tuua Muhu rühm vol. 2, Kuldre rühm 1980, Persostrati rühm 1981, Euromaisi rühm 1982. Viimased kolm kujunesid n-ö “stiili

⁴³ Heinakuu nr. 2, 1988, lk. 1

⁴⁴ Pruuli Tiit (2013) EÜE jälg. Pildikesi üliõpilasnoorsoo elust. Varrak. Lk. 11.

⁴⁵ Pruuli, lk. 503.

rühmadeks”, kus esimesed kaks tegelesid pahupidi pööratud stalinismiga, Euromais keskendus aga NATO jäljendamisele. Euromaisi rühmaga olid seotud ka Mart Laar ning Lauri Vahtre. Euromais oli lisaks üldisele pilamisele ka väga piiripealselt poliitiline⁴⁶. Haiti Voolaiu on öelnud, et Persostrati ja Euromaisi rühmade põhiline teema oli siiski vabadus.

„See on teema [vabadus], millest ei väsinud Kukeke-Kannike-Vahtre-Laar rääkimast ühelgi sobival või sobimatul võimalusel. Mingis mõttes oli see kindlasti valesstart - arvati, et kui Brežnev sureb, siis peab olukord muutuma. Olukord riigis ei muutnud veel niipea, aga olukord sisemiselt nende jaoks, kes 1982 selles vabadust ihalevas EÜE-s olid, muutus kindlasti“⁴⁷.

Voolaiu tsitaat võtab kokku teatud tudengite meelsuse ja ootused tulevikus toimuva kohta juba 1982. aastal. Pärast pikaajalise riigijuhi lahkumist oodati stagnatsiooni lõppu ning sellega ka suuremat muutust ühiskonnas. Seetõttu võib EÜEd vaadata kui varajast mitteametlike noorte organiseerumise vormi, tänu millele oli aastaid hiljem võimalik mobiliseerida sarnase maailmavaate ning mõttemaailmaga noori. Järgnevalt teen ülevaate 1980ndate teistest noorteliikumistest.

2.2 Sõltumatud noorteliikumised

Liikumine Noor-Tartu

Tartu Riikliku Ülikooli noorte ajalootudengite poolt 1979. aasta sügisel asutatud Noor-Tartut võiks lugeda üheks esimeseks n-ö. sõltumatute noorte põlvkonna algatatud liikumiseks. Liikumine oli inspireeritud Tiina Mäe Tallinna koolinoorte Kodulinna ühingust⁴⁸. Liikumise idee oli läbi füüsilise töö korrastada erinevaid Tartu linna muistiseid (põhiliselt surnuaedu), mis olid hävimas ning läbi selle suunata noori olukorra peale mõtlema. Lauri Vahtre on enda artiklis „Nüri võitlus lohega“ seda eesmärki kirjeldanud nii:

⁴⁶ Pruuli, lk. 455-456

⁴⁷ Pruuli, lk. 457

⁴⁸ Vahtre Lauri (1988) Nüri võitlus lohega. *Vikerkaar* 1988 nr. 12, lk. 61.

„Näiteks Vana-Jaani kalmistu, mis tollal oli peaaegu mets ja joodikute mängumuru, tegi mõnegi mehe pisut mõtlikuks. Ent taolisi paiku oli ainuüksi Tartu linnas palju. Siit järgnes, et loodeti kaasa tõmmata noori, kellele üldse ja ülepea tegi muret meie kultuur, tema käegakatsutavate objektide — kalmistud, kirikuvaremed, raamatud jne — säilitamine ja, kui vaja, siis päästmine.“⁴⁹

Lisaks nähti liikumisele ka klubilist perspektiivi, kuid seda nähti teisejärgulisena. Ametlikku staatust Noor-Tartul ei tekkinud, seda ei registreeritud kunagi. Lühikest aega anti ise välja ajakirja *Urbs paterna*. Liikumine sai rahulikumalt tegutseda kuni 1982. aasta lõpuni. 1983. aastal asusid võimuorganid liikumise algatajaid (Mart Laar, Lauri Vahtre ja Heiki Valk) taga kiusama - Lauri Vahtre sai ülikoolist eksmatrikuleerimise, M. Laari ja H. Valguga vestlesid Tartu julgeolekutöötajad. Tugevalt said pihta liikumisega 1982. aastal ühinenud tudengid. Kuna liikumise tegevus oli seotud muinsuskaitsega, siis oli idee organiseeruda ümber Muinsuskaitseklubiks. Lauri Vahtre on kirjutanud:

„Paraku tollal [muinsuskaitse] seltsi veel ei olnud, olid ainult jutud ja plaanid ning seltsi tekkimine „altpoolt“ [nagu hiljem sündiski] oli lausa rootsi kardinaid vääriv üliketserlik mõte.“⁵⁰

Ka üritused järgmise aasta jooksul liituda TRÜ Üliõpilaste Teadusliku Ühinguuga ei kandnud võimude vastuseisu tõttu vilja ning 1984. aastaks liikumine hajus. Siinkohal tuleks siiski ära mainida ka 1974. aastal Trivimi Velliste poolt loodud klubi „Tõru“, mille kaminaõhtutel käsitleti Eesti ajaloo sõlmpunkte ja identiteedi küsimust. Klubi arendas aastate jooksul ka plaani Muinsuskaitse selts luua, mille jaoks koostati ka 1983. aastal eelnõu.⁵¹ Klubi „Tõru“ peatakse ka muinsuskaitse liikumise algatajaks Eestis.

Liikumised Valhalla, Alternatiiv ja EÜS Sodalicum

11. oktoobril 1984 (Eerik-Niiles Krossi sõnul 1985. aastast⁵²) alustas TRÜ-s tegevust luuleteater „Valhalla“. Ka selle liikumise taga oli sõpruskond tudengeid: Margus Kasterpalu, Tiit Pruuli, Jüri Luik, Sulev Kannike, Toomas Kiho, Rein Pakk, Kalev Kudu jt. Ametlikult oldi

⁴⁹ Vahtre, lk. 61

⁵⁰ Vahtre, lk. 64

⁵¹ Raun Mait (2000) Muinsuskaitse selts ja poliitika, *Tuna* Nr. 1 2000, lk. 67

⁵² Kross, Eerik-Niiles (2007) Vabaduse väravad, lk. 43.

registreeritud TRÜ klubi deklamaatorite ringina, kuid ringi asutajad, näiteks Jüri Luik, peavad teda siiski sõltumatuks organisatsiooniks. Seda näitas ka TRÜ vastuseis luuleteatri nimele Valhalla. Lisaks ka liikmete suurem keskendumine enda poliitilistele sõnumitele, kui teatrile ja pakutavale kunstile. Valhalla tegevuse tagant paistis rohkem soov enda kuulajaskonda harida ja keelatud või maha vaikitud teemasid valgustada. See äratas tähelepanu ka partei- ja julgeolekuorganites, nii et näiteks 1984. aasta 25. detsembrile planeeritud teemaõhtu Uku Masingu luulest keelati ära.⁵³

Sõltumatu liikumine Alternatiiv oli lühike, kuid oluline vahelüli Tartu tudengite mitteametlike liikumiste arengus. Grupi loomise idee tuli Jüri Luigelt. Liikumine planeeriti olema avatud kooslus ehk ilma põhikirjata, liidrita, liikmemaksudeta, sümboolikata jne. Eerik-Niiles Kross on seda nimetanud ka vaidlusklubiks⁵⁴. Esimesel kohtumisel räägiti võimalikest tegutsemissuundadest ja arutati teiste mõttekaaslaste kutsumise üle, näiteks vennad Kaarel ja Indrek Tarand ning Marek Strandberg. Uude liikumisse kaasati nõ teoreetilise mentorina ka Marju Lauristin, kes juhendas Alternatiivi ühiskondlik-poliitilisi seminare, kus olid arutluse all bürokraatia teke ja olemus, sotsialism ja selle kriitika, antiutoopiad, postindustriaalne ühiskond jms⁵⁵.

16. detsembril 1987. aastal asutati grupi seminaridel käijate baasilt uus rühmitus EÜS Sodalicium. Kuna kaheldi, kas ülikooli võimud lubavad taastada ametlikult endiselt keelatud organisatsiooni (Eesti Üliõpilaste Selts oli ära keelatud 1940. aastal) ja seetõttu otsustati proovida kõigepealt nõ näidisseltsiga. Sisuliselt vanu EÜSi traditsioone järgiva põhikirja koostas Indrek Tarand, nime pakkus välja Eerik-Niiles Kross⁵⁶ (Sodalicium tähendamas sõpruskonda, aga ka salaliitu), esimeseks esimeheks sai Jüri Luik⁵⁷. Tegevussuunaks sai legaalse organisatsiooni staatuse omandamine. Esialgsest rektoraadi vastuseisust hoolimata, saadi 23. mail 1988. aastal organisatsioonile allkirjastatud kinnituskiri. Järgmisel päeval kinnitati liikumine ka Tartu linnavalitsuses juriidilise isikuna⁵⁸. 1988. aasta detsembris taastati Tartus Eesti Üliõpilaste Selts, millega häabus ka Sodaliciumi tegevus.

⁵³ Rull, Ivo (2015). Tartu tudengid kuumadel kaheksakümnendatel. lk. 11-15.

⁵⁴ Kross (2007), lk. 43

⁵⁵ Rul (2015)l, lk. 59-60, Kross (2007), lk. 44.

⁵⁶ Kross (2007), lk. 44

⁵⁸ Rull (2015), lk. 67, Kross (2007), lk. 44.

Kristlik liikumine “Harta 87”

Harta kogudus sai alguse 1985. aasta sügisel, kui Raimond Jakobsi juures Pirita-Kosel hakkasid koos käima noored ja kuulama jutlusi jumalalõunast. Huvitatute arv kasvas ning 1986 aasta kevadeks oli koguduse liikmeid juba üle saja⁵⁹. Samal ajal liitusid nendega ka Raimondi vend Hubert Jakobs ning Rein Mets, kes olid 1987. aasta detsembris Oleviste kogudusest välja heidetud⁶⁰. Hubert Jakobsi sõnul olid koguduse liikmed lõplikult pettunud ametlikes usuorganisatsioonides, mis olid suurvõimu mõju all. Ennast peeti usulis-poliitiliseks liikumiseks. Niimoodi sündiski kogudus Elu Sõna. Koguduse loomine kuulutati küll välja, kuid seda ei registreeritud kuskil. Kogudus oli poliitiliselt aktiivne ning soovis näha muutust ENSVs, mille tõttu loodi dokument Harta 87⁶¹. Selle allkirjastas algselt 139 inimest ning see saadeti nii Arnold Rüütli, Mihhail Gorbatšovile kui ka Ronald Reaganile. Dokument ise seisnes selles, et öeldi lahti NSV Liidu kodakondsusest ja sooviti saada luba NSV Liidust välja rännata. Põhjenduseks toodi, et NSV Liit ateistliku riigina eitab jumalat, tallab jalge alla rahvaste sõltumatuse, vabaduse ja iseseisvuse ning on vaenulik Iisraeli ja juudi rahva vastu⁶². Selle dokumendi ilmumise järgselt algas tagakiusamine ning repressioonid võimude poolt. See aga lisas allakirjutajaid ning lõpuks ühines Hartaga 412 inimest. Elu Sõna kogudus levis ka Tartusse, Pärnusse ja mujale Eestisse. 1988. aasta veebruaris ja märtsis pagendati Jakobsid ja Rein Mets Rootsi ning Elu Sõna kogudus lõhenes erinevates suundades või lahkusid liikmed ENSVst⁶³.

Vaba Sõltumatu (Noorte) kolonn Nr. 1

Vaba Sõltumatu (Noorte) kolonn tekkis 1987. aasta detsembris reaktsioonina oktoobris toimunud sündmustele, kus toimus kokkupõrge kohalike võimude ja Võru kalmistule kogunenud rahvahulga vahel. Liikumise algataja Ain Saar on meenutanud, et tegudele lükkas

⁵⁹ Jakobs Raimond. Meie ajalugu. Harta koguduse veebileht, <https://harta.ee/meist/meie-ajalugu/> (külastatud 10.04.2025)

⁶⁰ Jakobs Hubert. Harta 87. Harta koguduse veebileht, <https://harta.ee/harta-87/hubert-jakobs/> (külastatud 10.04.2025)

⁶¹ Jakobs Hubert. Harta 87. Harta koguduse veebileht, <https://harta.ee/harta-87/hubert-jakobs/> (külastatud 10.04.2025)

⁶² Harta 87 dokument eesti keeles. Harta koguduse veebileht, <https://harta.ee/harta-87/harta-dokumendid/harta-87-dokument-est-keeles/> (külastatud 10.11.2025)

⁶³ Jakobs Hubert. Harta 87. Harta koguduse veebileht, <https://harta.ee/harta-87/hubert-jakobs/> (külastatud 10.04.2025)

ka „vajadus teha midagi muud peale Rannatares ajaveetmise ja plikade võrgutamise“.⁶⁴ Algselt oli liikumisel nimi Eriüksus Keiss, kuid nii seda kui ka nime Noorte Restaureerijate Klubi Otto ei õnnestunud registreerida. Seetõttu loobuti ametliku liikumise plaanist ning 20. detsembril asutati Rannatares 20 inimese poolt liikumine Vaba Sõltumatu (Noorte) kolonn Nr. 1. 1988. a jaanuaris hakati välja andma häälekandjat Avalik arvamus, mida ilmus seitse numbrit.⁶⁵ Kolonn tegeles muinsuskaitsega (Vabadussõjas langenute haudade korrastamine, Võru Vabadussõja ausamba taastamine jne) kui ka avalike miitingute ja demonstratsioonide korraldamisega erinevatel Eesti Vabariigi tähtpäevadel. 20. mail korraldati esimene üleeestiline poliitiline laager Kevadkool'88 Ortumal. Kohale tuli seitsme Eesti ühiskondliku organisatsiooni esindajad⁶⁶. Sõltumatu kolonn tõi 1. mail Võrus rahvahulkade ette sini-mustvalge lipu⁶⁷ ning hiljem „smuugeldati“ Eesti lipp ka I Sõltumatule Noortefoorumile⁶⁸. Kolonni tegevus häabus suuresti 1988. a lõpul, kui Ain Saar saadeti ENSVst välja⁶⁹, kuigi veel 1989. aasta lõpul võib kolonni nime leida lehest Rävvala⁷⁰, mis näitab, et teatud määral nende tegevus jätkus, kuid ilmselt mitte nii aktiivselt kui kahel esimesel tegutsemisaastal.

Sõltumatu Infokeskus

Sõltumatu Infokeskus alustas tegevust 21. juunil 1988. aastal. Ain Saare andmetel olid loomise initsiatiivgrupi taga ERSP, Võru skaudid, ERKI Kunstiüliõpilaste selts ning Vaba Sõltumatu Noorte kolonn nr. 1⁷¹. Selle eesmärgiks oli kaitsta „isetekkeliste rühmituste huve, tagada informatsiooni vahetamine rühmituste vahel, nende sõna- ja trükivabaduse kaitsmine, juriidiline konsultatsioon ja ühiskonnaaktsioonide koordineerimine“. Idee taolise ”infokeskuse või sarnase organisatsiooni” loomiseks tulenes otseselt SNF I lõppdokumendist.⁷² Keskus tegutses tollastest võimudest eraldiseisvalt, avaldades teateid erinevate sündmuste ja aktsioonide kohta kõigilt mitteametlikelt liikumistelt. Juulis 1988 hakati välja andma ka isekirjastuslikku väljaannet Heinakuu, kus avaldati nii väljaande kaastöölise kirjutusi, arvamused, luulet, kui ka kokkuvõtteid Sõltumatu Infokeskuse teadetest.

⁶⁴ Saar Ain (1998) Aktsioonide aeg, lk. 8

⁶⁵ Saar Ain (1989) Kallis lugeja. *Avalik arvamus*, 1989 nr. 1, lk. 1

⁶⁶ Saar (1998) lk. 198-201

⁶⁷ Saar (1998) lk. 139

⁶⁸ Saar (1998) lk. 158-159

⁶⁹ Niitsoo Viktor (2002) Mürimurdjad. Lk. 23-25

⁷⁰ Ettepanekud Noortefoorumile, *Rävvala* nr.14, lk. 3

⁷¹ Saar (1998), lk. 161

⁷² Sõltumatu Infokeskuse teade nr. 1, 21. juuni, 1988.

Tallinna Sõltumatu Malev

Tallinna Sõltumatu Malev moodustati 26. juulil 1988. aastal SNF I järel. Algatusrühma eesmärk oli „vägivallatu, poliitiline võitlus Eesti valupunktide lahendamiseks“.⁷³ Plaaniti tööd ajaloolise mälu ja Tallinna Vabadussõjas langenute mälestusmärkide taastamiseks. Maleva põhikirja järgi oli nende eesmärk „ühendada kõiki teotahtelisi Eesti noori, kes olid seadnud endale eesmärgiks Eesti poliitilise ja majandusliku iseseisvuse“⁷⁴. Samuti asuti välja andma omakirjastuslikku väljaannet Rävåla. Oma tegevuses toetuti SNF I ettepanekutele.⁷⁵ Liikumine osales edaspidi aktiivselt erinevates aktsioonides, kaasa arvatud järgnevatel noortefoorumitel. Aktiivsemad liikmed olid Jaan Hatto, Heikki Riim, Toomas Kalmet, Ahti Õun. Väljaanne Rävåla ilmus viimast korda detsembris 1989 sõltumatute noorte ühislekena. Peale seda kaovad ka märgid maleva tegutsemisest.

Antimilitaarsed sõltumatud liikumised Ülikool relvavabaks, 10. aprilli liit ning Genf-49

Peale esimest noortefoorumit tekib 1988. aasta sügissemestril uus liikumine Ülikool relvavabaks, mille põhiteema oli sõjalise õppe kaotamine ülikooli programmis. Üks grupi liikmeid, Peeter Tali, on liikumist kirjeldanud järgmiselt:

„Patsifismiga ei olnud sellel liikumisel suurt midagi ühist. Enamus juba Nõukogude armees sundaega teeninud tudengid olid tüdinenud kuulamast üks päev nädalas vanaldaste, ent seda nõmedamate polkovnikute venekeelset loba riikliku ülikooli sõjanduse kateedris. Vene kroonut polnud tudengitel enam karta ja nii nad hakkasid tegutsema vägivallatu vastupanu reegleid järgides, et sellest kirsahaisulisest seltskonnast, kes end ülikooli õppejõududeks nimetas, igaveseks lahti saada“.⁷⁶

Seega ei kandnud antud liikumine väga tugevaid patsifismi ideid võrreldes liikumisega Eesti relvavabaks, mille esindaja kõne I noortefoorumil pooldas väga tugevalt patsifismi. Seoses Afganistani sõjaga oli Nõukogude armee ajateenistusse hakatud võtma ka

⁷³ Hatto Jaan, Riim Heikki. Pool aastat Tallinna Sõltumatut malevat. *Rävåla* nr. 8, lk. 4

⁷⁴ Tallinna Sõltumatu Maleva (TSM) põhikirja, *Rävåla* nr. 1, lk. 5

⁷⁵ Hatto Jaan, Riim Heikki. Pool aastat Tallinna Sõltumatut malevat. *Rävåla* nr. 8, lk. 4

⁷⁶ Tali, Peeter (1999) Pärlist veinipeekriga tervitan sind Sakala. Eesti Päevaleht, 13.11.1999, <https://epl.delfi.ee/artikkel/50779149/parlist-veinipeekriga-tervitan-sind-sakala> (külastatud 05.02.2025)

ülikoolitudengeid, kes varasemalt olid tollest kohustusest (seoses ülikoolis läbiviidava sõjalise õppega) vabastatud. Teised Ülikool relvavabaks liikmed on samuti olukorda selgitanud, öeldes, et kui varasemalt sai sõjaline kateeder tudengeid hirmutada ajateenistusse saatmisega, siis nüüd polnud enam seda võimalust. Enamus üliõpilasi oli seal juba ära käinud.

Liikumise struktuuri kohta on P. Tali öelnud, et tegemist polnud ametliku (põhikirja, koosoleku, protokollide, juhi) ehk kindlat organiseeritust omava liikumisega. Iga kohtumise aeg ja koht pandi ülesse ühiselamute infotahvlitele ning kohale tulid need, kes soovisid ja tahtsid⁷⁷. Liikumine alustas allkirjade kogumist pöördumisele, kus nõuti sõjalise õpetuse tingimusteta kaotamist kõrgkoolidest ning üliõpilaste armeeteenistusse ja kordusõppustele kutsumise lõpetamist⁷⁸. 10. aprillil 1989. a kogunesid TRÜ üliõpilased liikumise Ülikool relvavabaks kutsel Vanemuise 46 õppehoonesse, et otsustada mida teha sõjanduse ja sõjameditsiiniga Tartu Ülikoolis. Loodi uus liikumine, 10. aprilli liit, mis võttis suuna radikaalsete võitlusvahendite kasutamiseks sõjalise kateedri likvideerimiseks Tartu Ülikoolis.⁷⁹

Liikumine Genf-49“oli alguse saanud Lätist, Eestisse tõi selle ERSP juhatuse liige Eve Pärnaste, kes oli selle ettepaneku ühel ERSP koosolekul teinud. Esimene koostöötoimkondade koosolek toimus 30. oktoobril 1989. aastal. Liikumise eesmärk oli, et okupeeritud riikide kodanikud peaksid 1949. aasta konventsiooni alusel sõjaväeteenistusest keelduma ning enda sõjaväepiletid tagastama.⁸⁰

Eesti Kunstiüliõpilaste Selts

Eesti Kunstiüliõpilaste Selts alustas ametlikult tegevust 18. mail 1988. Algselt kuulusid sinna põhiliselt Eesti NSV Riikliku Kunstiinstituudi üliõpilased, kuid liituma oodati ka TPedI joonistamise ja TRÜ kunstiajaloo erialade tudengeid. Seltsil olid ka enda tunnusvärvid: violett, valge ja must⁸¹. Idee tuli 1938. aastal Riigi Kõrgema Kunstikooli juurde loodud korporatsioon Vartuja põhjal.⁸² Selts loodi, sest üliõpilaste arvates oli ERKI tase ja maine langenud, kunstiõpetamise tase oli ajast maha jäänud, instituut oli ruumipuudus, puudusid ateljeed tudengitele. Koolil polnud ka enda müügisalongi, klubi, keemialaborit, müügipunkti ega

⁷⁷ Autori telefonivestlus Peeter Taliga, 11.11.2024

⁷⁸ Rull, lk. 79

⁷⁹ Rull, lk. 83

⁸⁰ Suurkask Heiki (2024) Nõukogude armee vastane protestilaine Eestis 1989. aastal. *Sõdur* Nr. 2 (136), lk. 56-57

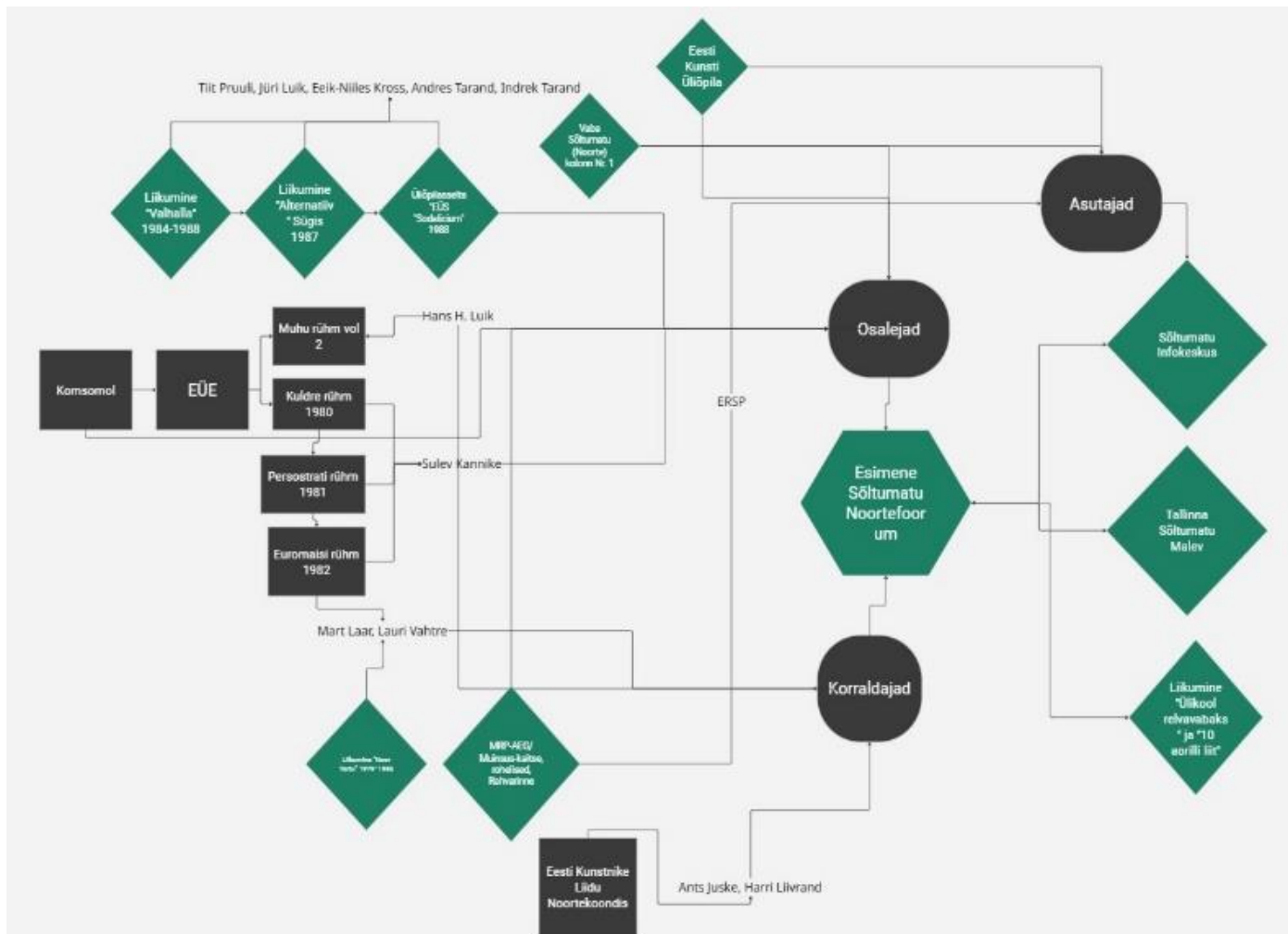
⁸¹ Reinde Rumi (1988) Violett. Valge. Must. *Noorte Hää*, 26.07.1988, lk. 2

⁸² Sarapik Virve (1989) *Koguja Tallinna Kunstiülikooli kuukiri*, Nr. 1 Jaanuar 1989, lk. 3.

valukoda⁸³. Seltsi ülesandeks oli avalikustada instituudi sees ja sellest väljaspool kunstiõpetuse majanduslikke arengutakistusi. Lisaks sooviti ärgitada ERKI tudengite omavahelist suhtlemist ning luua sild vilistlaste, ENSV Kunstnike Liidu ja ERKI vahel. Nähti ka võimalust olla konkurent ENSV Kunstnike Liidu Noortekoondisele. Tuues välja, et seltsist ei saa samasugust materiaalet kasu, mida teoreetiliselt Noortekoondisesse kuulumine teoreetiliselt tuua võis.⁸⁴

⁸³ Reinde Rumi, Violet. Valge. Must, *Noorte Hääl*, 26.07.1988, lk. 2

⁸⁴ Samas, lk. 2

Joonis 1

Jooniselt on näha, kuidas on omavahel seotud teises peatükis käsitletud erinevad organisatsioonid, liikumised ja isikud I Sõltumatu Noortefoorumiga.

3. I Sõltumatu Noortefoorum: selle arengulugu ja toimumine juunis 1988

Käesoleva peatüki eesmärk on pakkuda põhjalikku ülevaadet I Sõltumatu Noortefoorumi (SNF I) korraldamise ja toimumise kohta, tuginedes nii esmasele kui ka sekundaarsele allikmaterjalile. Peatüki raames analüüsitakse foorumi korraldajate tausta ja motive, uuritakse foorumi ideoloogilisi aluseid ning käsitletakse foorumi sündmusi ja nende järelkaja. Eesmärgiks on luua terviklik pilt foorumi korralduslikust poolest, sealhulgas ettevalmistustest ja osalejatest. Keskendutakse foorumi mõjule ja sellele järgnenud diskussioonidele, mis kajastuvad nii kaasaegsetes kui ka hilisemates analüüsides ja kommentaarides. Peatükk püüab seeläbi valgustada SNF I rolli ja tähendust Eesti noorteliikumise ajaloos ning selle laiemat mõju ühiskondlikule ja poliitilisele arengule.

3.1 SNF I. Korraldamine ja sõna levitamine

Sõltumatu Noortefoorumi korraldustoimkonna kutsus kokku ENSV Kunstnike Liidu Noortekoondis⁸⁵. Ilmselt olid juhtivad eestvedajad Harri Liivrand ja Ants Juske, kuna nende nimed jäävad silma nii 1987. aasta Noortekoondise teatises⁸⁶ kui ka korralduskoosolekute dokumentides. Ants Juske ja Harri Liivrand on idee tagamaid kirjeldanud juba 1988. aastal “Vikerkaares“, kus põhjendati foorumi idee ja vajalikkuse tagamaid, tuues välja noorte poliitilise aktiivsuse enne perestroikat ja selle arenedes ning kirjeldades noorsoo olukorra üleüldiseid probleeme. Foorumi kokkukutsumine algatati pärast 1988. aasta kevadel toimunud ENSV loomeliitude ühispleenumit, kus arutati kogu rahvast puudutavaid probleeme, kuid sinna polnud kaasatud, isegi mitte kuulajatena, noorsoo esindajaid.⁸⁷ Viimase tõuke andis aga sotsioloog Aili Aarelaidi noore põlvkonna vaatlus, mis välistas üldse võimaluse arvestada noortega praeguses uuendusliikumises, kuna tegu on küünilise põlvkonnaga, kes poliitilises mõttes raisus.

⁸⁵ Laar Mart, Ott Urmas, Sirje Endre, Teine Eesti (1996) Eesti iseseisvuse taassünd 1986-1991. SE&JS, lk. 350.

⁸⁶ Eesti NSV Kunstnike Liidu Noortekoondise teatis, 1987, lk. 9 ja 12

⁸⁷ Liivrand Harri, Juske Ants (1988) Tallinna kevad 88' ja Eesti Sõltumatu Noortefoorum, *Vikerkaar*, nr. 10, lk 58-59

I Sõltumatu Noortefoorumi korralduskoosolekud

Juske ja Liivranna artikli järgi toimus kokku 4 koosolekut, kus pandi paika foorumi eesmärgid, koht, ettekanded, külalised ja finantsid⁸⁸. Parema ülevaate toimunud koosolekutest annavad Piret Lindpere käsikirjalised koosolekute märkmed. Need sisaldavad üleskirjutusi esimesest kohtumisest (toimus 20.04⁸⁹), teisest kohtumisest (13.05⁹⁰) ja kolmandast/neljandast kohtumisest (27.05⁹¹). Huvitaval kombel pole Lindpere märkmetes isegi mitte võimaliku neljanda kohtumise kuupäeva. Lindpere on arvamusel, et ehk seda ei toimunudki või puudus ta lihtsalt koosolekult⁹². Seni avaldamata märkmed pakuvad põneva sissevaate noorte aktivistide maailmapilti ja Eesti probleemide mõtestamisse 1988.a kevadel, pealegi noorte mitte-avalikele koosolekutele, mille järgi võiks eeldada, et diskussioon oli radikaalsem kui (tsenseeritud) ajalehe veergudel.

Piret Lindpere märkmete järgi võtsid esimesest koosolekust osa Harri Liivrand, Ants Juske, Ilmar Jalas, Enn Laansoo, Mart Laar, Lauri Vahtre, Indrek Teder, Mart Kalm, Tiit Trummal, Jaak Huimerind, Avo Üprus, Rein Kruus, Sulev Teppart, Udo Uibo, Erkki-Sven Tüür, Aivo Andrekson, Jaak Lõhmus, Toomas Tiivel ja Piret Lindpere. Nimekiri osavõtjatest pole täielik, kuna kohalviibijaid pole eraldi ülesmäärgitud⁹³. Esimest koosolekut alustas Ants Juske idee lahti seletamisega. Aprilli alguses tekkis idee toetada loomeliitude pleenumi otsuseid noorteseksioonide poolt, kuid ainuüksi toetusest jäi väheseks ning arvati, et tekitama „peaks suuremat kära“. Seetõttu tekkis loomeliitude noorteseksioonidel idee teha haritlaskonna foorum kinos Kosmos, kus oleks kohal ka teised noorteorganisatsioonid peale noorteseksioonide.

Asukoha osas arutati võimalust korraldada foorum Tartus, kuid saadi aru, et Tallinnas on olukord teravam kuna “Tartu on meil ka juba käes“ samas kui Tallinnas on vaja toetust juurde võita. Lõpuks hääletas koosolek Tallinna poolt⁹⁴. Koosolekumärkmed ”Tartu võitmise” kohta erilisi täpsustusi ei paku, kuid tuuakse välja, et Tartus oleks foorumi kõlapind hoopis teine, kuna seal on olemas „väga reaalsed jõud“⁹⁵. Kes võisid olla need reaalsed jõud Tartus? Ilmselt räägitakse siin Tartu üliõpilastest ning nende tegevusest ja organisatsioonidest, näiteks

⁸⁸ Liivrand, Juske, lk. 59

⁸⁹ Liivrand, Juske, lk. 59

⁹⁰ Piret Lindpere märkmed 1. korralduskoosoleku kohta, lk. 11

⁹¹ Piret Lindpere märkmed 2. korralduskoosoleku kohta, lk. 12

⁹² Autori intervjuu Piret Lindperega, 23.08.2025

⁹³ Piret Lindpere märkmed 1. korralduskoosoleku kohta, lk. 1-6

⁹⁴ Piret Lindpere märkmed 1. korralduskoosoleku kohta, lk. 1

⁹⁵ Piret Lindpere märkmed 1. korralduskoosoleku kohta, lk. 8

EÜS Sodalicium ja selle eelkäijad. Juurde võiks tuua ka Võru Sõltumatu (Noorte) Kolonni nr. 1, kes oli 1988. aasta alguses Võrus väga palju enda tegevusega silma paistnud.

Arutluses, mida noortefoorum taotleb, läksid arvamused lahku. Mart Laar ütles koosolekul, et tuleks toetada loomeliitude pleenumi otsuseid, kuid “mõningaid küsimusi tuleks teravdada”. Enn Laansoo idee nõuda iseseisvat Eestit ei leidnud toetust. Olemasolevate märkmete järgi olid ettepanekule sel hetkel vastu Mart Laar ja Lauri Vahtre, kelle arvates oleks sellise küsimuse ülesvõtmine enesetapp. Mart Laar lisas ka, et mäletatavasti kerkis Eesti iseseisvuse teema ülesse alles 1917. aasta aprillis ning kui seda oleks varem tehtud, poleks võibolla vabariiki tekkinudki⁹⁶. Esimese teemana peeti vajalikuks taotleda demokraatlikku konstitutsiooni, mille on Eesti rahvas on heaks kiitnud. Sealjuures arutati ka rahvasaadikute tasustamist ning alalise parlamendi sisseseadmise küsimust, kuna see aitaks kaasa lõppeesmärgile, ”kus eesti rahvas oleks otsustavaks jõuks oma riigis ja elu läheks nende arvamist mööda”⁹⁷.

Sama teemaga kattuvalt arutati ka kodakondsuse (Eesti Vabariigi kodanikud ja nende järeltulijad) ning valmisõiguse küsimusi. Mart Laar soovitas kutsuda foorumile kõiki Eesti vähemusrahvaid ning Tiit Trummal soovis valimistel näha demokraatliku hääle lugemist⁹⁸. Teine teema oli massimeedia olukord. Ideid ja pakkumisi Eesti meediamaastriku muutmisel (mida foorum võiks toetada) oli erinevaid. Sooviti näha pressiesindajat partei ladviku juures; Rahvarinde Teataja toetamist; uut arutelu ajalehtede asutamise küsimustes (kus Lauri Vahtre tõi välja, et mujal maailmas võib ajalehe asutada ka eraisik); ja valitsuse istungite edastamist televiisori vahendusel⁹⁹. Kolmas teema puudutas sõjaväeteenistust. Arvati, et ”IME tingimustes pole vaja saata kutsealuseid mõnda teise liidu vabariiki teenima”. Teisalt arutati sõjaväeteenistuse kõlbelist küsimust, st ”kas NSVLi armee eesmärk on rahuliku elu kaitse või selle hävitamine?”¹⁰⁰

Arutluse all olid ka noorte organisatsioonide teemad. Sooviti näha võimalust luua sõltumatuid organisatsioone ja taastada üliõpilasorganisatsioone komsomolist eraldi. Neile sooviti iseseisvat hääleõigust või minimaalselt eraldi häält ELKNÜ kongressil. Toimusid vaidlused komsomoli teemal, kuna Mart Laar kutsus nende tehtud algatusi mitte toetama, samas kui Lauri Vahtre arvas, et komsomoli tuleks just ära kasutada, lootuses erakorralisele

⁹⁶ Piret Lindpere märkmed 1. korralduskoosoleku kohta, lk. 3-4

⁹⁷ Piret Lindpere märkmed 1. korralduskoosoleku kohta, lk. 2

⁹⁸ Piret Lindpere märkmed 1. korralduskoosoleku kohta, lk 3-4

⁹⁹ Piret Lindpere märkmed 1. korralduskoosoleku kohta, lk 2-3

¹⁰⁰ Piret Lindpere märkmed 1. korralduskoosoleku kohta, lk. 3

kongressile. Püstitati küsimus, kas foorumi lõpuks võiks sündida uus noorsooliit.¹⁰¹ Arusaamisele, mida taoline liit endast kujutada võiks, koosolekul ei jõutud. Väiksemate teemadena võib esimeselt koosolekult välja tuua veel usuvabaduse, haridusreformi, noore perekonna toetuste ning eesti keele ja kultuuri küsimused¹⁰². Tulevase ürituse nimeks pakuti Eesti Noorte Inimeste foorum, Eesti Sõltumatu Noortefoorum, Noorte Haritlaste Foorum, Eesti Radikaalse Noorsoo foorum, Noorte Sõltumatu Foorum, Edumeelse Noorsoo Foorum ja Noorte Meeste Foorum.¹⁰³ Lõplik otsus tehti alles teisel korralduskoosolekul. Valiti ka väiksem foorumit ette valmistama asuv toimikond: liikmeteks Ants Juske, Avo Üprus, Hans H. Luik, Rein Kruus, Tiit Trummal, Harry Liivrand, Sulev Teppart, Udo Uibo, Erkki Sven Tüür, Aivo Anderson, Jaak Lõhmus, Toomas Tiivel ja kirjatoimetajaks Piret Lindpere. Viimasena otsustatakse, et foorum toimub 4. juunil Eesti lipu päeval¹⁰⁴.

Teine korraline koosolek toimus 13.05.1988. Kohal oli 32 inimest. Jällegi saab kohalolijatest ainult osalise ülevaate. Konkreetselt nimetatud on Harri Liivrand, Jaak Lõhmus, Hans H. Luik, Peeter Kollom, Avo Üprus, Lauri Vahtre, Ants Juske ja Piret Lindpere. Tulevase sündmuse nimeks valitakse 22 häälega Eesti Sõltumatu Noortefoorum¹⁰⁵. Taaskord oli arutlusel foorumi asukoht. Pakuti välja teha väiksem üritus 120 kohaga Kadrioru lossis. Harri Liivrand oli aga kinoga Kosmos juba kokku leppinud ning seda enam ei muudetud. Tekkis idee sügisel veel suurem foorum korraldada. Kuuldavasti tahtis ka Tartu Ülikool midagi sarnast korraldada. Leiti, et sügiseks võiks luua juba Sõltumatute Noorte Liidu.

Arutati, kes need noored on, keda esindatakse, samuti kuidas kutsuda osavõtjad. Hans H. Luik ütles, et mandaadid tuleks saata aristokraatia printsiiibil ehk teadaolevalt väärikatele. Nendeks olid kõrgkoolid ja Ehitusvägede Poliitiline Sõjakool, keskkoolid, seltsid, mitteformaalsed liikumised (nagu MRP-AEG, Elu Sõna, rohelised, punkarid jt). Üksikud mandaadid plaaniti saata samuti kirikutele, loomeliitude noorteseksioonidele, Mainorile ja ELKNÜ-le. Pakuti välja, et arvuliselt võiksid mandaadid jaguneda järgmiselt: 300 tudengitele, 100 maanoortele, 100 loomenoortele, 100 kooliõpilastele jne.¹⁰⁶ Lõplikult protokollist ei selgugi, kuidas otsustati osavõtjad foorumile kutsuda.

Küsimusi tekitas endiselt foorumi platvorm. Mis noori ei rahulda? Miks Rahvarinne ei sobi? Kuidas teha radikaalset poliitikat noorte kaudu? Kuhu soovitakse jõuda? Avo Üpruse

¹⁰¹ Piret Lindpere märkmed 1. korralduskoosoleku kohta, lk. 3-7

¹⁰² Piret Lindpere märkmed 1. korralduskoosoleku kohta, lk. 5-6

¹⁰³ Piret Lindpere märkmed 1. korralduskoosoleku kohta, lk. 11

¹⁰⁴ Samas, lk. 11

¹⁰⁵ Piret Lindpere märkmed 2. korralduskoosoleku kohta, lk. 4

¹⁰⁶ Piret Lindpere märkmed 2. korralduskoosoleku kohta, lk. 5

arvates, võiks foorumi siht olla arendada ja mitmekesistada arvamusi ning erinevaid võimalusi: “Kui proovida lihtsalt olemasolevasse ära mahtuda, poleks mõtet kokku tulla. Pakkuda võiks just nimelt alternatiive, olla erinev”.¹⁰⁷ Arutati ka foorumi läkitust, kus Lauri Vahtre pidas vajalikuks, et nõutaks parlamendi kokkukutsumist, kasvõi ÜRO kontrolli all. Lisaks peaks läkitus lõppema konkreetse nõudmisega luua rahvaesindus¹⁰⁸.

27. mail kohtuti Lennart Merega, kes arvas, et demokraatliku hääletusega on 25 aastat hiljaks jäädud. Tollal (1960. aastatel) oldi poliitikas naiivsemad, puudus ka (1980. aastate/perestroika) kogemus. Meri sõnul oli riigiparaat on väga võimas ja vaenulik mistahes uuendustele. Tema hinnangul olid „eestlased liialt kapseldanud oma seltskonda ning vaja oleks endaga kaasa tõmmata ka venelased, sest kui igaüks räägiks enda poolele ühe venelase, siis muutuks olukord palju paremaks”¹⁰⁹.

Korralduskoosolekute kokkuvõttena saab öelda, et need annavad hea ülevaate, millised mured olid tollastel noortel seoses riigi ning enda ümber toimuvaga. Samuti saab üpris selge ülevaate, kuidas nähti võimalikku tulevikku ning kellele ja millele loodeti. Osad lootused on ka natuke sinisilmsed, näiteks idee, et uus demokraatlik süsteem peaks tegutsema ÜRO kaitse all.

3.2. Foorumi käik

I Sõltumatu Noortefoorum toimus 4. juunil 1988. aastal. Foorumil toimus kokku neli blokki. Esimene oli mõeldud kuue 20 minutilise ettekande jaoks, teised kolm aga 5-7 minuti pikkusteks sõnavõttudeks¹¹⁰. Kino Kosmos oli rahvast täis, osales ligi 1000 inimest. Foorumil oli ligikaudu saja erineva mitteformaalse grupi esindajad: 300 üliõpilast, sadakond õpilast, sadakond maanoort, poolteistsada diplomeeritud haritlast ja loomingulist noort ning hulk väiksemate üksuste esindajaid¹¹¹. Üldjoontes sujus foorum rahulikult, kui välja arvata pidev ajapuudus, mille tõttu muutusid ka sõnavõttude lubatud pikkused. Foorumil peetud kõnesid ning nende ideid käsitletakse töö 4. peatükis põhjalikumalt.

Foorumi viimane osa oli lõppdokumendi arutelu, mis oli jagatud projekti kujul varasemalt rahva sekka ning millele sai muudatusettepanekuid teha nii kirjalikult kui ka sõnavõttude ajal. Lõppdokumendi koostamiseks otsustati valida redaktsioonikomisjon, kus

¹⁰⁷ Piret Lindpere märkmed 2. korralduskoosoleku kohta, lk. 2-3

¹⁰⁸ Piret Lindpere märkmed 2. korralduskoosoleku kohta, lk. 7-8

¹⁰⁹ Piret Lindpere märkmed Lennart Meriga kohtumise kohta 27.05

¹¹⁰ Eesti Sõltumatu Noortefoorum konspekt, ERAF.9601.1.91, lk. 1, 4, 8, 12

¹¹¹ Luik Hans H. (1988) Ettepanekute päritolu ja meie edasine tegevus. *Noorte Hää!*, 18.06.1988, lk. 3.

oleks esindatud olemasolevad rühmitused. Esimene komisjoni versioon pidi koosnema 15 inimesest, kuid sealt jäid välja ERSP, rohelised ja kiriku esindajad. Selle peale tõusis foorumil lärm ning olukorra päästmiseks otsustati välja vahetada koosolekut juhtinud Hans H. Luik Mihkel Tiksi vastu, kes suurendas redaktsioonikomisjoni 20 inimeseni¹¹².

Redaktsioonikomisjon koosnes järgmistest liikumistest ning isikutest: A-klubi (Ege Hirv), Tartu regilaulusõprade klubi (Neeme Kahuks), Virumaa klubi (Valdur Lehtvee), „Eesti relvavabaks!“ liikumine (Enn Lillemets), Foorumi sekretariaat (Piret Lindpere, Margot Visnap), Loominguliste noorte algatusrühm (Harri Liivrand, Hans Luik, Avo Üprus), Pühavaimu kild, EELK (Tarmo Lääts), TRÜ RR tugigrupp „Kogu võim nõukogudele!“ (Meelis Maripuu), ERSP Tartu algatusrühm (Andres Mäe), Võru Vaba-Sõltumatu Noorte kolonn nr. 1 (Riho Nassar), MRP-AEG, ERSP Korraldav Toimkond (Eve Pärnaste), Eesti Kunstiüliõpilaste Selts (Virve Sarapik), ELKNÜ (Toivo Sikk), Roheliste Tallinna klubi (Valdur Telliskivi), advokaatide kolleegium (Indrek Teder)¹¹³. Redaktsioonitoimkond kogunes lõppdokumenti arutama 6. juunil. Nagu näha jõudsid redaktsiooni toimkonda paljude tuntud liikumiste esindajad. Nende kõrval olid seal väiksemad, vähem tuntud liikumised või siis kutseühendused nagu advokaatide kolleegium. Valitud redaktsioonikomisjoni võib võtta kui teatavat läbilõiget foorumil osalenud liikumiste kohta. Paljud neist olid teatud piirkonna grupid, kellest ei jäänud maha väga palju märke, tegutsedes ilmselt sarnasel printsiibil nagu on kirjeldatud „Ülikool relvavabaks“ liikumist peatükis 2.

Foorumil toimus ka kaks vahejuhtumit. Esimene ja kuulsam neist, puudutab Edgar Savisaare esinemist, kes soovis sõnavõttude ajal rääkida 20 minutit. Eerik-Niiles Kross ei tahtnud talle sellist aega anda, kuna 3. sõnavõttude blokki sõnavõttude aega oli ajapuuduse tõttu vähendatud 7 minutilt 5-le. Saali arvamus läks antud küsimuses lahku - osad arvasid, et Savisaarele peaks sõna andma 20 minutiks, teised jällegi, et ei peaks. Lõpuks Edgar Savisaar solvus ning rääkis ainult 3 minutit¹¹⁴. Teine vahejuhtum oli seoses ELKNÜ KK sekretäri Urmas Laanemi esinemisega, mille ajal lahkusid saalist Vaba-Sõltumatu (Noorte) kolonni nr. 1 esindajad. Sõnavõttu lõpus küsis Hans H. Luik esinejalt, miks ei lubatud Noorte Hääles ilmuda noortefoorumi läkitusel. Väidetavas lehe mahu probleemis küsimus ei olnud, sest Luige asendusartikkel oli pikem kui läkitus ise. Küsimustele Urmas Laanem ei vastanud¹¹⁵.

¹¹² Eesti Sõltumatu Noortefoorum konspekt, ERAF.9601.1.91, lk 15-16

¹¹³ *Heinakuu* nr. 1, 1988, lk. 6

¹¹⁴ Eesti Sõltumatu Noortefoorum konspekt, ERAF.9601.1.91, lk 14

¹¹⁵ Eesti Sõltumatu Noortefoorum konspekt, ERAF.9601.1.91, lk 10

M. Laar, U. Ott ja S. Endre on toonud SNF I rollina välja ka esimese öölaulupeo sünni. Nimelt oli juba 3. juuni õhtul Tallinna Raekoja platsi püstitatud müügipunktile pandud sini-must-valge lipp. See oli sealt aga õhtul alla toodud. 4. juuni õhtul saabus Raekoja platsile hulk trikoloridega noori, kes olid tulnud lõppenud noortefoorumilt. Lipp heisati raekoja ees uuesti, millele järgnes noorte ja miilitsa vaheline vastasseis. Nimelt kogunes noorte ja miilitsate vahele seitse-kaheksa rida inimesi, kes ei lasknud miilitsatel lipuni jõuda. Lipp lehvis raekoja ees õhtuni, mil suundusid noored lauluväljakule, pannes sellega aluse öölaulupidudele.¹¹⁶ Sinna kogunes kümneid tuhandeid noori. Sarnane stsenaarium kordus igapäevaselt kuni Vanalinnapäevade lõpuni. Iga päevaga toodi välja aina rohkem sini-must-valgeid lippe. Kõrgpunkt saabus 10. ja 11. juunil, kui lisandusid muusikud ning ansamblid. Heinz Valk kirjutas ürituse järel artikli, kus ristis toimuva „laulvaks revolutsiooniks“.¹¹⁷

3.3 Foorumi järelkaja ja kajastamine

Foorumit kajastati peale selle toimumist mitmetes avalikes väljaannetes, näiteks *Noorte Hääl*, *Kodumaa*, *Sakala* jt. Samuti leidis foorum kajastust isekirjastuslikes väljaannetes. Kõnesid avaldasid nii MRP-AEG Infobülletään kui ka *Heinakuu*. 8. juunil ilmusid Noorte Hääles Toomas Sildami ja Ülo Veldre artiklid. T. Sildam usutles ELKNÜ Lenini Rajoonikomitee esimest sekretäri Kalle Isandat, kelle arvates oli „kogu päev olnud üks suur ajaraisk ning oleks võinud parem olla Vanalinna päevadel“. Tema arvates räägiti foorumil liiga palju, ilma erilise sisuta, korda ei olnud ning keegi ei saanud aru, miks oli kokku tulnud. Tema arvates lahmiti niisama ning vastupidiselt Loomeliitude pleenumile, ei esinenud foorumil ka eksperdid¹¹⁸. Ülo Veldre võttis enda artiklis kokku foorumil toimunu ning andis hinnangu, et kuigi mõtteid oli palju, siis ühist mõtet foorumil siiski ei tekkinud. Tema küsimus oli, et mis saab edasi? Kas ilmuvat lõppdokumenti toetavad ka kuuekümnendate põlvkonna esindajad? Artikli lõpus nägi ta ette, et järgmine noortefoorum peaks lõppema mitte läkituse vaid uue põhiseaduse projektiga, tänu millele oleks ka uutel põlvkondadel võimalus enda tuleviku osas kaasa rääkida¹¹⁹.

Noortefoorumi ettepanekud ilmusid Noorte Hääles 18. juunil. Nendega kaasnes ka Hans. H. Luige selgitus, kes need ettepanekud koostas ning kust need üldse tulevad. Hiljem

¹¹⁶ Laar, Ott, Endre, lk. 353

¹¹⁷ Laar, Ott, Endre, lk. 353-354

¹¹⁸ Sildam Toomas, Las karavan liigub edasi, meie..., *Noorte Hääl*, 08.06.1988, lk. 1

¹¹⁹ Veldre Ülo, Las karavan liigub edasi, meie..., *Noorte Hääl*, 08.06.1988, lk. 3

ilmus aga just tegutsema hakanud Heinakuu esimeses numbris artikkel, kus Noorte Häält süüdistati avaldatud lõppdokumendi omavolilises kärpimises ning teksti moonutamises. Eemaldatud olid teksti sissejuhatav ja lõpetav lõik, samuti oli muudetud teatud lausete sõnastust. Näiteks „Nõuame Eestile uut põhiseadust“, oli muudetud „nõuame ENSV-le uut põhiseadust“. Tehtud moonutused mõisteti hukka ning kutsuti üles kõiki sõltumatuid isemõtlejaid kriitiliselt suhtuma monopoliseeritud infokanalites avaldatavatesse materjalidesse¹²⁰. Lisaks ilmus Noorte Hääles Margus Metsa artikkel, kes võttis foorumi kokku positiivsemalt kui varasemad avalikult ilmunud arvamused. Tema arvates on sellise foorumi toimumine iseenesest suur asi, sest kokku sai nii palju eriilmelisi ja eri ideedega noori. Foorumi lõppdokumenti jõudsid ideed, mille osas oli aga noortel üksmeel. Tema arvates jäi foorumil väheseks just ametlike noorteorganisatsioonide juhtide arvamusest, samuti oli vähe töölis- ning komnoori. Artikli lõpus küsib ka tema, et kuidas edasi, sest „sealtsamast sigines mitte ainult mulle teadmine, et noored ei öelnud omi mõtteid välja vaid eneste tühjaksrääkimise vajadusest“¹²¹. Seega ei tulnud Metsa arvates noored kokku ainult rääkima vaid kogu üritusest võis oodata midagi uut. Samasuguse tunne tekis foorumil ka Sulev Kannikesel, kes on seda hiljem meenutanud järgmiselt:

„Kohapeal, so Noortefoorumi saalis, muutusin aga tiba murelikuks, sest sellesama noore generatsiooni sõnavõtjad esinesid tole momendi kohta ikka väga radikaalselt. Siiski ja erinevalt mõnest teisest vanemast mehest (Edgar Savisaar) ei olnud mul tunnet, et asja ja NF üritust peaks kuidagi pidurdama hakkama. Nagu osutet, oli juba selge, et uus põlvkond valib oma tee - ja Eesti jääb ju neile“¹²².

Ilmselt polnud pea tuhande osalejaga foorumil need kaks meest ainukesed, kes lahkusid tundega, et midagi muutunud. Selle tunnistuseks võivad olla ka järgmised foorumid, mida veel antud töös käsitletakse, foorumile koheselt järgnenud sündmused lauluväljakul või siis erinevad uued liikumised, mis ametlikult loevad enda alguseks SNF I. See ilmselt võibki olla esimese foorumi suurim panus. Noored tulid kokku, rääkisid ning jagasid ideid, said innustust, julgust ja mõtteid. Võrreldes varasemate noorte väljaastumistega ei proovinud miilits või teised julgeolekuorganid ka foorumil vahistada. Paljud foorumil esinejad jõudsid hiljem läbi

¹²⁰ *Heinakuu* nr. 1, 1988, lk. 5-6

¹²¹ Mets Margus (1988) Mitte ainult tühjaksrääkimise vajadusest, *Noorte Hääl*, 18.06.1988, lk. 3

¹²² Autori e-kirjavahetus Sulev Kannikesega, 18.02.2025.

demokraatliku protsessi (Eesti Kongress, ENSV Ülemnõukogu) ka Eesti riigiasjade juurde ning võtsid sinna kaasa ka foorumil esitatud ideed ning mõtted.

4. I Noortefoorumi teemade analüüs läbi kõnede

Neljas peatükk analüüsib I Sõltumatul Noortefoorumil esitatud kõnesid ning uurib, millised ideed ja mõtted olid noortel seoses enda ja ENSV tulevikuga.

4.1 Inimõiguste tagamisest ENSVs

Inimõiguste teemalise arutelu avas tollal 31. aastane advokaat Indrek Teder foorumi alguses sõnavõtuga „Inimõigustest“. Ta alustas järgmiselt: „NSV Liidu ajalugu on olnud inimõiguste rikkumise ajalugu. Kõige rängemad kuriteod pandi toime stalinismi ja stagna ajal. Tuleb luua tagatised, et sellised kuriteod ei korduks“¹²³. I. Teder toob enda kõnes välja, et esmane inimõigus peaks olema rahva enesemääramisõigus. Hetkel konstitutsioon inimõigusi ei taga, kuna neil puuduvad täielikult tagatised. Seega on praegune konstitutsioon antidemokraatlik ning vaja oleks vastu võtta Eesti oma konstitutsioon, milles oleksid kirjas järgmised põhitagatised: (1) Igal inimesel peab olema õigus pöörduda kohtusse; (2) Igal inimesel peab olema õigus nõuda konstitutsiooni muutmist (st. peab olema konstitutsioonikohus); (3) Inimesel peab olema piiramatu õigus pöörduda ÜRO inimõiguste komiteesse (NSV Liit peab selle komitee tegevust tunnustama.)“¹²⁴.

Teise inimõigustega seotud küsimusi käsitleva kõne pidas Eve Pärnaste, kes oli MRP-AEG ja ERSP Korraldava toimkonna liige. Tema kõne fookus oli küll seotud KGB ja selle tegevuse probleemistikuga:

„Mitte keegi, olgu ta nii jõle stalinist kui tahes, ei saa teha midagi hirmsat, kui tal pole seljatagust, survevahendeid, vägesid. KGB on tõeliselt ürgstalinlik kants. Kui keegi kedagi praegu ähvardab, siis ikka KGB ja tema ripatsid miilits, kohtuorganid, prokuratuur-asutused, mida miskipärast nimetatakse õiguskaitse organiteks. Kelle õigusi nad kaitsevad? Kus saab kaitset nende eest?“¹²⁵.

Rikutud inimõiguste näiteks toob Pärnaste vangistatud Enn Tarto ja Mart Nikluse juhtumid, nimetades neile esitatud süüdistusi absurdseteks, nii nende esitamise hetkel, kui ka hiljem. Lisaks ka värskem, Sivert Žodlini juhtum, kes lendlehtede jagamise eest viibis

¹²³ Eesti Sõltumatu Noortefoorum konspekt, ERAF.9601.1.91, lk. 2

¹²⁴ Samas, lk. 2

¹²⁵ Pärnaste Eve, Niitsoo Viktor (1998) Kogumik MRP-AEG Infobülletään 1987-1988. SE&JS, lk. 481.

eeluurimisel vanglas. Pärnaste mainib, et „KGB on rikkunud ja rikub isegi neid inimõiguseid, mida konstitutsioon meile garanteerib, rääkimata inimõigustest, mida võime lugeda ainult rahvusvahelistest lepetest.“¹²⁶. Huvitav, et kuigi pärast Helsingi leppeid tekkisid järjest nn Helsingi grupid (mis tuletasid võimudele meelde nende kohustusi), siis Pärnaste kõnest viiteid sellele ei leia. Pärnaste leiab pigem enda ettepanekutes, et „kõigepealt peab piirama KGB võimu, võtma neilt ideoloogilis-politsei funktsioon ja volitused ... seejärel tuleb määratleda nende funktsioon ja alluvus ning avalikustada see üldsusele“. Lisaks tuli Pärnaste sõnul vabastada meelsusvangid ja kaotada „öördamise“ [pealekaebamise] süsteem: „Ja alles siis, kui see on tehtud, saavad paljud elulised küsimused leida oma lahenduse. Kuni seda pole tehtud, ei maksa luua endale erilisi illusioone,“¹²⁷ Seega tundub, et Pärnaste ei uskunud Helsingi gruppide strateegiasse, s.t. niikaua kuni eksisteerib KGB ja võimude poolt lubatakse rakendada inimõiguste rikkumist, ei ole kasu ka Helsingi gruppide meetodist¹²⁸.

Kolmas kõneleja, kes enda sõnavõtus inimõigusi käsitles oli dissident Arvo Pesti, ERSP korraldava toimkonna liige. Tema kõnes olid läbivad mitmed teemad alates inimõigustest, sõjaväest ja eneseväljendusest, seetõttu tuleme tema kõne juurde tagasi ka teiste ideede juures. Inimõigustega seoses meenutab Pesti samuti Mart Nikluse ja Enn Tarto olukorda sõnadega: „Nad on kuulutatud eriti ohtlikeks retsidivistideks vaid seetõttu, et nende jaoks algas „uutmine“ aastaid varem,“¹²⁹. Rääkides erinevatest karistusorganisatsioonidest, nägi ta ette nende tegevuse avalikustamist, nende piiramatu mõjuvõimu kärpimist ning vajadusel nende likvideerimist. Pesti sõnul ei saa demokratiseerimisest juttu olla enne kui on lõpetatud karistamine meelsuse väljendamise pärast: „Tuleb saada peremeesteks omaenese maal /.../Enne on mõttetu rääkida demokraatia olemasolust ja inimõiguste järgmisest.“¹³⁰

Inimõiguste idee käsitlemine noortefoorumil keerles ümber režiimi karistusmeetmete, organisatsioonide ja nende tegevuse. Inimõiguste tagamise osas jaotuvad mõttesuunad üldjoontes kaheks. *Esiteks* idee parandada olukorda olemasolevate seaduste ümber kirjutamisega, mida väljendas Indrek Teder. Tuleb luua tagatised, mis kindlustaksid inimõiguste järgmise. *Teist suunda* väljendasid Eve Pärnaste ja Arvo Pesti, kes nägid tugevat seost inimõiguste ja julgeolekuorganite vahel ning lahendusena nende organite tugevamat kontrolli või laiali saatmist. Nende arvates ei saa inimõiguste järgimise või kaitsmise

¹²⁶ Pärnaste, Niitsoo, lk. 482

¹²⁷ Samas, lk. 482

¹²⁸ Helsingi gruppideks nimetati pärast CSCE riikide 1975. a Helsingi leppeid tärnanud dissidentide rühmitusi Ida-Euroopas ja NSV Liidus, mis võtsid oma strateegiaks monitoorida ja avalikustada riikide-poolseid inimõiguste rikkumisi.

¹²⁹ Pärnaste, Niitsoo, lk. 483

¹³⁰ Pärnaste, Niitsoo, lk. 484

küsimustest enne juttu ollagi, kui ei ole neid institutsioone kontrolli alla võetud ning nende õiguseid piiratud. Kui vaadata kõnedes kõlanud ettepanekuid, siis saab öelda, et nii Tederi kui ka Pärnaste pakkumised olid üpris detailsed. Kõnelema ei tulnud lihtsalt ettepanekuga, et „midagi tuleb teha“ vaid esitati reaalsed ideed, mida võiks korda saata.

4.2 1960. aastate ja 1980. aastate generatsioonide erinevusest

Kõige radikaalsema sõnavõtuga esines Margit Sutrop, kes küsis, „mida saame meie teha paremini kui Loominguliste Liitude pleenum“? Tema sõnul ootavad nemad lahendust parteikongressilt. Ta heidab enda kõnes kuuekümnendate põlvkonnale ette nende arvamust, et ainult nemad teavad kuidas poliitikat õieti teha. Tema sõnul proovisid need luua võltsi illusiooni rahva ühtsusest, mis loodi läbi üksikute juhtide kritiseerimise. Sutropi sõnul oleks vaja hoopis rahva ühtsust selle osas, kuhu soovitakse tulevikus jõuda ning selle jaoks oligi foorum kokku tulnud eesmärgiga - selgitada, mida tulevikust soovitakse¹³¹.

Põlvkondadest rääkisid ka Ülo Veldre ja Jüri Luik. Ü. Veldre sõnul on kahe generatsiooni erinevus järgmine – kuuekümnendate generatsioon tahab saada võimaluste piires, samas noored soovivad saada sõltumata võimalustest. Ta peab noorte poliitilist lapselikkust tegelikult aususeks ja noorte radikaalsust elementaarsete nõudmiste esitamiseks¹³². Jüri Luik küll tunnustas Rahvarinde (ja selle ümber koondunud 60ndate põlvkonna) inimeste tööd, kuid kritiseeris nii nende rahuliku arengu kontseptsiooni kui ka Rahvarinde uskumust, et „kui nemad saavad omad mehed parlamenti, siis kõik muutub“. Luige sõnul on praegused „poliitiliselt ebamäärased ajad võimalus, millest kinni haarata ning ideed suveräänsusest ja mitmeparteisüsteemist peavad jõudma kultuurist ja jutust ka päris poliitikasse“. Ta lisab, et „noored peavad olema radikaalsed, sest see annab ka perestroika meestele võimaluse olla rohkem radikaalsed“.¹³³

Konflikt 1960. aastate generatsiooni ja 1980. generatsiooni vahel oli üks Sõltumatu Noortefoorumi põhilisi käima tõukavaid jõudusid. Foorumil kõlanud mõtted ja ideed on ühisosas üpris sarnased. Margit Sutropi ja Jüri Luige näitel saab välja tuua noorte suhtumise 60ndate generatsiooni rahuliku süsteemi muutmise kontseptsiooni. Noored ei uskunud enam sellesse süsteemi, milles nad kasvasid ja ei oodanud ka mingisugust erilist muutust. Ei soovitud

¹³¹ Eesti Sõltumatu Noortefoorum konspekt, ERAF.9601.1.91, lk. 6

¹³² Eesti Sõltumatu Noortefoorum konspekt, ERAF.9601.1.91, lk. 15

¹³³ Eesti Sõltumatu Noortefoorum konspekt, ERAF.9601.1.91, lk. 5

olla sõltuvad võimalustest, mida neile süsteemi poolt pakutakse vaid võimalust luua võimalusi süsteemist sõltumatult.

Jüri Luik lisas mõtte, et vanemal generatsioonil peaks olema noorte radikaalsusest kasu. See toob sõltumatu noorteliikumise rolli mõistmiseks sisse olulise mõõtme, mis avaldub kui radikaalsem tiib sotsiaalsete liikumiste või erakondade spektris hakkab laiendama ka teiste, mõõdukamate liikumiste/erakondade programmi radikaalsust, s.t. legitimeerima nende poliitilisi nõudeid. Tolleaegne kirjanik Arvo Valton on hiljem tunnistanud, et „Võru sõltumatu kolonn oli väga oluline 1988. aastal“, pidades silmas, et Võru noorte väljatulek (sh sini-must-valge lipuga) oli režiimi repressiivsuse testimine, mis andis julgust juurde ka vanadele, nii ERSP-le kui Rahvarindele.¹³⁴ Sarnaselt on väitnud Marju Lauristin, et „tol ajal oli väga oluline, et oli keegi esimene, kes julges midagi väga radikaalset avalikult välja öelda“. Seega, noored radikaliseerisid mitte ainult noorteliikumist, vaid ka vanemat generatsiooni ja nende poliitilisi nõudeid, kuna nihutasid nõuete piire üha kaugemale sellest, mis see oli olnud nt. 1987. aasta kevadel.

4.3 Ideed noorteorganisatsioonidest ja noorte organiseeritusest

Noortefoorumi üks ideedest oli arutada ja vajadusel ette valmistada noorte ühinemist ühiseks jõuks. Ühe võimaliku stsenaariumina nähti ka Komsomoliga konkureeriva massiorganisatsiooni loomist. Arutelu noorteorganisatsioonide teemal avas Mart Laari kõne, milles ta võrdles tollaseid sündmusi, Eesti rahvusliku ärkamisega 19. sajandi lõpul:

„Kui nüüd vastata küsimusele, mida võiks konkreetselt ärkamisajast üle võtta, siis ütleksin, et peaksime üle võtma tollase seltsiliikumise. Ei saa pidada liialduseks ajaloolaste väidet, et just seltsid panid aluse meie omariiklusele. Selts on riikluse kool ning seetõttu noored, organiseeruge! Organiseeruge kõikvõimalikes ühingutesse, kõikvõimalikesse altpoolt tulevatesse liikumistesse, lähtudes põhimõttest, et organiseerute omal soovil asjade tegemiseks, mida tõesti tahate teha. Nii nagu omal ajal öeldi - kokku tuldi selleks, et teha kõike, mis meeldib - ja tegemata jätta kõik, mis on vastik, võigas ja võõras. /.../ Loodava noorsooliidu eesmärgiks peakski olema kõikvõimalike noorsooühingute kaitse laimu ja võimude omavoli eest, neile tegutsemisvõimaluste loomine.“¹³⁵

¹³⁴ Karl Kello intervjuu Arvo Valtoniga. Ajalugu tehakse tagantjärele. *Haridus* 2007, nr. 3-4, lk 40-43.

¹³⁵ *Heinakuu* nr. 3, 1988, lk. 3.

Mart Laar avab enda kõnes mõtte, et omariikluse alus on kõiksugu erinev seltslus ning selliseid ise, omal soovil tekkivaid liikumisi on vaja, sest just sealt tulevad isemõtlevad, enda ideedega inimesed, kelle abil sünnib riik. Kõnes on näha juba korralduskoosolekutel välja käidud noorsooliidu ideed, mis võiks olla mitte ülalt alla kontrollorganisatsioon (mida kujutas endast komsomol) vaid pigem katusorganisatsioon, mis aitaks ühendada noorte jõud. Sarnase mõttekäiguga oli Enn Lillemetsa kõne, kelle arvates pidi komsomoli laiali saatma, sest tegemist oli ainult „partei järelkäru ja demagoogiakooliga, mis toimis pidurdusmehhanismina“. Tema sõnul pidi sõltumatu noorteliikumine olema tõeline liikumine, mitte muutuma uueks massiorganisatsiooniks, „kuna need kipuvad kõik komsomoliks kätte minema“.¹³⁶

Paavo Kollom andis ülevaate, et rahvastikus moodustab noorsugu 30%, kellest omakorda 55% kuulub komsomoli - seetõttu on vaja alternatiivset noorsoo-organisatsiooni, mis tegeleks noortele loomumaste probleemide lahendamisega. Ta tegi foorumil ettepaneku ühineda Noorsoorindeks, mis moodustatakse olemasolevate rühmituste ja seltside baasil.¹³⁷ Tema arvamusel liitus Jaanus Raidal, kes uskus, et Rahvarinne loob võimaluse eduka Noorsoorinde jaoks.¹³⁸

Erik-Niiles Kross nägi, et vaja oleks just noorte üliõpilaste aktiveerimist ning poliitikasse toomist. Selle vahendiks on tema sõnul just üliõpilaste seltsid ja korporatsioonid.

„Eesti Vabariigi ajal oli üliõpilaskond konkreetne poliitiline jõud just läbi oma organisatsioonide, seepärast nad 1940. aastal likvideeriti. Meil tuleb nüüd muuta üliõpilaskonna struktuuri, luua sõltumatuid seltsi ja siis üliõpilasliit. See oleks vaba ja poliitiline jõud.“¹³⁹

Hiljem ajalehele Edasi antud intervjuus lisab Kross, et üliõpilased jagunesid vastavalt enda maailmavaatele erinevatesse seltsidesse ja korporatsioonidesse. Ja läbi nende organisatsioonide prooviti mõjutada ka laiemat ühiskondlikku poliitikat.

„Tuleb arvestada, et ühiskonnas peab olema koht ka aktiivsele ja teguvõimsale üliõpilaskonnale. Ühiskonna pealiskaudse stabiliseerimise eest võitlejate meelest võib see

¹³⁶ Eesti Sõltumatu Noortefoorum konspekt, ERAF.9601.1.91, lk. 11

¹³⁷ Eesti Sõltumatu Noortefoorum konspekt, ERAF.9601.1.91, lk. 3

¹³⁸ Eesti Sõltumatu Noortefoorum konspekt, ERAF.9601.1.91, lk. 15

¹³⁹ Eesti Sõltumatu Noortefoorum konspekt, ERAF.9601.1.91, lk. 5

jõud olla tülakas ja ebameeldiv. Kuid kaugemas perspektiivis ja sügavuti on demokraatliku ja vaba üliõpilaskonna olemasolu kahtlemata oluline ühiskonna stabilisaator,¹⁴⁰.

Krossi arvamus ühtib Laari esitatud mõttega, et Eestis on ühed suurimad riikluse kasvatajad olnud just üliõpilasorganisatsioonid. Krossi mõte seoses poliitika mõjutamisega võiks pigem tähendada, et üliõpilasorganisatsioonide liikmeskonnast kasvab välja tulevasi ühiskonnategelasi, kes hakkavad läbi enda tegevuse mõjutama ühiskonnas toimuvat. Tollases kontekstis ei saanud see meeldida ühiskonna „stabiilsust“ soovivatele jõududele, kuna sõltumatutest üliõpilasorganisatsioonidest tulevad tudengid oleksid enda uute ideede, arvamuste ja tegutsemisega selle „stabiilsuse“ mingiks ajaks lõhkunud.

Sõltumatud noorteliikumised ei olnud enne foorumit tundmatud, kuid nende arv kasvas peale SNF I märkimisväärselt.

Ideid, kuidas noori organiseerida, kas ühtse liikumisega (mis oleks otsene konkurent Komsomolile) või eraldi (sõltumatult organiseerunud liikumistena), oli foorumil erinevaid. Enamus arvasid, et vaja oleks sõltumatuid liikumisi, mis võiksid olla enda tegevuses vabad, kuid vaja oleks ka katuseorganisatsiooni, mis aitaks koordineerida neid suuremas süsteemis. Noorterinde loomisest asja ei saanud, eriti peale foorumil toimunud Edgar Savisaare kõnet. Pigem arenes teatud noorte seas suur vastumeel Rahvarinde tegevusele.

4.4 Vaba ajakirjandus ja eneseväljendus

Demonstratsioonidest ja massiaktsioonidest rääkis enda kõnes pikemalt Sulev Kannike, kes oli õppinud Tartu Riiklikus Ülikoolis õigusteadust ning peale ülikooli töötas 1980. aastatel Jõgeval ja Raplas prokuratuuris. Ta esitas järgmise mõtte:

„Igasuguste järskude ühiskondlike pöörete saatus otsustatakse lõppkokkuvõttes tänaval, avalikus vastuseisus reaktsioonijõududega. Kuivõrd kodusõda praegu siiski silmapiiril ei ole, siis võiks teha järelduse, et Eestimaal lõpeb programmeeritav perestroika ja paratamatult pöörduakse äärmuslike stiihiliste kodanikuallumatuse väljenduste poole. Pean silmas esiteks nii spontaanseid kui organiseeritud, kuid võimudega kooskõlastamata või nende poolt keelatud massidemonstratsioone,¹⁴¹.

¹⁴⁰ *Edasi*, 12.06.1988, lk. 4

¹⁴¹ *Heinakuu* nr. 6, 1988, lk. 2

Nendes demonstratsioonides näeb ta keskset kohta just noortel, kellel on tööst rohkem vaba aega, kes on spontaansemad, energilisemad ja siiramad. Ülejäänud kõne keskendub just selliste võimalike massidemonstratsioonide jaoks ettevalmistusi tegema kutsudes. Tema sõnul tuli läbi mõelda, kuidas kiiresti jagada infot võimalike meeleavalduse kohta ja kes on igas piirkonnas need (noorte)grupid, kes sündmustele reageerivad. Kuidas on võimaliku arstiabi ja sidumisvahendite kättesaadavusega ning ressurssidega plakatite ja loosungite valmistamiseks. Selle kõige jaoks tuleks kohapeal kaasata ka vanemat generatsiooni, kelle võimuses on need ressursid.

„Tegelikult on tulevase otsese avaliku võitluse perspektiivi eiramine ise poliitilise ja sotsiaalse infantiilsuse ilming ning perestroika ja Eesti rahvusliku taassünni ürituse reetmine. Meie valmisolek massiaktsioonideks on iseenesest igat masti reaktsioonilist elementi talitsev ja korrale kutsuv jõud.“¹⁴²

S. Kannike usub, et massidemonstratsiooniks valmisolek näitabki, et ollakse valmis enda tõekspidamiste eest ka päriselt seisma. Samuti annaks see tugeva sõnumi ka vastaspoolele. Sarnast ideed väljendas ka Arvo Pesti:

„Mujal maailmas väljendab rahvas oma rahulolematust demonstratsioonide ja streikide korraldamisega. Need sunnivad riike ja ettevõtteid arvestama rahva tahtega. Ka meil on tekkimas sõltumatute demonstratsioonide traditsioon, vaatamata võimude poolt tehtavatele kõikvõimalikele takistustele kuni organiseerijate isoleerimiseni välja.“¹⁴³

Vabale ajakirjandusele ja trükile pühendas enda kõne ERSP Tartu algatuse liige Andres Mäe. Kui varasemad kõnelejad olid keskendunud pigem avalikule demonstratsiooni ning petitsiooniõigusele, siis A. Mäe tõi välja puudujääke just vaba ajakirjanduse puudumises:

„Siiani puudub meie rahvuspoliitilisel liikumisel korralik väljund ehk teiste sõnadega, vaba ajakirjandus. Mul on teada vaid kaks olulist omakirjastusliku väljaannet: MRP-AEG infobülletään ja Võru Vaba Sõltumatu Noorte Kolonni nr. 1 „Avalik arvamus“. Pean sõltumatu ajakirjanduse loomist võtmeküsimuseks edasises võitluses.“¹⁴⁴

¹⁴² Samas, lk. 2

¹⁴³ Pärnaste, Niitsoo, lk. 484

¹⁴⁴ Pärnaste, Niitsoo, lk. 484 - 485

Olulisemaks kui väljaandmine peab ta trükitiraaži suurendamist. Selleks näeb ta võimalust uue tolliseaduse abil, mis lubaks väljastpoolt saada kingituseks paljundusseadmeid, arvuteid ja muid vahendeid. Kuid veel suurema probleemina toob ta välja ametlikke piiranguid trükivabadusele, mille muutmiseks toob ta näite Inglismaa revolutsiooni päevilt:

„1643. aastast kehtestatud tsensuur kestis 1696. aastani. Tsensuuri ei lõpetatud mitte demokraatliku reformiga vaid kuulutati kehtetuks kui mõtte kaotanud ebaõnnestunud katse. Inglismaal pole iial nii palju kirjastatud kui tsensuuri päevil. Ilmus pamflette, novelle, pilajutte...“¹⁴⁵.

Mäe üleskutse seisnes selles, et tsensuuri lõppemiseks pole tingimata vaja seadust vaid selle võib kaasa tuua ka piisav surve tsensuuri poliitikale. Kui ilmub piisavalt palju mitteametlikku kirjandust, siis pole enam vahet, kas kehtib tsensuur või mitte - info ja arvamuste paljusus on tagatud ilma tsensuuri aparati arvestamata. Sealt tuleneb tema kõne lõpus olev üleskutse, et „iga selts ja ühing võiks leida endale sobiva viisi enda väljaannete paljundamiseks, sest teisiti pole võimalik lahendada demokraatliku poliitika põhiküsimust - võimu küsimust“.¹⁴⁶

Noortefoorumi toimumise ajaks polnud avalikud demonstratsioonid enam midagi võõrast, kuna tolleks hetkeks olid toimunud juba näiteks Hirvepargi miiting, fosforiidisõja üritused ning paljud väiksemad, lokaalsed demonstratsioonid. Sulev Kannikese esitatud väited ja ennustused, näitavad ka suuremat arusaama ja mõistmist, mida sellised demonstratsioonid kaasa võivad tuua ning miks ja mida on vaja ettevalmistada, et need oleksid edukad. Paraku kõlasid foorumi järelkajas avalikult väited, et „radikaalne Kannike kutsus noori barrikaadidele“. Sulev Kannike on selle peale hiljem öelnud, et tegi oma sõnavõtu kohapeal vaid mõned korrektuuri, mille mõte oli, et kui juba mässata siis organiseeritult - meie/noorte ürituste tarvis tuleb luua turvateenistus, tuleb välja sõeluda provokaatorid, massiüritustele tuleb tagada kiire meditsiiniline abi jms¹⁴⁷. Tema mõtted olid loogiline edasiarendus juba tekkinud demonstratsioonide kultuuri osas, millist Eesti NSVs varasemalt ei eksisteerinud. Parem ettevalmistus ja organiseeritus tagab, et uued ja ilmselt suuremad demonstratsioonid on edukad. Andres Mäe mure trüki tiraažiga on samuti reaalne, sest nagu varasemas peatükis on

¹⁴⁵ Pärnaste, Niitsoo, lk. 485

¹⁴⁶ Samas, lk. 485

¹⁴⁷ Sulev Kannikese e-kirjavahetus autoriga, 18.02.2025.

välja toodud, siis 1988. aastal hakkasid ka üks järel ilmuma uued iseseivad väljaanded nagu Heinakuu, Rāvala, natuke hiljem ka ERSP teataja ning paar aastat hiljem ilmuvad juba esimesed ajalehed, nagu Eesti Ekspress ja Postimees. Kuid probleem tiraažiga oli algusaegadel suur. Näiteks, väljaanne Heinakuu kuulutas igas enda ilmunud numbris, et avalikuse poolt omaalgatuslik paljunduste tegemine ning läbi selle lehe levitamine on igati oodatud.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et Noortefoorumil väljendatud ideed vaba eneseväljenduse ja ajakirjanduse kohta, lähtusid nähtavatest probleemidest ning vaadetest tuleviku - millised probleemid meil on praegu, millised võivad tekkida ning kuidas neid lahendada.

4.5 Iseseisvusest

Noortefoorumi üks tuntumaid järelkajajaid oli, et radikaalsed noored nõudsid enda kõnedes Eestile iseseisvust. Ent kuidas ja millises „keeles“ seda tehti? Kõige tuntuma kõne sellel teemal tegi kunstnik Rene Kari. Kõne oli ta kirjutanud valmis juba mitu kuud varem, lootes seda ette kanda loominguliste liitude pleenumil. Selles ütleb R. Kari välja, et eestlaste ainus võimalus kestma jääda on Eesti Vabariik. Eestlaste hääbumist näitab tema sõnul see, et „osades Eesti linnades on eestlane nii harv nähtus, et Riia loomaias kohtab neid ka tihedamalt“. Kari jätkab:

„Sellepärast, Eesti rahvuse püsimise ja Eesti vabariigi nimel, olgem ausad, loobuge närusest kaksikmoraalist, nimetades teatud seltskonna taotlusi halvustavalt ekstremistlikeks, millega meil „ausatel inimestel“ midagi ühist ei ole. See on ju alatu vale! Samad kannatused, samad valud, samad piinad seovad meid! Olgem lõpuni ausad, kuulakem südametunnistuse häält ja ärgem aheldagem end vabatahtlikult enesetsensuuriga egoistliku hetkeseisu nimel ... sest ori, kellele on võõras mitte ainult oma vabaduse taotlemine, vaid kes õigustab ja ilustab oma orjapõlve ... säärane ori on lurjus ja närukael, kes kutsub õigustatult esile vihkamis-, põlgus- ja jälkustunnet.“¹⁴⁸

Antud lõigus viidatakse jällegi generatsioonide vahelisele lõhele, mida varasemalt on juba käsitletud. R. Kari kritiseerib ka tegelikult nõ kunstlikult loodud lõhestumist, mille ainuke eesmärk iseenda hetkeolukorra kaitsmine. Ta jätkab, et „usub aega kui ei pea enam kadestama nende maade alamaid, kes valivad endale presidenti, ümisedevad kaasa oma riigi hümni

¹⁴⁸ Heinakuu nr 2, 1988, lk. 3

meloodiale ja tõusevad kui tõuseb riigi lipp“. R. Kari ei saa ka aru, miks võrdsustatakse Eesti väljumist Nõukogude Liidust sotsialismi reetmisega - „Ei, see oleks tohutu võit sotsialismi prestiižile ... Ja ei pea ka eraldumine NSV Liidust tähendama taganemist sotsialismist.“¹⁴⁹ Kari arvates peaks sellese küsimusse kaasama ka Eestis elavad teised rahvad, et saada üle meie ebanormaalsetest rahvusküsimustest. Ta küsib, kas on ehk liiga vara teha selliseid avaldusi ja ehk ei tohiks seda teemat üldse puudutada, samas vastab iseendale: „Aga miks me kujutleme perestroikale raame, seame piire? Et seda tohib ja seda ei tohi, et see on perestroika vaenlasele kasulik?“¹⁵⁰ Kari peab siin ilmselgelt silmas mõningate Rahvarinde ja EKP liidrite manitsusi noortele (või ka ERSP-le) radikaalsemate nõuete esitamisel.

Ajakirjanik Mart Tarmak soovis, et lõppdokumenti saaks kirja nõue Eesti Rahvusriigi taastamise kohta¹⁵¹. Sinna see aga veel ei jõudnud. Omariikluse juurde jõudis ka enda kõne lõpus dissident Arvo Pesti. Ta tõi enda mõtted vaba eneseväljenduse, sõjaväe, seaduste jm kokku järgmiste sõnadega: „Rahvas on tasapisi vabanemas kõiki matvast hirmust. See protsess ei tohi peatuda, tuleb saada peremeesteks omaenese maal, tuleb teha ennast peremeesteks omal maal. Usun, et see on teostatav, nagu on taastatav ka omariiklus.“¹⁵² Tegemist on Arvo Pesti kõne viimase lõiguga, kus ta toobki lahendusena välja, et kui eestlane on saanud uuesti iseotsustajaks omaenese riigis, siis saab lahendada ka kõik teised mured, sest kõik need on seotud võõra võimuga. Kui eestlane on juba peremees oma maal, siis saab taastada ka rahvusriikluse.

1988. aasta juunis oli omariiklusest ja taasiseseisvumisest avalikult rääkimine väga haruldane ja see teeb Noortefoorumil tehtud avaldused veel tõsisemaks. See, et iseseisvusest rääkimine oli radikaalne, näitab ka see, et isegi R. Kari ei lükanud tagasi ideed sotsialismist ja selle jätkuvast järgimisest vaid esitas iseseisvuse kui ühe võimaliku perestroika tulemi. Sellegipoolest keeldusid riiklikud ajalehed Kari kõnet trükkimast.¹⁵³

4.6 Ideed seoses sõjaväe ja antimilitarismiga

Foorumitel kõlanud mõtetes kõlas ka probleem riigi sõjaväe ja militarismiga. Eriti oli see aktuaalne noorte meeste seas, kes pidid teenima kohustuslikult 2-3 aastat Nõukogude armees olukorras kus alates 1979. a. võidi sattuda sõtta Afganistani. Lisaks asus ENSV

¹⁴⁹ Samas, lk. 3

¹⁵⁰ Samas, lk. 3

¹⁵¹ Eesti Sõltumatu Noortefoorum konspekt, ERAF.9601.1.91, lk. 12

¹⁵² Pärnaste, Niitsoo, lk. 484

¹⁵³ *Heinakuu* nr 2, 1988, lk. 3

territooriumi sõjaväeosades suur hulk Nõukogude sõdureid. Ühe ülevaatlükuma sõnavõtu tegi Võru Vaba-Sõltumatu Noorte kolonni nr 1 liige Riho Nassar, kes avas enda kõne sõnadega:

„Me vajame demokraatiat aga vaenlane hoiab endiselt meie pea kohal mõõka - kes ta on?/.../ Sirje Sinilinnu andmeil olid 1980. aastate alguspoolel Eestis 120 000 sõjaväelast. Milleks meile see hiigelarmee? Kas valmistume kedagi vallutama või hakkame teistkordselt Lätit vabastama?“¹⁵⁴.

R. Nassar pakkus välja, et Eestile sobiks kõige paremini vabatahtlik Kaitseliit, mille kõrval on väike aga professionaalne armee. Selle juures peaks juurde õppima ka Soome süsteemilt, kus kehtib lühike kuid intensiivne ajateenistus, eesmärgiga õpetada välja reserviste. Tuumarelv ei tohiks olla igas Eesti linnas ja külas, kuid igas Eesti külas peaks olema Kaitseliidu relvaladu. Foorum peaks nõudma „sõjaväe lahutamist riigist, ajateenistuse läbiviimist Eesti pinnal, sõjalise algõpetuse kaotamist algkoolis ning sõjaliste objektide laiendamisele tingimusteta vastuseismist“. Lisaks tegi Nassar ettepaneku panna foorumi lõppdokumenti nõuded sõjaväelastelt valimisõiguse äravõtmise ja sõjaväe kaudu toimuva migratsiooni lõpetamise kohta.¹⁵⁵

Teise militarismile suunatud kõne tegi Andres Murdvee liikumise Eesti relvavabaks esindajana. Tema idee oli veel radikaalsem kui Nassari oma. Kõnest tuleb välja, et oodatakse üleüldse relvadest loobumist. Ainukesed väeliigid, mis võiks alles jääda oleks piiri- ja korralvalve. Kõik muu - tuumarelvad, sõjapropaganda, sõjatööstus, sõjaväekohustus ja sõjaline õpetus - peaksid lõppema.¹⁵⁶

Sõjaväe osas võttis sõna ka Arvo Pesti. Tema vaated olukorrale sarnanevad Riho Nassari omadega, kuigi ta ei too seal välja nii kindlaid ideid:

„Sõjavägi, kes peaks kaitsema riiki, s.t. rahvast, on muutunud rahvusvahelise surve vahendiks. Sõjaväe osast noorte vaimses vägistamises ei jõua siinkohal rääkida, teema on liialt rikkalik. /.../ Selleks, et sõjavägi rahva kontrolli alla saada tuleb eelkõige luua rahvusväeosad. Eestlased teenigu Eestimaa pinnal. Samuti tuleb luua tööteenistus neile, kes oma veendumuste tõttu ei saa sõjaväes teenida,“¹⁵⁷.

¹⁵⁴ *Heinakuu* nr. 3, 1988, lk.4- 5

¹⁵⁵ *Heinakuu* nr. 3, 1988, lk. 5-6

¹⁵⁶ *Heinakuu* nr. 3, 1988, lk. 5

¹⁵⁷ Pärnaste, Niitsoo, lk. 483

Seega, sõjaväe ja militarismi osas läksid foorumi ideed üldiselt kahte leeri. Esiteks ideed, mis tahavad saada rahvusväeosi ja teenimist Eesti pinnal. Sõjaväe vajalikkuse vastu ei olda, põhiline probleem on võõrvägedes, sõjaväe kasutamises rahva hirmutamiseks ja kontrollimiseks ning rahvusväeosade ja Eesti pinnal teenimise võimaluse puudumises. Teine idee oli põhimõtteliselt patsifistlik, kus sooviti näha sõjaväe ja üldiselt relvade kadumist. Samas on mõlemal poolel sarnaseid ideid tuleviku osas. Tahetakse NSV Liidu sõjaväelise võimu piiramist, tuumarelvade Eestist kõrvaldamist ning sõjaväe staatuse ja mõju vähendamist ühiskonnas.

4.7 Liiduvabariikide liikumiste omavaheline suhtlus ja toetus

Tartu Ülikooli õppejõud Mihhail Lotman tõi oma kõnes sisse uue teema, milleks oli „vennasrahvaste“ omavaheline suhtlus või pigem selle puudumine:

„Minu meelest on üks viga, mida on juba tükk aega tehtud, Eestis juba alates 1918. aastast. See oli selline illusioon, et kõiki Eesti asju saab ainult siin Eestis ära teha. Ärkamisajal oli situatsioon teine - oldi tihedas koostöös näiteks lätlastega, teiste väikeste Vene rahvastega, aga kõigepealt lätlaste ja soomlastega. Ka praegu me näiteks ei tea mis toimub Lätis või peaaegu ei tea. Aga väga paljudes regioonides probleemid on praktiliselt samad,“¹⁵⁸.

Lotman nimetab enda kirjeldatud olukorda „uueks šovinismiks“, ka „šovinistlikuks internatsionalismiks“, mille järgi kõik vennasrahvad on solidaarsed ainult oma vanema vennaga [Nõukogude Liidu kui keskusega] ja kogu suhtlemine käib ka läbi tema. Süsteem oli tema sõnul heas kooskõlas kogu NSVLi hierarhilise süsteemiga ja sellise šovinismi resultate ei nähta selgelt Eestis. Ta toob näiteks Ukraina, kelle rahva ja keele üle on avalikult väga palju muret tuntud, sest see on väga tugeva vene surve all. Samal ajal on aga Ukrainas kümneid väiksemaid rahvaid, keda diskrimineeritakse ukrainlaste endi poolt:

„Nagu Boschi pildi peal: suurem kala sööb väiksema kala, väiksem siis sööb veel väiksema ja nii edasi. Ja me peame sellest situatsioonist väga hästi aru saama, sest tihtipeale nendel kõige väiksematele kaladele ei jää muud üle kui karjuda appi sellele kõige suuremale kalale, kõige vanemale vennale.“¹⁵⁹

¹⁵⁸ Mihhail Lotmani kõne Piret Lindpere materjalidest

¹⁵⁹ Mihhail Lotmani kõne Piret Lindpere materjalidest

Lotmani arvates peaks seega toetama just neid, keda parasjagu süüakse, sest see aitab meid selles olukorras, kus meid endid hakatakse alla neelama. Teda toetas oma kõnes ka Mart Laar:

„Ei ole ju eestlastel olnud omane sallimatus teiste rahvaste suhtes. Meenutagem oma liberaalsuse ja demokraatiaga kogu Euroopale eeskujuks olnud Eesti Vabariigi aegset kultuurautonoomiat. Tahaksin sellega seoses veel kord toetada Mihhail Lotmani poolt välja öeldud mõtet, et nii nagu ärkamisajal tegutseti koostöös teiste rahvastega, eeskätt läti ja soome rahvaga, nii peame ka meie nüüd radikaalselt, tingimusteta, täie kindlusega toetama kõigi Nõukogude Liidu rahvaste võitlust oma õiguste eest.“¹⁶⁰

Sama teemat käsitles ka Siarhieĵ Šupa, tõlkija Valgevenest, kes pidas kõne eesti keeles.

„Üks praeguse reaalse rahvuspoliitika saavutusi Nõukogude Liidus on see, et meie rahvad ei tea peaaegu mitte midagi üksteisest. See on väga halb, sest meil on ju palju ühiseid probleeme, meil on isegi samad vastased ning seetõttu me võiksime ja peaksime olema liitlased.“¹⁶¹

Šupa toob välja, et kõik, mis eestlasi lähituleviku võib ähvardada, on Valgevenes juba teoks saanud. Valitseb täielik kakskeelsus, valgevenekeelne eelkool ja kõrgharidus puudub, valgevenekeelne keskharidus on linnadest välja tõrjutud ja diskrimineeritud. Öeldi, et valgevene rahvus on kliinilise surma seisundis, kuid noored valgevene rahvuslikust liikumisest lootsid teda äratada. Ta tõi välja, et kõik materjalid Eestis toimuva kohta pakuvad suurt huvi valgevene rahvuslikule haritlaskonnale ja põhjustavad peavalu sealsetele bürokraatidele. Kõik see puudutas otseselt ka Valgevene valupunkte. Sellepärast pakub Eestis toimuv neile huvi, sest see mõjutab oluliselt nende poliitilise mõtlemise arengut ning rahvusliikumist üldse.¹⁶²

Foorumil kõlanud mõtted liiduvabariikide omavahelise suhtluse kohapealt olid nende esitajate poolt väga sarnased. Esiteks tundub, et kõigile oli justkui enesestmõistetav, et toimivas olukorras tuleb teha koostööd ning seda ka teiste liiduvabariikidega. Teiseks ja ilmselt suuremaks võimaluseks on, et keegi polnud sellele veel palju rõhku pannud ja piiriülese

¹⁶⁰ *Heinakuu* nr 3, 1988, lk. 3

¹⁶¹ *Heinakuu* nr 2, 1988, lk. 4

¹⁶² *Heinakuu* nr 2, 1988, lk. 4

koostöö peale mõelnud. Seda eriti olukorras, kus erinevad aktiivsemad rahvusliikumised alles olid hoogu sisse saamas ning organiseerumine polnud veel lõppenud vabariikide sees. Sellegipoolest levis arusaamine, et probleemid on vähemalt rahvuslikult meelestatud aktivistide seas samad ning ühise eesmärgi nimel võiks seljad kokku panna.

4.8 Ideed Eesti ajaloo, kirjandusest ja keele staatusest

Noortele oli tähtis ka Eesti ajaloo, kirjanduse ja keele saatus ning sellel teemal peeti mitmeid ettekandeid. Ajaloolane Küllo Arjakas pidas kõne seoses Eesti ajaloo ja selle mõtestamisega.

„Uude valgusesse tuleb tõsta need mehed, kes võitlesid Eesti omariikluse eest. Nende valik omariikluse s.o. Eesti iseseisvuse kasuks oli tagasivaates natsioonile tulemusrikkam kui revolutsionääride kõrgelennulised ideed, kuid ometi on need tegelased täna nii kõrvale jäetud, nende teened on tunnustamata, isegi uurimata. Selle põhjuseks on asjaolu, et meil pole tänini Eesti-keskset lähenemist ajaloole.“¹⁶³

K. Arjakas ütleb, et taas tuleb tunnustada varasemate riigijuhtide Laidoneri, Pätsi, Reimani, Vilmsi, ja Tõnissoni teeneid, ning tegevust neile kehtinud seaduste piires ning mitte hinnata seda teise riigi seaduste ja filosoofia kontekstis. Tema sõnul tuleb võtta tagasi meie ajaloo ja Eesti-kesksed hinnangud. Lisaks soovib ta, et võrdsustataks rahvusvärvide kaitse praeguse NSV Liidu ja ENSV lippude omaga.¹⁶⁴

Eesti keele tähtsuse kohalt võttis sõna Mart Rannut, kes hoiatas kakskeelsuse ohu eest ning arvas, et konstitutsioonis peaks olema eesti keele staatus kaitstud lausega, mis tunnustab eesti keelt ENSV riigikeelena ning ENSV kodakondsusega isikud võivad omavahelises asjaajamises kasutada oma emakeelt.¹⁶⁵

Indrek Särg (Tartu Noorte Autorite Koondisest) võttis sõna seoses eestikeelse kirjandusega. Tema sõnul on põhiline eestikeelne kirjandus loodud iseseisvusajal (1918-1940), kuid seda ei saa laenutada, sest raamatute hävitamise tagajärjel polnud enam olemas piisavalt eksemplare. Selle murega oleks aidanud paljundustehnika, mille abil saaks raamatuid juurde paljundada, kuid selleks pidi kaotama paljundamist keelavad seadused. Tema sõnul oleks

¹⁶³ *Heinakuu* nr 1, 1988, lk. 5

¹⁶⁴ *Heinakuu* nr 1, 1988, lk. 5

¹⁶⁵ Eesti Sõltumatu Noortefoorum konspekt, ERAF.9601.1.91, lk. 8

selline käik vajalik ka poliitilise tegevuse juures.¹⁶⁶ Siinkohal peab Särg ilmselt silmas sarnast ideed, mida väljendas Andres Mäe seoses trükitiraažiga.

Foorum tõi pidevalt näiteid, et noorte jaoks oli keele, kirjanduse ja ajaloo hoidmine ühe rahva koospüsümise jaoks hindamatu väärtusega. Selle kohta võib tuua näite ka foorumil esitatud kõnest Valgevene olukorra kohta. Seega pole imekspandav, et sellised teemad foorumil käsitletusid.

4.9 Ideed usust ja kirikust

Noortefoorumil kõneldi ka kirikust ja kiriku võimalikust kohast tulevikus. Heino Nurk pidas kõne „Kirik ja ühiskond“, mille peamine mõte oli, et läbi ajaloo on kirik ja kogudused olnud need kantsid, mis kannavad edasi ajaloolist järjepidevust. Ta küll möönas, et peale 50 aastat pole rahvuslik kultuur ja vaimuelu täielikult hävinud, kuid kaotsi on läinud nende kolme aspekti - religiooni, kultuuri ja moraali - ühtsus. Tema sõnul „pole ühestki neist võimalik kõnelda kahe teiseta“. Seega on religiooni hääbumise tagajärjeks ka kultuuri ja kõlbluse kaotsimine:

„Ei saa ju võtta tõsiselt kõike seda mida kroonu kõnepruugis seostatakse sõnaga „kultuur“, mida toodab kultuuriministerium oma arvukate allettevõtetega, kultuuripaleede ja kultuurimajade ja muu säherdusega. Siinkohal pole vist vajadust tõestada ka hariduse ning moraalikriisi olemasolu. /.../ Kui meie ühiskonnas tahetakse taastada normaalset vaimuelu, ei või enam kirikust kauem mööda vaadata vaid tuleb paratamatult aluseks võtta kirikus säilinud terviklik vaim.“¹⁶⁷

Seega näeb H. Nurk, et ainuke viis normaalset vaimuelu taastada on läbi kiriku, sest ainult seal on säilinud see terviklikkuses (nii religioon, kultuur, kui ka moraal). Tema sõnul on kõik uusaja revolutsioonid püüelnud sotsiaalsete struktuuride muutmise poole, kus loodetakse, et selle tagajärjel muutuvad ka inimesed paremaks. Kirik samas ei alusta sotsiaalsest struktuurist vaid üksikinimesest. Sotsiaalsete muutuste käigus ei tohi ära unustada kõige olulisemaid elukvaliteete, milledeks on usk, lootus ja armastus. H. Nurga sõnul läheb

¹⁶⁶ Eesti Sõltumatu Noortefoorum konspekt, ERAF.9601.1.91, lk. 11

¹⁶⁷ *Heinakuu* nr 7, 1988, lk. 2

sotsiaalsete muutuste korral kaduma just armastus ning „inimesi nähakse laastudena, mis metsa raiumise ajal võivadki lennata,“¹⁶⁸.

Teise kirikule pühendatud kõne pidas Jõhvi Mihkli koguduse õpetaja Peeter Kaldur. Ta avas enda sõnavõtu tõdemusega, et terve põlvkond, kes olid 1980. aastatel 40-50 aastased, on unustanud Eestimaal eksisteeriva eesti kiriku. Ka enamikul tollastel noortel puudus tema sõnul teadmine kirikust või peeti seda mingisuguseks vanaks, arhailiseks ja eluvõõraks jäänukiks. Samas olid paljud noored just tänu muinsuskaitse seltside kaudu hakanud nägema, et kirik omab olulist rolli Eesti rahva ja noorte jaoks ning lisab: „Kui praegune noortefoorum kannab nime „sõltumatu“, siis on sobiv meenutada, et kogu sõjajärgse aja on Eestimaal eksisteerinud sõltumatu noorus, nimelt Eesti kiriku ümber koondunud noored.“¹⁶⁹ Repliigi eesmärk paistab olevat kiriku ja noorte vahelise seose tugevdamine ehk „sõltumatusel“ leitakse veel üks väljund - juba okupatsiooni ajal kirikusse kuulumine kui näide sõltumatusest.

Kaldur tõi välja, et kirikul on just need kõlbelised väärtused ja vaimne jõud, mida meie ühiskond praegu hädasti vajab, öeldes, et kiriku õpetus on rahvast ühendav vaimne alus:

„Tahaks loota, et sõltumatud noored avastavad enese jaoks ja kogu rahva jaoks uuesti selle aluse, kristliku aluse, et vaimselt ja kõlbeliselt uueneda ning elada oma elu vastutuses oma isamaa ja rahva ees./.../ Seetõttu oleks loomulik, et kõikidesse demokraatlikesse liikumistesse ja parteidesse kuuluvad inimesed kuuluvad ühteagu kirikusse.“¹⁷⁰

Siit tuleb välja ka kõneleja enda teatav radikaalsus. Ei saa olla kõlbelist uuenemist ja moraali järgimist, kui ei kuuluta kirikusse, otsekui ainult kirikusse kuulumine teeb inimese piisavalt heaks, et tegeleda demokraatiaga.

Jumalast ja tema väe vajalikkusest rääkisid ka Urmas Alender ja Raivo Raave¹⁷¹. Kirikuteemalised ettekanded läksid üldjoontes samas suunas, pakkudes arvamusi, et just usk ja kirik enda õpetusega annavad rahvale jõudu ning ainuüksi läbi selle on võimalik jõuda parema ühiskonnani. Mõned sisulised erinevused siiski olid. Kui Heino Nurk rõhutas rohkem religiooni kaotaminekut ühiskonnast ning vajadusele see tagasi tuua, siis Peeter Kaldur võttis enda kõnes radikaalsema seisukoha, avaldades arvamust, et kirik on olnud sõltumatuse

¹⁶⁸ *Heinakuu* nr 7, 1988, lk. 3

¹⁶⁹ *Heinakuu* nr 7, 1988, lk. 4

¹⁷⁰ Samas, lk. 4

¹⁷¹ Eesti Sõltumatu Noortefoorum konspekt, ERAF.9601.1.91, lk. 14

edasikandja kogu okupatsiooni ning tuleviku demokraatlikus ühiskonnas on vaja, et inimesed kuuluksid kiriku ridadesse.

4.10 Vangid ja vangistus Eesti NSV-s

Seda, et noortefoorumite teemad ulatusid seinast seinä näitavad kaks sõnavõttu vangistuse ja vangide kohapealt. Endine paranduslike tööde koloonia õpetaja Maia Ehandi tõi välja, et juba „eeluurimisvanglas sandistatakse inimene nii vaimselt kui ka füüsiliselt“. Võimud pole huvitatud vangide vahelise sadismi likvideerimisest ning paranduslike tööde kolooniad toodavad kurjategijaid ainult juurde.¹⁷² Sama teemaga jätkas luuletaja ja kirikutegelane Avo Üprus (kes oli ühtlasi ENSV vanglates tehtava vabatahtliku töö korraldaja), tuues välja, et kuigi 1986. aastal oli ENSVs 10 000 vangi, siis ei ole riik suutnud neist kolmandikule tööd leida. Vangide seas lokkas vägivald, millega võimud tegeleda ei soovinud. Eesti keelt kinnipidamislagerites ei kasutatud, ka eestikeelsed nimesildid olla vormidelt ära rebitud. A. Üpruse arvates pidanuks olema vangilaagrite üle üldsuse järelevalve ning samuti tuli tema arvates foorumil võtta seisukoht surmanuhtluse osas¹⁷³.

Vangide ja vangilaagrite teema võib tunduda noortefoorumil veidra teemana, kuid samas mure, et asutused nagu paranduslike tööde kolooniad, ei tegele „inimeste parandamise“ vaid paremal juhul nende ühiskonnast eraldamise, halvemal juhul aga nende veel hullemateks retsidivistideks muutmisega, teeb olukorra natuke selgemaks. Samuti väide, et Eesti NSV vanglates ei tohtinud üldse kasutada eesti keelt viitas ettekandjate selgele murele inimõiguste osas kui ka sellele, millistena kinnipeetavad laiemasse ühiskonda naasevad.

¹⁷² Eesti Sõltumatu Noortefoorum konspekt, ERAF.9601.1.91, lk. 11

¹⁷³ Eesti Sõltumatu Noortefoorum konspekt, ERAF.9601.1.91, lk. 11-12

5. Sõltumatud Noortefoorumid II–V

I Sõltumatule Noortefoorumile järgnesid veel neli noortefoorumit: II foorum 1988.a sügisel; III foorum 1989. a kevadel; IV foorum 1989. aasta talvel; V foorum 1991. aasta kevadel. Käesolev peatükk annab neist ülevaate ning analüüsib, kas neid ühendab I foorumiga ainult nimetus või on neil ka sisulisemaid ühisosasid.

II Sõltumatu Noortefoorum

II Sõltumatu Noortefoorum (SNF II) saavutas peaaegu sama suure populaarsuse kui tema eelkäija. Tänu sellele on selle kohta säilinud rohkem materjali võrreldes järgnevate foorumitega. Foorum leidis kajastust nii avalikes väljaannetes kui ka isekirjastuslikes trükistes. Nende lehtedel on säilinud osad kõned täispikkuses, samuti tollased arvamused ning probleemid, mis foorumit ümbritsesid. Osaliselt on teatud kõned säilinud Vabamu muuseumi fondis asuval minilintide salvestustel, kuid halva helikvaliteedi tõttu pole suur osa sellest materjalist uurimistöodes kasutatav. Need linnid ootavad veel taastamist. II Sõltumatu Noortefoorumi dokumentatsioon annab väärtuslikku teavet selle kohta, kuidas arenesid noorteliikumise ideed ja seisukohad võrreldes I foorumiga ning kuidas need peegeldasid laiemat poliitilist konteksti 1988. aasta sügisel, mil Eesti ühiskonnas toimusid kiired muutused.

SNF II korraldamine

SNF II korraldamise idee oli olemas juba I foorumi planeerimise ajal, kuid suurem töö algas peale I foorumi lõppu. Selle lõppedes tööd alustanud Sõltumatu Infokeskus andis enda teates nr 16 teada järgmist:

„Valmistades ette Eesti II Sõltumatut Noortefoorumit, püüavad toimkonnad saada ülevaadet tegelikust olukorrast Eestis ja informeerida sellest Sõltumatu Infokeskuse kaudu avalikust. /.../ Kõigil, kes soovivad kaasa aidata Eesti II Sõltumatu Noortefoorumi ettevalmistamisele, palume lülituda töösse ja anda endast märku Sõltumatu Infokeskuse põhitoimkonnale.“¹⁷⁴

Läbi selle loodi ilmselt ühendus II Sõltumatu Noortefoorumi korraldaja E.Ü.S Sodaliciumiga, sest Ivo Rulli andmetel tehti ettepanek foorumi korraldamiseks neile peale SNF

¹⁷⁴ Sõltumatu Infokeskuse Teade nr. 16. Piret Lindpere isiklik arhiiv.

I kooskäinud noortekogudel. 27. septembril 1988 kogunes initsiatiivgrupp Tallinnas, koosseisus Jüri Luik, Tiit Pruuli, Mart Soidro, Ülo Veldre ja Ivo Rull. Foorumi teemaks lepidi kokku „Haritus“. 11. novembril arutati veel foorumi korraldust ning õhtusele diskussioonile esitatavat deklaratsiooni projekti. II Sõltumatu Noortefoorum toimus Tartus 12. novembril 1988. aastal.¹⁷⁵

SNF II toimumine ja tulemused

Foorum jagunes kaheks osaks. 12. novembri päeval toimusid sõnavõttud ja peeti kõnesid Tartu Vanemuise kontserdisaalis. Õhtul toimus foorumil osalenud rühmituste esindajate dispuut päevapoliitilistel teemadel linna kultuurihoones.¹⁷⁶ Foorumist võttis osa ligikaudu 850 inimest. Esitati 32 sõnavõttu ja 8 repliiki.¹⁷⁷ Foorumil peetud kõnede osas on Maaja Pauska teinud kokkuvõtte järgmiselt:

„Räägiti kõigest, mis teadmisi puudutab: koolidest, teadusest, Teaduste Akadeemiast, informatsiooni kättesaadavusest, IMEst, kiriku rollist, sõjaväest. /.../ Aga kui paljud on enesele teadvustanud meie haridussüsteemi suletust - inimesel ei lasta õppida nii palju kui ta tahab. Kõrgkooli statsionaaris ei saa mitu korda käia, õppima sunnitakse kitsast eriala, valikuvõimalus on üksikutel. Nõuti igapähele nii palju haridust kui ta tahab, kas või elitaarset, kui suudab.“¹⁷⁸

Kõnepidajate seas olid filosoof Eduard Parhomenko, kes kõneles „kultuurimetslusest“, ajaloolane Peet Pillak rääkis Eesti arhiivinduse olukorrast, Lauri Vahtre võimalikest hariduse suundadest, Lauris Toomet (Kaplinski) rääkis sellest, „kuidas Eestimaad ja eestlasi ei eksisteeri, on ainult võrumaalased jt vanad eesti rahvad“. Rait Lumpere rääkis kunstihariduse ja loomingulise hariduse puudujääkidest, samas kui Peeter Olesk küsis, „kas enne peaks olema haridus ja siis poliitika, või hoopis vastupidi“? Tõnis Lukas pakkus, et kui hea üleskutse langeb harimatusesse, siis see lihtsalt hajub ning et koolinoored peaksid ise nõudma Eesti ajaloo õpetamist kohalike õpikute järgi. Mart Laar leidis, et tuleb õppida, sest „muidu pole suveräänsusest kasu“. Foorumil leiti, et parendamist vajavad seltsitegevus ja välissuhted. Toomas Liivamägi rääkis vajadusest õpetada ühiskondlikku olemist, aga selleks on vaja

¹⁷⁵ Rull (2015), lk. 73-74

¹⁷⁶ Rull, lk. 95

¹⁷⁷ Veldre Ülo (1988) Me oleme lolluse jätkuva invasiooni vastu! *Noorte Hää*, 16.11.1988, lk. 3.

¹⁷⁸ Pauska Maaja (1988) Noortefoorum 12.11.88. *Ühistöö. Rapla maakonna ajaleht*, nr. 138, 26.11.1988. Lk. 2.

organiseeruda. Avo Üprus rääkis ususeaduse vajalikkusest. Religiooni kaitseks astus üles ka Avo Rosenvald. Linnart Priimägi pakkus oma kaasaja iseloomustuseks väljendi „laulev restauratsioon“, mis ei saanud aga olla „noorte vaimsuse kandjaks“. Andres Mäe arvas, et peaks asuma võitlusesse ühiskonnaõpetuse eest, sest oli ülim aeg ümber nimetada termin „teaduslik kommunism“. Toomas Kummel kõneles Teaduste Akadeemia seisust ning teaduskraadide andmise probleemist. Marju Lauristin rääkis koolitatus probleemidest ja pidas vajalikuks, et kooli lähöksid isiksused ning inimestel peab olema olemas võimalus mitmeid kordi õppida. Jaanus Harro tõi välja, et vaja on rahvusvahelist teaduskeskust Eestisse, sest muidu lihtsalt jätkub ajude väljavool välismaale.¹⁷⁹

Kõige rohkem küttis kirgi õhtul toimunud diskusioon Tartu kultuurihoones [praegune Raekoja 16/Kompanii 2 hoone]. Ivo Rull on selle kokku võtnud sõnadega: „Alles lapsekingades olev väitluskultuur ning NSVLi konstitutsiooniparanduste projektist tingitud närvilisus muutsid õhtuse rühmituste esindajate dispuudi väga vaevaliseks.“¹⁸⁰ Käesoleva uurimistöo autorile meenutas telefonivestluses Indrek Tarand olukorda järgnevalt: „Meie [E.Ü.S Sodalicum] tahtsime rääkida haridusest ja haritusest, kuid asi keerati ikkagi poliitiliseks.“¹⁸¹ Üldist pettumust toimunu osas avaldas tollal „Noorte Hääle“ veergudel ka Ülo Veldre:

„Mitmetes varasemates arvamused ja ka mõnes foorumi sõnavõtus seati kahtluse alla valitud teema otstarbekus, seda eelkõige hetke poliitilist kriisisituatsiooni silmas pidades. Pigem maksti aga poliitikale liigagi suurt lõivu ning vastuväitena konkreetsele etteheitele võib öelda, et SNF II teema sai paika pandud ajal, kui poliitiline hetkeseis veel nii terav ei olnud.“¹⁸²

Siinkohal tuleb välja tuua, et nii I. Rull, A. Tarand kui ka Ü. Veldre olid kõik korraldava organisatsiooni liikmed, seega on loomulik, et enda korraldatud üritust kaitsti. Sellisel toonil jätkas Ülo Veldre ka enda artiklit, kus asus kritiseerima ENSV Ülemnõukogu saadikutele suunatud SNF II läkituse vastuvõtmise korda. Nimelt oli läkitus väidetavalt koostatud ühe inimese poolt ning pressi nimel, ent Ülo Veldre küsis, missuguse pressi nimel? Samuti ei olnud üldkogul võimalust läkituse sisu muuta. Foorum hääletas aga läkituse vastuvõtmise poolt, mida

¹⁷⁹ Kõits Inga (1988) Eesti II Sõltumatu Noortefoorum, *Pedagoogiline Instituut* [E. Vilde nimeline Tallinna Pedagoogilise Instituudi häälekandja], nr. 35, 25.11.1988, lk. 3.

¹⁸⁰ Rull, lk. 96-97

¹⁸¹ Autori telefonikõne Indrek Tarandiga 19.01.2025

¹⁸² Veldre Ülo (1988) Me oleme lolluse jätkuva invasiooni vastu! *Noorte Hääle*, 16.11.1988, lk. 3.

Ü. Veldre kommenteeris kui „kõrge enesehinnanguga „sõltumatud“ lasksid enesega manipuleerida ja ei protesteerinudki niisuguse teguviisi vastu?“¹⁸³ Tema sõnul järgnes foorumil „poliitiline tragikomöödia“ kus toimus massiline uute sõltumatute rühmituste teke. 42 osalevat rühmitust muutus järsult 96-ks rühmituseks. Ü. Veldre sõnul tehti seda selleks, et pääseda õhtusele poliitilisele diskussioonile (kuhu kutsuti ainult 2 iga liikumise esindajat), kus võeti lõpuks vastu kaks erinevat deklaratsiooni. Ilmselt peab Ülo Veldre siin silmas (a) nõ hariduse ja haritusega seotud deklaratsiooni ning (b) Heinakuu ja ERSP poolt lisaks esitatud poliitilist deklaratsiooni (vt järgmiselt lehel). Artikli lõpus võtab Ü. Veldre olukorra kokku järgmiselt: „Nagu juba öeldud, on haridusteemaline lõppdokument veel viimistlemisel, üldkogu läkitus on aga juhuväärtusega ja seetõttu vähemalt esialgu pole trükikõlblik ükski II foorumil vastuvõetud dokumentidest.“¹⁸⁴

Milles seisnes siis kogu poleemika? SNF II lõppdokument ilmus avalikult 23.11.1988 Noorte Hääles (Edasis 18.11.88).¹⁸⁵ Juba varem aga ilmusid sõltumatute noorte häälekandjates Heinakuu ja Rävåla kriitilised artiklid avalikustatud otsuste ja foorumi korralduse osas. 15.11.88 ilmunud Rävåla artiklis kritiseeritakse korraldajaid Tallinna Sõltumatu Maleva poolt registreeritud sõnavõtude ärajätmise pärast, mis nendeni jõudnud info järgi „olid liiga poliitilised“. Samuti kritiseeriti õhtuse diskussiooni osalemislubade jagamist, kus Tallinna sõltumatud olevat saanud kahe loa asemel ühe: „Meie protestile, miks korraldajad ise rikuvad eeskirju, mida nad on kehtestanud, käitudes meie suhtes ebaõiglaselt, vastati, et just nii olevatki huvitav /.../ Pealesunnitud apoliitilisuse ja ebademokraatlik onupojapoliitika jätsid Sõltumatust Noortefoorumist vastuolulise mälestuse.“¹⁸⁶

30. detsembril 1988 ilmunud Heinakuu 8. number annab olukorrale natuke teise vaate. Mait Rauna ja Avo Üpruse artikkel käsitleb foorumil toimunut NSV Liidu konstitutsiooni parandamise projektiga seotud sündmuste raames.

„Eriti ärevaks muutus Eesti II Sõltumatu Noortefoorumi kulg. Hommikupoolikul kõneldi üsna rafineeritud stiilis haritusest, õhtul aga toimus poliitilise diskussiooni näol sama teema praktiline harjutus, peegeldades meie kolkarumaluse kõiki astmeid /.../ Erinevate arvamuste hulk taandus kahele: kas nõuda hoolimata ebasobivast poliitilisest ja psühholoogilisest

¹⁸³ Veldre Ülo, Me oleme lolluse jätkuva invasiooni vastu! Lk. 3

¹⁸⁴ Sealsamas

¹⁸⁵ Eesti II Sõltumatu Noortefoorumi otsus, *Noorte Hääle*, 23.11.1988, lk. 2

¹⁸⁶ II SNF Infoteade, *Rävåla* nr. 5, 15.11.1988, lk. 2.

situatsioonist Eesti kohest väljaastumist NSV Liidu koosseisust (see olevat võimalik vaid kuni 29.11.-ni) või jääda rahvusliku julgeoleku tagamise huvides allaheitlikuks.¹⁸⁷

Õhtuse diskussiooni viimasel vaheajal Tartu kultuurihoones kogunesid Heinakuu ja ERSP esindajad isekeskis olukorda arutama. Arutelu järel otsustati esitada lõppistungile poliitiline deklaratsioon, et „II Sõltumatu Noortefoorum toetab iseseisva ja sõltumatu Eesti riigi taastamist“ ning tehakse ettepanek (detsembris või erakorralistel asjaoludel ka varem) kutsuda kokku kõigi Eesti omariiklust toetavate rühmituste, liikumiste ja parteide üldkogu, et kujunenud situatsioonis töötada välja tegevuskava.¹⁸⁸ See lisandus jäeti aga korraldajate poolt avalikult avaldamata. Heinakuu järgmises numbris kommenteeris olukorda ka Andres Herkel: „Mind veidi siiski häiris EÜS Sodaliciumi kramplik püüd poliitikast ettevaatliku kaarega mööda hiilida. Mäletatavasti tipnes see foorumi poliitilise deklaratsiooni maha vaikimisega.“¹⁸⁹ Kuigi mainitud „poliitiline deklaratsioon“ ei jõudnud trükki, siis korraldas ERSP sama deklaratsiooni 2. punkti järgides, 1989. aasta 21. jaanuaril Vanemuise kontserdimajas mõttevahetuse „Kuidas taastada Eesti iseseisvus“. Sealts võtsid lisaks ERSP-le osa Muinsuskaitse Selts, Eesti Kristlik Liit, Tallinna Sõltumatu Malev, Võru Skautmalev ning mitmed väiksemad rühmitused ja üliõpilasorganisatsioonid.¹⁹⁰ Kas võib öelda, et SNF II „poliitiline deklaratsioon“ oli eeldokument EV restauratsiooni ja Eesti Kongressi loomise ideele, mis Vanemuise üritusel avalikult välja öeldi? See küsimus jääb hetkel selle uurimistööst alt välja, aga väärriks eraldi tähelepanu.

Kokkuvõtteks saab öelda, et II foorum jätkas ideeliselt sealts, kus lõppes esimene. Ka hariduse teema, mida arutama asuti, oli käinud läbi I foorumilt, kuid II foorumil plaaniti see võtta kõrgendatud tähelepanu alla. Foorumi algus üldiselt sujus, kuid allikate põhjal võib järeldada, et foorumi jooksul hakkasid ilmema erinevate noorteliikumiste hõõrumised, mis tipnesid õhtuse diskussiooniga. Oma roll oli kindlasti päevapoliitikal, kuna NSV Liidu konstitutsiooni parandamise projekt tekitas inimestes ärevust [suveräänsusdeklaratsioon võeti Toompeal vastu 4 päeva hiljem, 16.11.88) ning sellega seotud temaatika mõjutas ka noortefoorumit. Antud olukorras ei jõudnud õhtune diskussioon ilmselgelt ühisele arusaamale lõppdokumendi sisust. Ilmselt polnud II SNFi mõju noorteliikumistele ja nendega seotud poliitikale nii suur, kui seda oli SNF I, kuid ometi aitas toimunud foorum kaasa erivaadete ja

¹⁸⁷ *Heinakuu* nr 8, 1988, lk. 12

¹⁸⁸ *Heinakuu* nr 8, 1988, lk. 13

¹⁸⁹ *Heinakuu* nr 9, 1989, lk. 8

¹⁹⁰ Niitsoo, lk. 77

avaliku diskussiooni tekkimisele Eesti NSVs. Foorumi üheks põhiliseks saavutuseks võib siiski lugeda Eesti Vabariigi taastamise ettepanekut, mis oli ideena ringikäinud juba I foorumi korraldustoimkonna tegutsemisest peale. See sai ka järje ERSP korraldatud sündmuse näol.

Üheks II foorumi mõjuks võib olla erinevate üliõpilasorganisatsioonide taastamisega tegelevate ühenduste kohtumine:

„Peale foorumit toimus aga juba olemasolevate ühenduste vahel eraldi nõupidamine, ja kuigi nende esindajad ei olnud suuremas osas veel vanade organisatsioonide taastamiseks valmis, muutus seal viibinud mõneteistkümnest rühmast vast kümme hiljem mõneks seltsiks või korporatsiooniks,“¹⁹¹.

Enamus sellise ja korporatsioone taastatigi selle kohtumise järgselt, üldiselt 1989. aastal.

III Sõltumatu Noortefoorum

III Sõltumatu Noortefoorum (SNF III) oli tugevalt seotud demilitariseerimise ja sõjaväe vastase liikumisega. Foorum toimus 15. aprillil 1989 Tartus ning leidis mõningast kajastust nii avalikes ajalehtedes kui ka omakirjastuslikes väljaannetes. Paraku, võrreldes I või II foorumiga, ei ole tole foorumi kõned kirjalikult täispikkuses säilinud. Taaskord on olemas Vabamu muuseumi fondi lindistused, kuid ka nendel on probleeme kvaliteediga. Seetõttu on III foorumi kõnede ülevaade poolik ning rekonstrueeritud salvestatud lintide ning artiklites kajastatud kõnede konspektide abil.

Armeeteenistuse küsimus enne III foorumit

Sõjaväe ja militarismi küsimust oli lahatud juba I foorumil ning sõjaväe seost haridusega II foorumil. Glasnosti käigus hakkas ajakirjandusse jõudma lugusid Nõukogude armees levinud *dedovština* ehk vanakeste võimu kohta, mis šokeerisid avalikust. Kajastati nii vanakeste meetodeid noorsõdurite alandamisel kui ka osade noorsõdurite enesetappe või vanakeste vastast kättemaksu¹⁹². Üks iseloomulikumaid näiteid oli Arturas Sakalauska juhtum 1987. aasta 24. veebruaril Leningradi suundunud rongis, mis transportis ka süüdimõistetuid. Pikalt alandatud Sakalauska tappis teda alandanud kuus teenistuskaaslast ning nende vahtkonnaülema ning põgenes, kuid saadi hiljem kätte. Uurimine kestis ligi kolm

¹⁹¹ Kross, lk. 45.

¹⁹² Made Tiit (2019) Nõukaeg, Meenutused, faktid, olud, veidrused. Rahva Raamat. Lk. 74.

aastat, mille käigus kuulutati ta psüühiliselt haigeks ning saadeti haiglaravile.¹⁹³ Eestis vallandus nii ajakirjanduse artiklite kui ka Sakalauska juhtumi peale arutelu, mis kulmineerus 1989. a. kevadel militarismi ja kevadise ajateenistusse kutsumise vastaste väljaastumistega¹⁹⁴.

Armeeteenistuse ja sõjalise õppekohustuse vastased protestid Eestis (1988-1989)

Esimesed tõsised väljaastumised okupatsioonivägede vastu hakkasid toimuma 1988. aastal. 14.-17. aprillini Tartus toimunud muinsuskaitsepäevade raames toimus protestirongkäik Raadi sõjaväelennuvälja juurde, 14.-15. maini toimunud roheliste rattaretkel käisid osalejad Tapa lennuvälja juures olevat loodusreostust vaatamas, suvel protesteerisid sõltumatud noored okupatsiooniarmee vastu nii Viljandis kui ka Võrus.¹⁹⁵

1988. aasta sügisest olid Tartu tudengid boikoteerinud sõjalist õpet ülikoolis, kuid kuna edu ei saavutatud, jätkus see ka kevadsemestril.¹⁹⁶ Alates 11. aprillist 1989, peale „10. aprilli liidu“ tekkimist, käidi igapäevaselt liidu liikmete poolt sõjalise kateedri ees piketeerimas. 13. aprilli hommikul alustasid üliõpilased Ivo Rull ja Indrek Kannik 52. tunnist hoiatusnäljastreiki, mis nõudis sõjakateedri kohest sulgemist. Streik pidi kestma III Sõltumatu Noortefoorumi alguseni. Samal päeval toimunud miitingul Raekoja platsil anti hävitav hinnang totaalselt militariseeritud riigile ja kõrgharidusele. Samuti avaldati arvamust, et ajateenistus peaks olema 8-11 kuud ning leidma aset eesti pinnal ja eesti keeles. Kutsuti üles olema enda võitluses ühtsed ning minema lõpuni.¹⁹⁷ 17. aprillil jätkus näljastreik uute üliõpilaste poolt, mille tulemusena pandi 28. aprilli TRÜ nõukogu päevakorda küsimus sõjalise kateedri alles jätmisest. Selle peale aktiveerus 10. aprilli liit ning TRÜ peahoone ette tekkis liidu infostend. 28. aprilli hommikul toimus ülikooli peahoone ees meelevälendus sõjalise kateedri kaotamise poolt. Sündmustega samaaegselt oli taasloodud EÜS hakanud survestama ka rektor Jüri Kärnerit, kes oli juhtumisi ka EÜSi vilistlane. Samal päeval muudeti sõjaline õpe vabatahtlikuks, kuid ei kaotatud sõjameditsiini arstiüliõpilastel. Lõplikult kaotati sõjaline kateeder ülikoolis 1990. aasta märtsis¹⁹⁸.

¹⁹³ Made, lk. 74

¹⁹⁴ Mäe Andres, III Sõltumatu Noortefoorum, *ERSP Teataja* Nr. 2/3 mai 1989, lk. 10.

¹⁹⁵ Suurkask Heiki (2024) Nõukogude armee vastane protestilaine Eestis 1989. aastal, *Sõdur* Nr. 2 (136), lk. 52-53

¹⁹⁶ Rull, lk. 79

¹⁹⁷ Tali Peeter (1989) Meil ei ole teist võimalust. *Edasi*, 15.04.1989. Veldre Ülo (1989) Sõjavastane Tartu. *Noorte Hääl*. 15.04.1989.

¹⁹⁸ Rull, lk. 84-86

1989. aasta kevadel liitus tudengitega ka laiem avalikkus. Toimused miitingud, sõjakomissariaatide ees piketeeriti nii Tartus kui Tallinnas, koguti allkirju Sakalauskase kaitseks jne. Ka avaliku meedia toetus oli olemas. Vahetult enne foorumit ilmusid Noorte Hääles nii Toomas Sildami kui ka Tõnu Vare kirjutised. T. Sildam keskendus enda artiklis komissariaadi ees toimunud Eesti emade piketile ning kirjeldas piketeerijate kohtumist kindralmajor Rein Pöderiga ning seal välja käidud ideid, kuidas korraldada nii, et Eesti kutsealused saaksid teenida Eestis.¹⁹⁹ Ajakirjanik Tõnu Vare avaldas enda artiklis toetust piketeerijatele ja andis ülevaate toimunud ja toimuvatest sündmustest seoses Arturas Sakalauskase ning armeeteenistusega. Samuti tõi ta välja erinevad artiklid, mille Noorte Häälele oli antud teemal tõlkinud ja avaldanud.²⁰⁰

Tekkisid ka erinevad grupid kutsealustest. Neist kõige julgemad olid avalikult teenistusest keeldujad, keda leidis eriti Tallinna ja Tartu koolipoiste seas ning kes näitasid sellega üles suurt julgust. Teine grupp keeldujaid olid need, kes olid nõus teenima vaid Eestimaa pinnal. Sellise strateegiaga gruppe oli rohkem. Seda nõuet toetasid ka kohalikud võimud, eesotsas ENSV Ministrite nõukogu esimehe Indrek Toomega²⁰¹.

Foorumi toimumine ja sõnavõttud

Need sündmused viisid ideeni kutsuda kokku III Sõltumatu Noortefoorum (SNF III). Tekkis vajadus toetada ja kaitsta neid noormehi, kes nõnda trotsisid Nõukogude võimu. Ainuke väärtuslik kaitse neile oleks aga avalikustamine ja pidev avalik tähelepanu. Ilmselt oli eeldus, et pideva tähelepanuga ei ole võimalik sõjaväel noormehi ilma suurema hukkamõistuta vaikselt teenistusse saata.

15. aprillil toimunud SNF III toimumiskohaks oli Tartu Ülikooli ringauditoorium ning sissepääs oli kõigile vaba.²⁰² Korraldustoimkonda kuulusid Eesti Muinsuskaitse, ERSP, rohelised ja Tallinna Sõltumatu Malev (TSM). 14. aprillil 1989 toimunud arutelu foorumi lõppdokumendi projekti üle oli tuline, kuna korraldajad jagunesid kaheks, niinimetatud „pehmeteks“ ja radikaalseteks. Esimesed soovisid, et lõppdokumendi sõnastuses välditaks sõna „keeldumine“ (keeldumine NSVLi sõjaväe teenistusest) kuid ei suutnud enda seisukohta piisavalt põhjendada. Seega peale jäi radikaalsemate nõudmised sõnastuse osas. Foorumi toimumispäeval (15. aprillil) oli põhiettekandeid viis ja seejärel said sõna kõik soovijad.

¹⁹⁹ Sildam Toomas (1989) Inimese kaitseks peab välja astuma, *Noorte Hääle*, 09.04.1989, lk. 1

²⁰⁰ Vare Tõnu (1989) Inimese kaitseks, oma poegade kaitseks, *Noorte Hääle*, 12.04.1989, lk. 1

²⁰¹ Mäe Andres (1989) III Sõltumatu Noortefoorum, *ERSP Teataja* Nr. 2/3 mai 1989, lk. 10

²⁰² Samas, lk. 10

Osavõtjaid oli ligikaudu viis- kuni kuussada. Väga suure osa moodustasid keskkooli õpilased, kuid see oli ka arusaadav, kuna antud teema puudutas neid kõige rohkem²⁰³.

Tallinna sõltumatute poolt pidas kõne Fred Raagmets (kelle isa Jaan Raagmets oli arreteeritud 1953 ning veetnud Gulagi vangipõlves kogu oma nooruse 1953-65)²⁰⁴, kes luges ette TSMi resolutsiooni. Selles nõuti okupatsiooni vägede varustamise lõpetamist toiduainete ja teenustega ning arvestada kõik erusõjaväelased, okupatsiooni vägede töölised ja teenistujad ning üleajateenimise teel Eestisse jäänud isikud okupatsiooni vägede hulka.²⁰⁵ Tehti ettepanek moodustada komisjon, et alustada läbirääkimisi okupatsiooni vägede järkjärguliseks väljaviimiseks ning võimaldada sundteenistuse täitmist alates 1989. aastast Eesti territoorium piires.²⁰⁶

Jaan Hatto esines Kodanike Kaitse ühenduse nimel. Ta tegi ettepaneku sõjaväest keelduvatel koguneda Rahulaagrisse, kus saaks oma maa ja rahva saatuse üle arutada ja kogemusi vahetada²⁰⁷. Enn Tarto esines sõnavõtuga, kus juhtis tähelepanu nõukogude ühiskonnas levivale „pätlusele“ ehk vanglamentaaliteedile ning et ka kutsekoolides levib juba „*dedovštšina*“.²⁰⁸ Kaido Kama pidas kõne, kus tõi välja, et toimub Tartu Rahu rikkumine, sest viimases on kokku lepitud, et lepingu pooled (EV ja NSVL) ei pea üksteise territooriumil sõjavägesid. Tuleb nõuda alternatiivteenistust, mis on normaalses ühiskonnas täiesti normaalne. Hetke olukorras, valiks enamus eesti poisse alternatiivteenistuse, „kuid ka see pole ühiskonnas normaalne kui 9/10 mehest on patsifistid“. Sellele mõttekäigule viitas ka Jaan Hatto enda kirjutatud juhtkirjas Rävåla nr. 10.²⁰⁹ Võrumaa Muinsuskaitse seltsi nimel pöördus Kama ENSV Ülemnõukogu poole, öeldes, et „olles autonoomia [suveräänsuse] välja kuulutanud, tuleb koheselt lõpetada Eesti meeste andmine armee teenistusse ning tuleb luua Moskvast sõltumatu ENSV alternatiivteenistuse võimalus“. Lõppdokumenti pakutakse välja idee luua ajutiselt Eesti eriteenistus ja sõjaväeline struktuur (asendaks NSVLi armeeteenistust) ning eraldi teenistus neile, kes ei saa enda veendumuste tõttu relva kanda. Eriteenistuse pikkus olgu sama, kui teenistusaeg NSVL-i armees, struktuur samuti neilt. Ohvitserid olgu Eesti soost²¹⁰.

²⁰³ Samas, lk. 10

²⁰⁴ Palli Ilmar (2013) Kõvasti öeldud saatuslikud sõnad viisid aastateks trellide taha, *Maaleht*, 18.08.2013, <https://maaleht.delfi.ee/artikkel/66586251/kovasti-oeldud-saatuslikud-sonad-viisid-aastateks-trellide-taha> (külastatud 06.05.2025)

²⁰⁵ Eesti III Sõltumatu Noortefoorum, *Rävåla* nr. 10, 15.02.1989, lk. 2

²⁰⁶ TSM Resolutsioon nr. 1, *Rävåla* nr. 8, 15.02.1989, lk. 2

²⁰⁷ Eesti III Sõltumatu Noortefoorum, *Rävåla* nr. 10, 15.02.1989, lk. 2

²⁰⁸ Mäe Andres (1989) III Sõltumatu Noortefoorum, *ERSP Teataja* Nr. 2/3 mai 1989, lk. 10

²⁰⁹ Hatto Jaan (1989) Juhtkiri, Noortefoorum, *Rävåla* nr. 10, 15.02.1989, lk. 1

²¹⁰ Okupatsioonide ja vabaduse muuseum Vabamu kogu VBM_12896:7 Av, A pool.

TRÜ psühholoogia õppejõud Aleksander Pulver rääkis totalitaarses riigis eksisteerivast hirmust ja selle mõjust inimestele, öeldes et „sõjavägi on selle hirmu hoidmise tööriist“. Armeeteenistuse boikoteerimine peaks seega olema korralikult ette valmistatud. Ta teeb ettepaneku nõuda Eestist kutsealuste väljaviimise takistamist ning luua komisjone, kellel oleks võimalus kutsealuste võtmist blokeerida ning kes jälgiks neid, kes on kutsealused.²¹¹

Avo Üprus manitses boikoteerimise pooldajaid, öeldes, et kedagi ei saa selleks sundida. Tema sõnul pidi „enda pea pakule asetamisel olema mingisugune mõte“ ning ta ei olnud kindel, kas see on hetkel olemas? Ta kutsus üles rahva hoidmisele ning küsis, kas on mõtet nõuda midagi, mida me ise ka hästi ette ei kujuta ega mõista?²¹²

Riho Järvelainen, Afganistani veteranide klubist, tõi välja, et NSV Liidu sõda Afganistanis ja Eesti noormeeste sinna saatmine on võrdsustatav küüditamistega ning see tuleks arvata inimsusevastaste kuritegude hulka. Ta ootab, et töötataks välja plaan, kus järgmise säärase aktsiooni korral küsitaks rahvalt endalt, kas nad soovivad osaleda või mitte - „kui rahvas ütleb, et nad ei soovi sõjast osa võtta, pole mingit õigust saata autonoomse riigi kodanikke sõjakoldesse“.²¹³

Rein Veidemann (Rahvarinde esindaja), arvas, et boikoteerimine peaks olema viimane, kõige äärmuslikum vahend. Enda nõuded tuleks teha reaalsuseks läbi totaalse allkirjade kogumise, kuhu tuleks kaasata erinevaid ühendusi. Tema sõnul saab alati boikotiga keelduda, kuid keeldumine on jõud, millele saab alati vastata ka jõuga.²¹⁴

Samuti loeti foorumil ette Tallinna Reaalkooli lendude 104 A ja B poiste pöördumine, kus nad teatavad, et „keelduvad sügisel lahkumast Eesti territooriumilt“, et minna kroonusse, kuid see ei tähenda ajateenistusest keeldumist.²¹⁵

Foorumi järelkaja

III Sõltumatu Noortefoorumi lõppdokumendid ei ilmunud avalikus meedias,²¹⁶ küll aga trükkisid need ära ERSP Teataja²¹⁷ ja Rävåla²¹⁸. 18. aprillil 1989 ilmusid kaks artiklit Noorte Hääles. Üks neist oli (juba osaliselt kajastatud) Toomas Sildami artikkel, kus ta jõuab

²¹¹ Vabamu kogu VBM_12896:7 Av, A pool. Sildam Toomas, Ummikseis, *Noorte Hää*, 12.04.1989, lk. 2

²¹² Vabamu kogu VBM_12896:7 Av, A pool. Sildam Toomas, Ummikseis, *Noorte Hää*, 12.04.1989, lk. 2

²¹³ Vabamu kogu VBM_12896:7 Av, B pool

²¹⁴ Sildam Toomas, Ummikseis, *Noorte Hää*, 12.04.1989, lk. 2

²¹⁵ Vabamu kogu VBM_12896:7 Av, B pool.

²¹⁶ Mäe Andres (1989) III Sõltumatu Noortefoorum, *ERSP Teataja* Nr. 2/3 mai 1989, lk. 11

²¹⁷ Eesti III Sõltumatu Noortefoorumi Lõppdokument, *ERSP Teataja* Nr. 1 aprill 1989, lk. 6-7

²¹⁸ Eesti III Sõltumatu Noortefoorumi Lõppdokument, *Rävåla* nr. 10, 15.02.1989, lk. 2-4

järelduseni, et SNF III jõudis tupikseisu. Esitatud seisukohad olid vastanduvad, „tihti rääkisid ajateenistuse teemadel need, kellel see on läbitud või sinna saatmine ei ohusta“.²¹⁹ Samas lehes väljendas enda mõtteid ka Ingrid Eylandt. Esiteks küsis ta, mis seisab sõna „sõltumatu“ taga? Kellest sõltumatu ning kui suurelt sõltumatu? Tema sõnul olid enamus sõnavõtjad seotud ERSP või Kristliku liiduga, seega, kas on enam tegemist sõltumatu liikumisega? Artikli põhisõnum oli, et foorumil väljapakutud ideed ei tööta, on liiga riskantsed ja mõnesaja kutsealuse boikott teenistuse vastu ei aita midagi ning toob kaasa ainult [uut] vägivalda, kirjutades: „mõnikord on kaine heita pilk maakaardile ... mõnekümne (olgu, mõnesaja) kutsealuse boikott on torm teeslusikas ... ja ennatlik (tihti kahjulik) on soovitud tegelikkuse pähe võtta.“²²⁰

Mõlemad artiklid viitasid ka sellele, et enne foorumi lõppu olid kuulajate read jäänud hõredaks. Äravahetamiseni sarnaseid mõttekäike esitas ka ajaleht Kodumaa, kus ilmus 26. aprillil Vambola Paavo artikkel²²¹. Loomulikult said sellised [III foorumit kompromiteerida püüdvad] kirjutised avalikus meedias vastukaja ka omakirjastuslikelt väljaannetelt. Rāwalas vastati I. Eylandti kriitikale järgnevalt:

„Peagi ilmus „Noorte Hääle“ veergudel samas toonis III Sõltumatut Noortefoorumit käsitlev artikkel, kus mitmeid „sõltumatuid“ mõttekäike saab lugeda. /.../ Mis puudutab ELKNÜ häälekandja „sõltumatusesse“, siis selles ei maksa kahelda, sest nad tõesti sõltuvad ainult ehk KGB-st, kuid ju siis on seegi tähekombinatsioon ennast „sõltumatuks“ hakanud pidama, kui seda teeb juba kord Noorte Hääle,“²²².

Andres Mäe kirjutas ajalehes ERSP Teataja, et Noorte Hääle ja Kodumaa artiklid proovisid kõigest väest jätta muljet, et ERSP dikteerib foorumi käiku ja foorum kutsus üles keelduma armeeteenistusest. See näitavat „usaldamatust võimumeeste ja rahva vahel, sest vägisi proovitakse näidata, et ainult praegu võimulolijad teavad, mis on rahvale hea“. Mäe arvates oleks tagantjärele rusikatega vehkimise ja paskvillilaadsed kirjutised ära hoidnud tähelepanelikumad kuulajad ja õigeaegselt esitatud küsimused foorumil.²²³

Kokkuvõtteks tuleks kolmandat noortefoorumit käsitleda koos sõjaväe ja militarismi vastase protestilainega, mis 1989. aastal üle Eesti levis.²²⁴ On ka tollased korraldajad öelnud,

²¹⁹ Sildam Toomas, Ummikseis, *Noorte Hääle*, 12.04.1989, lk. 2

²²⁰ Eylandt Ingrid (1989) Mõned sõltumatud mõttekäigud, *Noorte Hääle*, 12.04.1989, lk. 2

²²¹ Paavo Vambola (1989) Katteta sõnavõttud, ühesuunaline lähenemine. III Sõltumatu Noortefoorum Tartus. *Kodumaa: nädalaleht*, nr. 17, 26.04.1989, lk. 3

²²² Eesti III Sõltumatu Noortefoorum, *Rāwala* nr. 10, 15.02.1989, lk. 2

²²³ Mäe Andres (1989) III Sõltumatu Noortefoorum, *ERSP Teataja* Nr. 2/3 mai 1989, lk. 11

²²⁴ Suurkask Heiki (2014) Nõukogude armee vastane protestilaine Eestis 1989. aastal, *Sõdur* Nr. 2 (136).

et idee foorum kokku kutsuda tulenes ühiskonnas toimuvast. Samas on kolmanda foorumi teema samuti üpris loogiline järg I foorumile. Ka seal oli tähtsal kohal militarismi ja armeeteenistuse temaatika, mis loomulikult just noortega seotud on. Nagu ka kahe esimese foorumi puhul toimus III foorumi järgselt erinevate väljaannete veergudel sõnasõda korraldajate ja erinevate arvamusalaldajate vahel. Paraku ei saa välja tuua väga tugevaid otseseid tulemusi III foorumi toimumise järgselt. Pigem võiks foorumit vaadelda kui toetusüritust kogu ülejäänud militarismivastase liikumise sees, mis jätkus ka peale foorumit ning mille suurem läbilöökk tuleb liikumise Genf-49 näol 1989. aasta sügisel (mille toetamist IV foorumi sõltumatud ka nõudsid). Tartus võib välja tuua TRÜ 28. aprilli otsuse kaotada sõjaline kateeder, kuid ka seal on ilmselt suurem osa üliõpilaste palju pikemal ja aktiivsemal võitlusel, Ülikool relvavabaks liikumisel ja 10. aprilli liidul, kui kaks nädalat varem toimunud noortefoorumil.

IV ja V Sõltumatu Noortefoorum

1989. aasta detsembris ja 1991. aasta mais toimunud IV ja V noortefoorum on enda eelkäijate kõrval väikesed sündmused, samuti pole nende kohta säilinud väga palju materjali. Õnnestunud pole leida foorumite lõppdokumente ega kõnesid. Samuti on foorumite kajastamine olnud tagasihoidlik erinevate väljaannete veergudel.

IV Sõltumatu Noortefoorum

IV Sõltumatu Noortefoorum (SNF IV) toimus 16. detsembril 1989. 21. novembril Noorte Hääles ilmunud artiklis esitatakse põhiprobleemiks noorsoopoliitika ja sellega tegeleva institutsiooni tulevik, mis siiani oli olnud komsomol. Nimelt plaanis komsomol uue Eesti kõrgema noorsoo ühenduse teket, mis asendaks vana institutsiooni ning säilitaks ka tolle seadusandliku initsiatiivi. Foorumi päevakord pidi kinnitatama vastavalt ettekannetes tõstatatud probleemide järgi.²²⁵

Räwala toob välja, et enne foorumi toimumist saatsid „sõltumatud noorteliikumised“, kelleks olid Järvakandi Sõltumatud, Läänemaa Sõltumatu Noorte Kolonn, Tallinna Sõltumatu Malev, Vaba Sõltumatu kolonn nr. 1 ja Pärnu Sõltumatu Noortegrupp foorumile enda ettepanekud. Esimesed neli liikumist tegid ühised ettepanekud ning Pärnu liikumine esitas enda omad. Esimeses ettepanekute paketi pakuti välja, et sõltumatud liikumised võiksid osaleda

²²⁵ IV Noortefoorum on 16. detsembril, *Noorte Hääl*, 21.11.1989, lk. 2

Eesti Vabariigi kodanike kodakondsuse taotlejate registreerimises Eesti vabariigi kodanike komitees ning osaleda Eesti kongressi valimistel. Teiseks keelduda teenimast okupatsiooniarmees liikumise Genf-49 raames. Samuti peeti ebaotstarbekaks ülemaalse noorteorganisatsiooni loomist kuna puudub loomise initsiatiiv alt poolt ülesse. Nõuti meedias kõigi eelmiste kui ka tulevase noortefoorumite lõppdokumentide avaldamist. Okupatsioonivõimude poolt Eestist välja saanud noortele tuli anda võimalus kodumaad külastades soovi korral siia elama asuda²²⁶. Pärnu Sõltumatu Noortegrupp soovis näha noortefoorumi komitee moodustamist Genf-49 jaoks, avalikku pöördumist kõigi demokraatlike liikumiste poole Genf-49-le toetuse saamiseks, 1990. aasta 1. jaanuarist noorte meeste väljaspoole Eestit ajateenistusse saatmise lõpetamist, lisaks alternatiivse teenistuse võimalust ning 1990. aasta jooksul sõjavägede vähendamist ENSV territooriumil.²²⁷

Kuigi pole teada, kes täpselt IV Noortefoorumit korraldas, siis sõltumatute noorte häälekandja Rāwala vahendab, et foorumi korraldamisega oli seotud Eesti Demokraatlik Töerakond (EDTE), kes soovis leida noorte hulgast uusi pooldajaid. Teisalt oli foorum seotud võimude uue noorsoopoliitikaga, mis taotles uue ülemaalse noorte ühenduse loomist, kuhu oleks kuulunud võimalikult palju noorteorganisatsioone. Sellel teemal esinesid Ardo Ojasalu EDTE-s, Harri Mikk Tartu Kultuurigildist ja Viljar Meister noorsoopoliitika töögrupist Ülemnõukogu Presiidiumi juures²²⁸. Noorte veenmine sellise organisatsiooni vajalikkuses kukkus võimudel läbi ning nad naerdi välja. Peale foorumi esimest poolt pidi TTÜ füüsika auditooriumis jätkuma arutelu kavandatava uue noorteühenduse teemal, kuid see ei toonud kohale erilist rahvahulka²²⁹. Foorum algas 150 osalisega, kuid selle lõpuks oli alles jäänud vaevalt kaks kolmandiku osalistest²³⁰.

Andres Mäe (ERSP) võttis neljanda foorumi kokku järgmiselt:

„Ring on täis. IV Noortefoorum jõudis oma arutlustega sinna, millega, I Noortefoorum lõpetas. Mis ikkagi on noorsoopoliitika? Siiani pole sellisele küsimusele ühest vastust õnneks leitud,“²³¹.

²²⁶ Ettepanekud Noortefoorumile, *Rāwala* nr.14, lk. 3

²²⁷ Pärnu Sõltumatu Noortegrupi teesid IV Noortefoorumile, *Rāwala* nr.14, lk. 3

²²⁸ IV Noortefoorumil, *Noorte Häääl*, 19.12.1989, lk. 1

²²⁹ Noortefoorum, *Rāwala*, nr.14, lk. 4

²³⁰ IV Noortefoorumil, *Noorte Häääl*, 19.12.1989, lk. 1

²³¹ Mäe Andres (1990) Neljandast Noortefoorumist, *ERSP Teataja* Jaanuar 1990, lk. 8.

Mäe sõnul on noortefoorumitel osalejaid jäänud järjest vähemaks. Ta arvab, et üks iga asjast huvitatud inimene on endale leidnud sobiva seltsi või liikumise, milles osaleda. Seal näeb ta ka lahendust nn. noorteprobleemile.

„Andkem tegutsemisvabadust ja kaovad pseudoprobleemid. Kaob ära ühe suure kunstlikult tekitatud katuseorganisatsiooni vajadus, kaob vajadus komsomolinomenklatuurile mitte millegi tegemise eest palka maksta,“²³².

Mäe arvamus kajastab samu ideid, mida oli esitatud juba I foorumil. Siit tuleb ka tema väide, ringiga on jõutud tagasi sinna, kust alustati. Samas pole idee luua Noorsooliit päris sama, mis ta oli olnud I foorumil. Mäletatavasti leiti seal, et kui selline liit luua, siis alt poolt ülesse, justkui katuseorganisatsioon, mis ei sekku liikumiste isetegevustesse, kuid toetab ja aitab ühiste tegevuste korraldamisega. Samas tuleb välja tuua, et kuigi ametliku tegutsemis vabadust polnud antud, siis tegutses tollal juba nii ametlikult kui ka mitteametlikult väga palju erinevaid noortorganisatsioone. Seda näitlikustab kasvõi taasavatud üliõpilasorganisatsioonide rohkus 1989. aasta lõpuks, erinevate sõltumatute liikumiste eksisteerimine jne. ja selle tõttu polnudki foorum enam populaarne. Kõigil oli võimalus seda teha endale sobiva liikumise alt.

Neljas foorum oli võrreldes enda eelkäijatega vaeslaps. Foorumid olid iga järgneva foorumiga kaotanud populaarsust, kuid neljas oli neist kõige väiksem. Täiesti olematu oli ka foorumi mõju. Põhjus ei ole siin mitte selles, et noored ei oleks tegusad, vaid selles, et tegeleti juba nii õelda pärsi asjadega. Foorumid olid enda aja ära elanud. Olid tekkinud erinevad sõltumatud liikumised ning ühiskonnas käis aktiivselt töö selle nimel, mida I foorumiga oli nõutud. Huvitaval põhjusel tulevad sõltumatud IV foorumile veel nõudma Genf-49 liikumise toetamist, kodanike komiteede korraldamises osalemist jm. See kõlab veidralt, sest seda nii või naa tehakse erinevate organisatsioonide poolt. Miks nõuda justkui „küsida luba“? Ilmselt eeldasid ka nemad, et foorum on veel elujõulisem, kui ta tegelikult oli.

V Sõltumatu Noortefoorum

1991. aastal toimus veel ka viies Sõltumatu Noortefoorum (SNF V). Foorum pidi toimuma 20. mail, Tartu Ülikooli raamatukogu konverentsisaalis. Foorum reklaamiti välja järgnevalt: „See on järjekordne ja erakordne, vaba ja sõltumatu NOORTEFOORUM. Liikumine ja edasimineku eeldab selgust. Miks on postkommunistlikus kapitalismis

²³² Mäe Andres (1990) Neljandast Noortefoorumist, *ERSP Teataja* Jaanuar 1990, lk. 8

uuskapitalistid, ekskommunistid? Kas E(NS)V kohtuotsuste täitmise amet hakkab lähitulevikus valvama NSV Liidu poliitvange?²³³ 21. mail ilmus Peeter Tali artikkel. Tema sõnul kukkus foorum läbi, viit esinejat oli kuulama tulnud ligikaudu kolm tosinat noort meest. Esinesid Ülo Sepp, Enn Tupp, Enn Tarto, Avo Üprus ja Tiit Matsulevitš. Foorumi peakorraldajad olid Rünno Vissak, Riho Nassar ja Aleksei Lotman. Viimase sõnul ajendasid foorumit kokku kutsuma järgmised põhjused:

„Viiendat sõltumatut noortefoorumit ajendas kokku kutsuma asjaolu, et praeguses Eestis ei liigu asjad edasi, kõik seisab paigal ja sumbub. Tüüri juures on endiselt kommunistid, lokkab korrupsioon, tõsimeeli räägitakse sellest, et KGB-st võiks kujuneda EV kaitsepolitsei. Eesti komitee on saamatu jne,²³⁴.

Lotmani sõnul loodeti foorumil kuulda uusi, radikaalseid vägivaldsete võitluste ideid, kuid foorum kukkus läbi. Korraldajate sõnul annab see tunnistust sellest, et noored on tüdinud lihtsalt lobast või on neile täiesti ükskõik, mis Eestis toimub. Viletsad olid Lotmani sõnul ka foorumi korraldus ja reklaam²³⁵.

V Sõltumatu Noortefoorum oli seda vaid nimes. Pigem oleks seda paslik nimetada veel viimaste „tõeliste“ revolutsionääride koosolekuks, mis kasutas populaarset nime, lootuses tuua kohale suurem hulk osalejaid. Kuid järeldus saab siin olla sama, mis neljanda foorumi puhul. Sellist tüüpi foorumite aeg oli läbi ning ka 1991. aasta mais polnud vajadus nende järele uuesti sündinud, sest võimalus vabalt tegutseda ja enda arvamust avaldada oli kõigil olemas.

Noortefoorumite tõus ja langus. Seosed foorumite vahel.

Kindlasti pole noortefoorumite ainuke ühendus nende nimi, kuid ometi antud töös vaadeldud allikate põhjal võib välja tuua, et side esimese ja viimase foorumi vahel pole väga tugev. Foorumitel oli üks administratiivne sarnasus – kõigil olid eraldiseisvad korraldustoimkonnad. Teatud määral korraldajad ka kattusid, kas üksikisikute või organisatsioonide näol. Kõige tugevam side oli I ja II foorumi vahel, kus on allikate abil võimalik taasluua foorumite vahel toimunud organiseerimisprotsess. Alates SNF I järel loodud Sõltumatu Infokeskuse üleskutsest II foorumi asjus kuni EÜS Sodaliciumi korralduseni. Järgmise kolme foorumi puhul aga tugevaid korralduse nõ üleandmise seoseid enam luua ei

²³³ V Sõltumatu Noortefoorum tuleb taas. *Postimees. Tartu päevaleht*, 18.05.1991, lk. 3

²³⁴ Sõltumatud noored. Viieendat korda. V Sõltumatu Noortefoorum kukkus läbi, *Postimees Tartu päevaleht*, 18.05.1991, lk.1.

²³⁵ Samas, lk. 1

saa. Esimestel kolmel foorumil on läbi korraldajate tugev seos, kuna seda korraldanud organisatsioonid olid olnud varasematel foorumitel üldiselt kohal (ERSP, roheliste ja Muinuskaitse ning EÜS Sodaliciumi esindajad alates esimesest, Tallinna Sõltumatu Maleva esindajad alates teisest foorumist). Neljanda foorumi puhul saab öelda, et kohal käisid veel varasemast tuttavad liikumised ning organisatsioonid, kuid korraldus toimkonna osas on asjalood segased. Viies foorum on kõigest täiesti eraldiseisev. Esiteks on ta ajaliselt teistest isoleeritud - kui esimesed neli foorumit toimusid umbes poole aastaste vahedega aastatel 1988-1989, siis viies foorum toimus alles 1991. aasta mais. Viienda foorumiga saab küll seostada varasemaid korraldajaid ja foorumitest osavõtjaid. Seetõttu on viies foorum ka kõige „frantsiisilikum“ seega on võimalik, et korraldajad võtsid nimetuse kasutusele lootuses tõmmata osalejaid kohale ainult nime toel. Paraku see ei töötnud.

Osavõtjate arvu osas on foorumite puhul näha stabiilset osavõtjate vähenemist. Esimesel foorumil tuhatkond osavõtjat, teisel 850, kolmandal ligikaudu 600, neljandal 150 ja viiendal ligikaudu 40 inimest. Selle põhjused on ilmselt erinevad, näiteks foorumite uudsuse kadumine. *Esiteks*, SNF I oli midagi täiesti enneolematut ning tõmbas seetõttu ka palju huvilisi. Mida aeg edasi, seda enam otsustati foorumitel mitte osaleda, kas huvi puudumise, elumuudatuste või muude põhjuste tõttu. *Teiseks* muutusid foorumite II-V teemapüstitused liiga kitsaks. Kui esimene foorum oli väga üldine ja puudutas kõiki noortele tähtsaid teemasid, siis järgnevad foorumid proovisid tegeleda kindlate teemadega, mis võisid huvitada ainult teatud inimesi. *Kolmandaks*, alates esimesest foorumist algas uute liikumiste ning organisatsioonide rajamine/taastamine. Noored leidsid endale kohad, kus sai vastavalt enda huvidele arvamust avaldada, rääkida ning mingil määral ühiskonda mõjutada. Suurem vajadus foorumi, kui spetsiaalse noorte probleeme koondava ürituse järele kadus ära.

Avalikkuse huvi noortefoorumite vastu on samuti ajas vähenev. Kui esimesed kolm foorumit leidsid kajastust nii enne kui ka pärast foorumi toimumist ning nende osas avaldati leheveergudel väga palju arvamust, siis kahe viimase foorumi osas suurem huvi rauges. Neljanda foorumi kohta veel natukene kirjutati, kuid, mitte enam varasemas mahus. Viies foorum on siin jällegi täiesti isoleeritud. Inimeste huvi foorumi vastu oli leige, seega polnud sellest eriti huvitatud ka meedia.

Viimasena saab välja tuua erinevate liikumiste suhtumise foorumitesse. Kui esimese foorumi puhul tulid põhilised kriitikanooled riiklike organisatsioonide ja ametnike poolt ning sõltumatud noored olid üpris ühised, siis alates teisest foorumist asi muutub. Teine foorum satub kriitika alla just Tallinnas baseeruvatelt liikumistelt nagu Heinakuu ja Tallinna Sõltumatu Malev. Kolmanda foorumi puhul saab taaskord rääkida pigem ametlike institutsioonide

kriitikast ning neljanda puhul jällegi sõltumatute liikumiste kriitikast. Loomulikult tuleb siin arvesse võtta seda, kes foorumit korraldas, kuna näiteks kolmanda foorumi hetkel ei olnud sõltumatuid väljaandeid, kes poleks olnud foorumi korraldusega seotud, samas neljanda foorumi korraldustoimkonnast olid sõltumatud organisatsioonid jällegi puudu.

Kokkuvõte

Käesoleva uurimistöo peamine uurimisküsimus oli: „milline oli Sõltumatute Noortefoorumite (SNF) koht ja mõju ENSV noorteliikumises ja poliitikas 1987-1991“? Sellele vastates, saab öelda, et SNF I oli oma ajas küllaltki erakordne. Pea tuhat noort tuli kokku, et arutada tulitavatel teemadel ning öelda arenevas perestroika keskkonnas sekka ka oma sõna. Võrreldes varasemate noorte väljaastumistega ei proovinud miilits või teised julgeolekuorganid ka foorumil osalejaid vahistada. Ka Loomeliitude Pleenum oli olnud sarnane sündmus, kuid mõeldud rohkem eliidile, ekspertidele nagu neid ajalehtedes nimetati. Foorumil oli tunda noorte seisukohtade ja vaatenurkade muutust. Selle tunnistuseks võivad olla ka järgmised foorumid, foorumile koheselt järgnenud sündmused lauluväljakul või siis erinevad uued liikumised, mis ametlikult loevad enda alguseks I Sõltumatut Noortefoorumit.

II Sõltumatu Noortefoorum jätkas ideeliselt sealt, kus lõppes esimene foorum. Selle algus üldiselt sujus, kuid võib järeldada, et foorumi jooksul hakkasid ilmneva erinevate noorteliikumiste hõõrdumised, mis tipnesid õhtuse diskussiooniga. Päevapoliitika tõttu ei jõudnud õhtune diskussioon ilmselgelt ühisele arusaamale lõppdokumendi sisus. II SNFi mõju noorteliikumistele ja nendega seotud poliitikale ei olnud nii suur, kui seda oli I SNF. Foorumi üheks põhiliseks saavutuseks võib siiski lugeda Eesti Vabariigi taastamise ettepanekut, mis oli ideena ringi käinud juba I foorumi korraldustoimkonna tegutsemisest peale.

III Sõltumatut Noortefoorumit tuleks käsitleda koos üldise sõjaväe ja militarismi vastase liikumisega. Ka tollased korraldajad on avalikult välja öelnud, et idee kutsuda kokku foorum tulenes ühiskonnas toimuvast. Paraku ei saa välja tuua otseseid tulemeid III foorumi toimumise järgselt noorteliikumiste või poliitika osas. Pigem võiks foorumit vaadelda kui toetusüritust kogu ülejäänud militarismivastase liikumise sees, mis toimus nii enne kui ka peale foorumit ning foorumi mõju nendele sündmustele on pigem kaudne kui otsene.

IV Sõltumatu Noortefoorum oli võrreldes oma eelkäijatega väike. Seetõttu oli ka olematu foorumi mõju. Osad sõltumatud liikumised tulid kohale veel kindlate ettepanekutega, kuid ka neist ei saanud asja. Tekkinud erinevad sõltumatud liikumised ajasid igauks ühiskonnas enda asja ja leidsid ühiskonna ja poliitika mõjutamiseks paremaid viise, kui seda oli noortefoorum.

V Sõltumatu Noortefoorum oli seda vaid nime poolest. Pigem oleks seda paslik nimetada veel viimaste „tõeliste“ revolutsionääride koosolekuks, mis kasutas populaarset nime lootuses meelitada kohale suurem hulk osalejaid. Seega võib öelda, et tähtsamad olid esimesed

kolm foorumit, mis aitasid kaasa noorte liikumiste aktiveerumisele, nende vaadete tutvustamisele ja diskussioonile ühiskonnas. Perestroika arenedes ning ühiskonna vabanedes kadus aga foorumite jaoks vajadus ning seetõttu hakkas ka nende tähtsus vähenema.

Teine uurimisküsimus käsitles viie toimunud foorumi omavahelist sidet - kas ühine oli ainult nimi või ka sisu? Selle käigus tuvastati neli erinevat kriteeriumit. *Esiteks*, korraldustoimkonnad ning jälgitav korralduse ülekandumine ühelt foorumilt teisele. Tugevam side on esimese kahe foorumi puhul, kus on võimalik luua side eelmise foorumi ja uue foorumi korraldajate vahel. Järgmiste foorumite puhul võib välja tuua, et üldiselt olid korraldajateks organisatsioonid või isikud, kes olid varasemalt foorumitel osalenud. Ainukese erandina võib siin välja tuua neljanda foorumi. *Teiseks*, osavõtjate arvu vähenemine iga foorumiga. Foorumitel osalev rahvahulk vähenes iga järgneva sündmusega. Esimesel kolmel foorumil oli osalejaid 600 kuni 1000, neljandal foorumil 150 ning viiendal foorumil 40 osalejat. *Kolmandaks*, avalikuse huvi seoses foorumitega ning nende kajastamise vähenemine ajas. Jällegi on siin näha langevat tendentsi. Esimesed kolm foorumit olid ajakirjanduses ja mitteametlikes väljaannetes esindatud, neljanda foorumi vastu tunti juba vähem huvi ning viienda foorumi puhul ei saa välja tuua mingisugust erilist kajastust. *Neljandaks*, sõltumatute liikumiste omavaheline kriitika ja ühtsus foorumitel toimuva osas. Ainuke mis teistest silmapaistavalt erineb, on teine foorum, kust võib leida selge omavahelise kriitika nii foorumi korraldajate kui ka osalejate vahel. Esimene ja kolmas foorum olid üpris ühtsed, kus diskussioon arenes rohkem sõltumatute noorte ja riigimeedia vahel.

Kolmas uurimisküsimus: milliseid ideid noored I Sõltumatul Noortefoorumil esitasid, millised olid nende soovid ja lootused tulevikuks 1988. aasta varasuvel? Foorumil kõlas mitmekesine ideede spekter, millest paljud kandusid edasi järgmistele foorumitele või jõudsid hiljem Eesti poliitikasse. Inimõigustest rääkides, käsitleti NLi karistusmeetmeid, organisatsioone ja nende tegevuste. Inimõiguste tagamise osas jaotuvad mõttesuunad üldjoontes kaheks. Esiteks Indrek Tederi idee parandada olukorda seaduste ümber kirjutamisega. Tuli luua tagatised, mis kindlustaksid inimõiguste järgmise. Teist suunda väljendasid Eve Pärnaste ja Arvo Pesti, kes nägid tugevat seost inimõiguste ja julgeolekuorganite vahel ning lahendusena nende organite tugevamat kontrollimist või laiali saatmist.

Konflikt 1960. aastate generatsiooni ja 1980. generatsiooni vahel oli üks Sõltumatu Noortefoorumi põhilisi käima tõukavaid jõudusid. Foorumil kõlanud mõtted ja ideed selle osas on ühisosas üpris sarnased. Vanem generatsioon pidas noori liiga radikaalseteks ning nad ei

saa aru, et poliitikat niimoodi ajada ei saa. Margit Sutropi ja Jüri Luige näitel võib välja tuua ka noorte negatiivset suhtumist 60. generatsiooni rahuliku süsteemi muutmise kontseptsiooni.

Noorte organiseerimise ja organisatsioonide ideede kohta oli foorumil erinevaid mõtteid. Enamus arvasid, et vaja oleks komsomolist/parteist sõltumatuid liikumisi, mis võiksid olla enda tegevuses vabad, kuid vaja oleks ka katuseorganisatsiooni, mis aitaks ühtset tegevust koordineerida. Noorterinde loomisest asja ei saanud, eriti peale foorumil toimunud Edgar Savisaare kõnet. Pigem arenes teatud noorte seas suur vastumeelsus Rahvarinde tegevusele. Peale I foorumit on näha ka sõltumatute liikumiste arvulist kasvu.

Noortefoorumi toimumise ajaks polnud avalikud demonstratsioonid ega „vaba“ ajakirjandus midagi võõrast, kuna toleks hetkeks olid toimunud juba näiteks Hirvepargi miiting, Fosforiidisõda ja paljud väiksemad, lokaalsed demonstratsioonid. Kõned keskendusid rohkem sellel, kuidas demonstratsioonide jaoks planeerida ning valmis olla. Sõnavabaduse ja vaba ajakirjanduse juures toodi välja, et vähe on omakirjastuslike väljaandeid, kuid suuremat probleemi nähti just väljaannete paljundamises ning piisavas levitamises

1988. aasta juunis oli omariiklusest ja taasiseseisvumisest avalikult rääkimine väga haruldane ja see teeb Noortefoorumil tehtud avaldused veel tõsisemaks. See, et iseseisvusest rääkimine oli radikaalne, näitab ka see, et Rene Kari ei lükanud tagasi ideed sotsialismist ja selle jätkuvast järgimisest, vaid esitas iseseisvuse kui ühe võimaliku perestroika tulemi. Sellegi poolest keeldusid riiklikud ajalehed kõnet trükkimast.

Sõjaväe ja antimilitarismi osas lähevad foorumi ideed üldiselt kahte leeri. Esiteks ideed, mis soovivad näha rahvusväeosasid ja teenimist kodumaa pinnal. Ei olda vastu sõjaväele kui institutsioonile. Põhilist probleemi nähakse Eestis viibivates võõrvägedes, sõjaväe kastumises rahva hirmutamiseks ja kontrollimiseks ning rahvusväeosade ja Eesti pinnal teenimise võimaluse puudumises. Teine idee oli põhimõtteliselt patsifistlik, kus sooviti näha sõjaväe ja üldiselt relvade kadumist.

Foorumil kõlanud ideed liiduvabariikide suhtluse osas leidsid, et vaja on teha rohkem koostööd, teiste liiduvabariikidega, sest mured olid kõigil sarnased. Nähti vajadust teiste impeerium rahvastega koostööd teha, sest ühiselt on kõigi hääl tugevam. Kõik esitatud ideed eesti keelest ja kultuurist olid kaitsvad ning nende mitmekülgset arendamist toetavad. Keele, kirjanduse ja ajaloo hoidmine on ühe rahva koospüsümise jaoks hindamatu väärtusega, mille kohta võib näite tuua ka foorumil esitatud kõnest Valgevene olukorra kohta. Seega pole imekspandav, et sellised teemad foorumil käsitlust leidsid.

Ettekanded usust ja kirikust olid sisult ja suundumuselt samad. Esines arvamus, et just usk ja kirik enda õpetusega annavad rahvale jõudu ning ainuüksi läbi selle on võimalik jõuda

parema ühiskonnani. Kahe põhilise kõne pidaja arusaamad lähevad küll natukene lahku. Kui Heino Nurk rõhutab rohkem religiooni kaotaminekut ühiskonnast ning vajadusele see tagasi tuua, siis Peeter Kaldur võtab oma kõnes radikaalsema seisukoha, arvates et kirik on olnud sõltumatuse edasikandja ning tuleviku demokraatlikus ühiskonnas peavad inimesed kuuluma kirikusse.

Foorumil jagatud mõtted vanglasüsteemi kohta ENSVs tõid välja, et paranduslike tööde kolooniad ei tegele inimeste parandamise vaid paremal juhul nende ühiskonnast eraldamise ja halvemal juhul nende veel hullemateks retsidivistideks muutmisega. Samuti toodi välja murekoht, et vanglates ei kasutata eesti keelt, mis viib laiemale vene keele kasutamiseni ühiskonnas. See viitab ettekandjate selgele murele inimõiguste osas kui ka sellele, millistena kinnipeetavad laiemasse ühiskonda naasevad.

Neljas uurimisküsimus keskendus ENSV ja NSVLi keskuse ehk Moskva noorteliikumiste tunnuste võrdlemisele. Millised olid liikumiste ühisjooned impeeriumi keskel ja äärealal? Kokkuvõtvalt võib järeldada, et kõik kolm Felix Krawatzeki esitatud teesi perestroika-aegse Moskva noorteliikumiste kohta kohanduvad ka ENSV oludesse. Esiteks, perestroika jooksul on ka ENSVs näha suurenevat noorte poliitilist aktiivsust ning uute noorteliikumiste teket, kuigi ajaliselt ei lange noorteliikumiste nõ "kõrgaeg" just kokku. Ka ENSV komsomol üritas noori sellel perioodil piirata ning noorteorganisatsioonide monopoli enda käes hoida, kuid ka siin oli see määratud läbi kukkumisele. Ka ühiskonda suutsid ENSV noored enda tegevusega kaasata. Näitena võib tuua Võru Sõltumatu kolonni tegevuse Võrus, I SNFile järgnenud ja populaarsust kogunud öölaulupeod, foorumite ümber toimunud diskussioonid jm. Samuti peab paika noorte ja nende liikumiste hääbumine ning sulandumine teiste organisatsioonidega. Põhjuseid on erinevaid, kuid põhiliselt liituti erinevate suuremate poliitiliste jõududega, saavutati oma eesmärgid, mis muutsid liikumise ebavajalikuks või ei peetud liikumist enam vajalikuks ning leiti endale teine väljund.

Moskva ja ENSV isetekkeliste rühmituste vahel võib välja tuua järgnevad seosed. Esiteks enamus isetekeliste rühmituste liikmeid olid noored, alla 35 aasta vanad. Teiseks alustati liikumisi tihti kindla eesmärgi ja teemaga, muinsuskaitse, looduskaitse, teater, ilukirjandus jne. Näiteks võib tuua teises peatükis käsitletavat liikumised „Noor Tartu“, „Valhalla“ või suure noorte osalusega muinsuskaitse ja roheliste liikumised. Praktilised eesmärgid on siin samuti olemas, haudade/monumentide kaitse ja taastamine, teiste noorte harimine kirjanduse vallas või siis liikumise „Ülikool relvavabaks“ võitlus sõjalise kateedri vastu. Samuti olid tihti sarnased liikumiste tekkimise põhjused, Komsomol ei pakkunud piisavalt võimalusi huvipäraseks tegevuseks või olid need võimude poolt keelatud.

Küll ei kattu antud uurimise tulemusel Moskva „informaalsete“ ja ENSV „sõltumatute“ ideed tulevikust. Kui Moskva liikumiste esitatud mõtted ja ideed tuleviku kohta olid valdavalt utoopilised ning väga hästi ei suudetud selgitada, kuidas edukalt lisada kehtivale sotsialistlikule riigikorraldusele läänelike ideid. ENSVs oli noortel üldiselt väga hea arusaam, mis on valesti, mis ei meeldi ning realistlikult suudeti tihti välja tuua ka lahendusi, kuidas olukorda parandada. Üpris selge oli ka nägemus soovitud demokraatlikust riigikorrast. Seda selgitab aga piirkondade ning inimeste ajalooline erinevus. Moskva informaalsetel puudus ühiskondlik ajalooline kogemus demokraatiaga, samas kui ENSVs oli tollal veel arvestatav kollektiivne mälu eksisteerinud Eesti Vabariigist ning selle toimimise mehhanismidest. Eesti noor ei pidanud endale ette kujutama, mis võiks olla demokraatlik riigikord, seda pidi õigelt inimeselt lihtsalt küsima.

Antud uurimistöö avab mitmeid uusi Eesti lähiajaloo uurimise suundasid. Võimalik on jätkata erinevate sõltumatute liikumiste kaardistamist läbi elusolevate osaliste intervjuerimise. Põhjalikumalt peaks uurima töös välja toodud sõltumatuid liikumisi, nagu Sõltumatu Infokeskus, Tallinna Sõltumatu Malev, jt, sest arhiivis on nende kohta veel hulgaliselt materjali. Samuti ootavad korraliku tehnoloogilist restaureerimist minilindid SNF II ja SNF III foorumist Vabamu muuseumis, mille järel saaks mainitud üritusi veel põhjalikumalt analüüsida.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad

Eesti Sõltumatu Noortefoorum konspekt, ERAF.9601.1.91

Okupatsioonide ja vabaduse muuseum Vabamu kogu VBM_12896:7 Av

Allikad isiklikest arhiividest

Piret Lindpere märkmed SNF I korralduskoosolekutest (1988)

Kasutatud kirjandus

Eesti NSV Kunstnike Liidu Noortekoondise teatis, 1987

Kenney Padraic (2002) *A Carnival of Revolution. Central Europe 1989*. Princeton University Press.

Krawatzek Felix (2018) *Youth in Regime Crisis: Comparative Perspectives from Russia to Weimar Germany*. Oxford University Press.

Kross, Eerik-Niiles (2007) *Vabaduse väravad. Valik tekste 1988-2006*. Ilmamaa.

Laar Mart, Ott Urmas, Sirje Endre (1996) *Teine Eesti. Eesti iseseisvuse taassünd 1986-1991*. SE&JS.

Made Tiit (2019) *Nõukaaeg, Meenutused, faktid, olud, veidrused*. Rahva Raamat.

Niitsoo Viktor (2002) *Müürimurdjad. MRP-AEG ja ERSP lugu*. OÜ Ortwil, Tallinn.

Pruuli Tiit (2013) EÜE jälg. Pildikesi üliõpilasnoorsoo elust. Varrak.

Pärnaste Eve, Niitsoo Viktor (1998) Kogumik MRP-AEG Infobülletään 1987-1988. SE&JS.

Saar Ain (1998) *Aksioonide aeg*. Ain Saar.

Rull, Ivo (2015) *Tartu tudengid kuumadel kaheksakümnendatel. Almanahh 2015*. Rull ja Rumm.

Ruutsoo Rein (2004) Estonia. *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe*. Toim. Detlef Pollack, Jan Wielgohs.

Urban Michael (1997) *The Rebirth of Politics in Russia*. Cambridge University Press.

Teadusartiklid

Aarelaid-Tart Aili, Johnston Hank (2000) Generations, microcohorts, and long term mobilization: The Estonian National Movement, 1940-1991. *Sociological Perspectives* (Dec.)

Hans Asenbaum (2012) Imagined Alternatives. A History of Ideas in Russia's Perestroika. *Socialist History*. No. 42

Raun Mait (2000) Muinsuskaitse selts ja poliitika. *Tuna*, Nr. 1, 2000.

Perioodika (sh. isekirjastuslikud väljaanded)

Avalik arvamus

Eesti Ekspress

Edasi

ERSP Teataja

Haridus

Heinakuu

Kodumaa: nädalaleht

Noorte Hää: ELKNÜ Keskkomitee häälekandja

Pedagoogiline Instituut: E. Vilde nimeline Tallinna Pedagoogilise Instituudi häälekandja

Postimees

Räwala

Tallinna Kunstiülikooli kuukiri

Vikerkaar

Sirp ja vasar

Sõdur

Ühistöö: Rapla maakonna ajaleht

Internetiallikad

Harta 87 dokument eesti keeles, Harta koguduse veebileht, <https://harta.ee/harta-87/harta-dokumendid/harta-87-dokument-eesti-keeles/> (külastatud 10.04.2025)

Jakobs Hubert, Harta 87, Harta koguduse veebileht, <https://harta.ee/harta-87/hubert-jakobs/> (külastatud 10.04.2025)

Jakobs Raimond, Meie ajalugu, Harta koguduse veebileht, <https://harta.ee/meist/meie-ajalugu/> (külastatud 10.04.2025)

Palli Ilmar, Kõvasti öeldud saatuslikud sõnad viisid aastateks trellide taha, *Maaleht*, 18.08.2013, <https://maaleht.delfi.ee/artikkel/66586251/kovasti-oeldud-saatuslikud-sonad-viisid-aastateks-trellide-taha> (külastatud 06.05.2025)

Tali, Peeter, Pärlist veinipeekriga tervitan sind Sakala, (Eesti päevaleht, 13.11.1999), <https://epl.delfi.ee/artikkel/50779149/parlist-veinipeekriga-tervitan-sind-sakala> (külastatud 05.02.2025)

Raadiosaated

Andres Herkeli intervjuu Kaja Kärnerile. *Eesti lugu. Äratulek. 1988: Noortefoorumist pikettideni*. <https://vikerraadio.err.ee/1609061132/eesti-lugu>

Summary. Independent Youth Forums in the Estonian SSR (1988-1991)

The turbulent years of the late 1980s and early 1990s in Soviet Estonia have also been heavily marked in Estonian historiography. The narrative of Estonia's re-independence typically highlights the programs and popular movements such as the Self-Managing Estonia (IME) project, the Estonian Popular Front, and nationalist mobilisation through the Estonian National Independence Party (ERSP) and the Citizens' Committees, as well as the public disclosure of the Molotov-Ribbentrop Pact and the Congress of People's Deputies of the USSR. However, this grand narrative has often overshadowed smaller movements, their ideas, and the individuals involved.

This study focuses on the Independent Youth Forums and the youth movement in general in the Estonian SSR, mapping its key figures, networks, and ideas from 1987 to 1991. The "independent youth movement" story offers a grassroots perspective on Estonia's perestroika period, illustrating how youth group initiatives emerged and evolved during this transformative era.

The central research question of this thesis is as follows: What was the role and impact of the Independent Youth Forums (SNF) within the youth movement and political landscape of the Estonian SSR from 1987 to 1991? The broader object of study is the youth movement as a whole—comprising various organisations—while the primary case study focuses on the First Independent Youth Forum (SNF I). The rationale for selecting SNF I lies in its more prosperous sources, a higher number of participants, and greater socio-political visibility relative to the other forums.

Secondly, the master thesis investigates the interconnections between the five forums: was their commonality limited to the name, or did they also share substantive content? Third, the study explores the *ideas* presented in the First Independent Youth Forum in June 1988. What visions, aspirations, and hopes for the future did they articulate in the early summer of 1988? The fourth and final research question centers on a comparative analysis of the Estonian SSR and Moscow youth movements. What were the common features of these movements at the imperial Soviet core and periphery?

The answer to the main research question was found to be that the First Independent Youth Forum (SNF I) was a rather exceptional event for its time. Nearly a thousand young people gathered to discuss pressing issues and to voice their perspectives on the evolving

environment of perestroika. The forum allowed youth to unite, exchange ideas, and gain inspiration, courage, and new insights. Unlike earlier youth demonstrations, participants at the forum were not subjected to arrests by the militia or other security agencies. While the Creative Unions' Plenum in April 1988 had been a similar event, it was primarily intended for the nomenklatura intellectual elite and those referred to as "experts" in the press. In contrast, participation in the Youth Forum did not require one to be an expert or a proven nomenklatura member. As participants later recalled, the forum marked a shift in the attitudes and perspectives of young people.

The Second Independent Youth Forum (SNF II) continued ideologically where the first had left off. While it began smoothly, tensions between different youth movements began to surface during the forum, culminating in a contentious evening discussion. Current political developments—particularly the proposed amendments to the Soviet Constitution—sparked anxiety and inevitably influenced the forum's agenda. As a result, the evening debate failed to reach a consensus on the content of the final declaration. A clash emerged between the forum's narrower focus on education and the broader political context. Although the second forum did not significantly impact youth movements and related politics as the first, it nonetheless contributed to developing diverse viewpoints and public discourse among youth and within society. One of its key achievements was the proposal to restore the Republic of Estonia—an idea that had circulated since the organizing committee of the first forum.

The Third Independent Youth Forum (SNF III) should be viewed in the context of the broader anti-militarist movement which flourished in the Soviet republics in 1989. The organisers publicly stated that the idea to convene the forum arose from ongoing societal developments. As with the second forum's focus on education, the theme of antimilitarism—already addressed in the first forum—was central to the third. However, no direct political or organizational outcomes can be attributed to the third forum. It is better understood as a solidarity event into the broader anti-militarist movement, which both preceded and followed the forum. Its influence on these developments was more indirect than direct.

The Fourth Independent Youth Forum (SNF IV) was significantly smaller than its predecessors, and its impact was negligible. Some independent movements still participated with concrete proposals, but none materialised. The various emerging independent movements began to pursue their agendas and found more effective ways to influence society and politics than through youth forums. By this point, the youth forum had outlived its relevance.

The Fifth Independent Youth Forum (SNF V) only bore the name in the title. It would be more accurate to describe it as a gathering of the last remaining "true" revolutionaries, who

used the popular forum name in hopes of attracting a larger audience. However, the conclusion mirrors that of the fourth forum: the era of such forums had ended. By May 1991, there was no renewed need for them, as the freedom to act and express one's opinions was already widely available.

Thus, it can be concluded that the first three forums were the most significant. They contributed to the activation of youth movements, the dissemination of their views, and the fostering of public discourse. As perestroika progressed and society liberalized, the need for such forums diminished, and consequently, their importance declined.

On the topic of discussed ideas in the first forum, 10 separate ideas were found. When discussing human rights, the forum addressed Soviet punitive measures, relevant institutions, and their activities. Two primary schools of thought emerged regarding the safeguarding of human rights. The first was represented by Indrek Teder, who advocated for improving the situation through legal reform—rewriting laws to establish guarantees to protect human rights. The second approach, expressed by Eve Pärnaste and Arvo Pesti, emphasised the close connection between human rights violations and the security apparatus. They proposed stronger oversight or even dismantling these institutions, arguing that meaningful human rights protections could not be achieved until these bodies were brought under control and their powers curtailed. The forum was not a platform for vague appeals like “something must be done” but a space where concrete proposals were presented.

A key driving force behind the Independent Youth Forum was the generational conflict between the 1960s and 1980s cohorts. The ideas voiced at the forum reflected a shared sentiment: the older generation viewed the youth as too radical and incapable of understanding how politics “should” be conducted. Margit Sutrop and Jüri Luik exemplified the younger generation's critical stance toward the older generation's preference for gradual, systemic reform. The youth no longer believed in the system they had grown up in and did not expect meaningful change from within it. They sought opportunities independent of the system rather than relying on those it offered. At the same time, Luik noted that the older generation could benefit from the youth's radicalism—by pushing the boundaries, the youth enabled the older generation to make greater demands without directly confronting the system.

Regarding youth organisation and movement-building, opinions varied. Most agreed on the need for movements independent of the Komsomol and the Communist Party—movements that would be free in their activities. However, there was also a perceived need for an umbrella organisation to coordinate collective efforts. The idea of forming a “Youth Front” ultimately failed, especially after Edgar Savisaar's speech at the forum, which sparked

significant opposition to the Popular Front among some youth. Following the first forum, a noticeable increase in independent youth movements was observed.

In June 1988, public discussion of sovereignty and independence was still rare, which made the declarations at the Youth Forum particularly significant. The radical nature of such discourse is underscored by the fact that Rene Kari, while not rejecting socialism outright, presented independence as one possible outcome of perestroika. Nevertheless, state newspapers refused to publish his speech.

Two main perspectives emerged on the topic of the military and anti-militarism. One advocated for national military units and service within Estonia, not opposing the military as an institution but criticizing the presence of foreign troops, the use of the military to intimidate and control the population, and the lack of opportunities for national service. The second perspective was fundamentally pacifist, calling for the abolition of the military and disarmament in general.

The fourth research question focused on comparing the characteristics of youth movements in the Estonian SSR and Moscow. What were the common features of movements at the imperial core and periphery? In conclusion, all three theses on youth movements can be applied to the context of the Estonian SSR and the Soviet centre. First, during perestroika, there was an apparent increase in youth political activity and the emergence of new youth movements. Secondly, the Estonian Komsomol also attempted to restrict youth activity and maintain a monopoly over youth organizations, but this effort ultimately failed. The third thesis is that youth movements eventually faded or merged with other organizations. The reasons varied—some joined larger political forces, others achieved their goals and no longer saw the need for a separate movement, or they found new avenues for engagement.

Several connections can be identified between spontaneous grassroots groups in the Soviet Union and those in the Estonian SSR. First, most participants in these informal groups were young—typically under 35. Second, these movements often began with a specific focus or theme, such as heritage preservation, environmental protection, theatre, or literature. These groups also pursued practical goals, such as protecting and restoring graves or monuments, educating peers in literature, or campaigning to make the university a weapons-free zone by opposing the military department. The reasons for the emergence of these movements were often similar: Komsomol failed to offer meaningful or engaging activities, or the authorities outright prohibited such activities.

However, this study reveals also a divergence in future visions between movements in Moscow and those in the Estonian SSR. In Moscow, the ideas and visions for the future were

often utopian, and participants struggled to articulate how Western ideas could be successfully integrated into the existing socialist system. In contrast, youth in the Estonian SSR generally understood what was wrong and what they opposed and were often able to propose realistic solutions for improvement. Their vision of a desired democratic order was relatively well-defined. This difference can be attributed to historical and regional factors: participants in Moscow lacked a societal memory of democracy, whereas, in the Estonian SSR, there was still a collective memory of the pre-war Republic of Estonia and its institutional mechanisms.

This research opens several new avenues for further investigation. Future studies could continue mapping various independent movements through interviews with surviving participants. Movements highlighted in this study—such as the Independent Information Center, Heinakuu, and the Tallinn Independent Battalion—deserve a more in-depth analysis, as substantial archival material remains available. Additionally, microtapes from the Second and Third Forums, currently held at the Vabamu Museum, await proper technological restoration. Once restored, these could enable a deeper analysis of those events.

Lisad

Lisa 1. I Sõltumatu Noortefoorumi korraldustoimkonna läkitus üldsusele

EESTI SÕLTUMATU NOORTEFOORUMI ALAGTUSRUHMA LÄKITUS ÜLDSUSELE

Olukord Eestis on aastakümneid olnud ebanormaalne ja inimvaenulik. Seda tõdes ka loomeliitude Ühispleenum. Praegune valitsusviis ja võimuaparaat on ennast täielikult kompromiteerinud ja noored ei pea võimalikuks järgida usalduse kaotanud juhte. Sellega seostubki noorsoo nn. Ühiskondlik passiivsus, mis kaob vaid märksa põhjalikumates Ümberkorraldustes kui seni Eestis ametlikult heaks kiidetud reformikavad.

Enesestmõistetav on eestimaalaste võõrandamatu õigus ise, ilma kesk võimu sekkumiseta lahendada kõiki oma maa, rahvast ja kultuuri puudutavaid küsimusi. Seepärast on vältimatult vajalik Eesti kodakondsuse sisseseadmise paiksustsensusse ja kohaliku keele valdamise alusel.

Eesti looduslik ja vaimne keskkond on ohus. Rahvusteadused kiratsevad, kultuuriväärtused hävivad, mälu kaob.

Et suurriiklik poliitika on seadnud ohtu väikerahvaste kestmise, peame õiglaseks kiire ja tõhusa abi andmist väikerahvaste, sealhulgas eestlaste noortele perekondadele.

Juba aastakümneid pole noored saanud korralikku haridust, mis eeldab võimalust vabalt valida õppeasutusi kodu- ja välismaal ning õpitavaid aineid. Politiseeritud ja militariseeruva sundõpetuse asemel vajame kultuuri- ja looduskeskse hariduse taastamist. Kirikul olgu õigus osaleda noorte vaimse palge kujundamisel.

Elu inimlikustamist takistab ka Üldsuse kontrolli puudumine Riikliku Julgeoleku Komitee ja Siseministeeriumi tegevuse üle - rahvas ei tea isegi nende võimu tegelikke piire. See annab julgeolekule võimaluse oma olemasolu õigustamiseks provotseerida pingeolukordi ja rikkuda seadust. Õigusteadvuse ja kõlbluse ravimise asemel väärastab Siseministeerium, kogu õigusemõistmise ja karistamise kord nii süüdlasi kui süütuid, noori ise-

Kranis.

Olukord N. Liidu relvajõududes ja armee osa ühiskonnas nõuab üldsuse pidevat kontrolli, mille puudumine on muu hulgas muutnud ajateenistuse inimväärlikust alandavaks. Sõjaväeteenistus on vaja muuta inimlikuks. Juba praegu tuleb noortele, kes aatelistel kaalutlustel ei saa sõjaväes teenida, võimaldada ajateenistus väljaspool relvajõude, edaspidi aga kaaluda väeteenistuse muutmist vabatahtlikuks. Pooldame tuumavaba Põhja-Euroopa loomist, mis tähendab ka Läänemere maade vabastamist tuumarelvast.

OLULISIM ON EESTI KÕIGI INIMRUHMADE HUVE KAITSVA RAHVAESINDUSE MOODUSTAMINE AUSALT JA TARGALT LÄBI VIIDUD VALIMISTE ALUSEL. Ainult niisugune rahvaesindus on pädev muutma põhiseadust ja täidesaatvat võimu ametisse nimetama. Riik tuleb muuta õigusriigiks, kus seadused ja nende elluviimine on kooskõlas üldinimlike väärtustega ja inimõigustega, kus erinevate vaadetega inimestele on tagatud võimalus väljendada üldsusele oma tõekspidamisi, koonduda ning osaleda ühiskonnaelu kujundamises. Seda on võimatu saavutada seni, kuni ei kaotata monopoli massiteabevahenditele ja eeltsensuuri ning ei vabastata meelsusvange.

Termitades uute noorsooühingute isetekkimist, tahame soodustada nende edasist omavahelist läbikõlmist ja peame vajalikuks sõltumatute noortehäälkandjate ning kooskõlastavate keskuste loomist.

Kõike seda arutame 4. juunil sõltumatul noortefoorumil.

Pöytäkirja:

13 ma

32 m

toimikunta jg. aru
lupaus

filmide arvostus (seura)

4.06 10-16³⁰ - 17⁰⁰ (hommikuse talu)

on viisid.

985 kohta.

6-700

kuu me emdama

2 lõunus. Digt + demendist on rasked

saada pinge võlja kultuuride peale. Tähtsust
min sõnad se on ?

Et võrre keeste foorum. - saame ilu

Et sõltumatu nõuandekomitee.

Ettepanekud KEBA pro x saad kultuuri.

Kultuuride seade

arvoharja pinge. - Seadelevall võrd

koostööd + Et võlja pol. keel

kuu-dest 5 tuhande.

lühivõrd (xks jt)

informal kult MRP, Et tõne, rohel pühapäev

kuu. - kult

loom, kult, uurimise.

mitmekülgne Tõraste Nustriit

Et kinnitada i x uue mandaadi

Jaanis

P. Kallom: IRIS n samasuguse haratuse.

pk 303 kirjand

ennastuse 27.05

Demokraatlik hääletus

Et aastat võiks, 27.05.05. and prel.
paga ravisemad. püüdes ke uue püügu
helgemus. Püüdis on v. võim. (demokraatlik)
mõtles mündestele. Kuidas uus hõim sümbol
pam. hõim. Tüüp et uus hõim. ent
igal normil end

füüsil. rüü. tejel kelm. dem. püügu
Tüüp. Kuid met. kelm. on uue n. hõim. 27.05.
Tüüp. doc

Tüüp. n. hõim. 27.05.05. võim. tejel kelm. hõim. 27.05.
(püüdis n. hõim. 27.05.05. (27.05.05.) püüdis
Tüüp. doc.

gruhi - Tüüp. on demokraatlik. Tüüp. 27.05.05.
hõim. püüdis on hõim. 27.05.05. hõim. 27.05.05.
hõim. 27.05.05. hõim. 27.05.05. hõim. 27.05.05.

ruu: Tüüp. on demokraatlik. Tüüp. 27.05.05.
hõim. püüdis on hõim. 27.05.05. hõim. 27.05.05.
hõim. 27.05.05. hõim. 27.05.05. hõim. 27.05.05.

Tüüp. - Tüüp. on demokraatlik. Tüüp. 27.05.05.
hõim. püüdis on hõim. 27.05.05. hõim. 27.05.05.
hõim. 27.05.05. hõim. 27.05.05. hõim. 27.05.05.

Tüüp. on demokraatlik. Tüüp. 27.05.05.
hõim. püüdis on hõim. 27.05.05. hõim. 27.05.05.
hõim. 27.05.05. hõim. 27.05.05. hõim. 27.05.05.

MIHHAIL LOTMAN:

Mina olen Mihhail Lotman, tegelen üldidelt erinevate asjadega, töötan Küberneetika Instituudis. Ma olen teise põlvkonna migrant.

Ma alustaksin motoga Puškinist. Seda lauset ei ole miskipärast Puškinini kogutud teostes olemas, ehkki see on tema enda käega kirja pandud - vana mordvälase sõnad: "Viimasel ajal kalmõkid on täitsa venestunud, elaval inimesel on valmis nahka üle kõrvade tõmbama."

Viimasel ajal on täheldatud sellist paradoksi, et need inimesed, kes nagu toetaksid seda ametlikku joont, mis on suunatud perestroikale ja demokraatiale; nende tegevus on ikka kuidagi kahtluse all alati. Kasvõi selline koosolek nagu siin praegu on - on väga palju olnud hoiatavaid hääli, kas on ikka mõtet seda teha. Samal ajal need inimesed, kes peaaegu et avalikult töötavad selle perestroika vastu, on väga auväärased ja peaaegu kõik nende tegevus on väga respekteeritav. Et seda paremini mõista, peaks mõtlema üldse, mis situatsioonis me praegu oleme. Seda on vaja teha sellepärast, et mõned hinnangud on tavaliselt eufoorilised ja ei vasta sellele tegelikule situatsioonile. Ma võrdleks seda meie praegust situatsiooni kohvikuga, kus meil on õigus valida erinevaid toite. Näiteks küsitakse, kas soovite kohvi koorega või ilma. Näiteks ma soovin kohvi koorega. Aga vaat koort ei ole ja kohvi ka ei ole, Aga soovida võib, keegi ei keela.

Kogu see demokratiseerimiseprotsessi mõte, ja samas see vundament, mille peale ta peab rajatud olema, on vabaduse kategooria. Mis asi on vabadus? Minu jaoks praegusel hetkel vabadus õh seotud valikuvabadusega. Ilma selleta ei ole vabadust. On olemas ka teisi vabaduse definitsioone, aga mina kasutan oma valikuvabadust ja valin just seda.

olen vanem kui enamus siinviibijaid ja -rääkivaid (ma ei
üks mind kutsuti). Sellel ajal, kui mina olin teievanune,
seda valikut ei olnud. Näiteks kui jätkata seda analoogiat
vikuga, siis - et kohv on väga halb ja tervisele kahjulik
jook, mida Läänes juuakse; teiseks on laim ütelda, et meil seda
ei ole. Aga nüüd ma ma valin teise vabaduse definitsiooni. Minu
jaoks kui inimesele, kes kasvas välja just sellistel tingimustel,
minu jaoks vabadus oli just kõigepealt sisemine kategooria ja
mina siis formuleerin enda jaoks seda valiku põhimõtet järgmise-
na: et minu vabadus seisneb selles, et ma ei vali nendest alter-
natiividest, mis mulle peale surutakse; kui ma võin valikuga ainult
imiteerida vabadust, siis ma ei vali ja sellega ma siis vähemalt
imiteerin oma sisemise vabaduse.

Minu ettekande teema oli soovinismist. Ma ei hakka tegema praegu
sovinismi teaduslikku analüüsi, ma toon ainult mõned olulised
uued soovinismi tüübid välja. Mille jaoks on see oluline?

Minu meelest üks viga, mis on juba tükk aega tehtud; ütleme
Eestis alates 1918.aastast, oli selline illusioon, et kõiki Eesti
asju saab ainult siin, Eestis ära teha. Ärkamisajal (ma tean, et
tuleb üks ettekanne ärkamisajast), situatsioon oli teine; tähendab
oli tihedas koostöös näiteks lätlastega, teiste vene väikeste
rahvastega, kõigepealt lätlaste ja soomlastega. Praegu me näiteks
ei tea, mis toimub Lätis või peaaegu ei tea. Aga väga paljudes
regioonides probleemid on praktiliselt samad. Ja miks me seda ei
tea? See on just selle valitseva soovinismi või uussovinismi re-
sultaat. Seda uut soovinismi - ma võiks teistmoodi nimetada sovi-
nistlikuks internatsionalismiks - see tähendab, et kõik rahvad on
vennad, aga nende suhtlemine käib läbi vanema venna ja tähendab,
kõik on solidaarsed, aga kõik on solidaarsed selle vanema vennaga.

Miks siis see soovinism on nii edukas? Sellepärast, et ta on

sti kooskõlas selle süsteemiga, mis meil ühiskonnas on. Sellise administratiiv-, rangelt hierarhiline süsteem ei saagi olla midagi muud kui sòvinistlik. Isegi võibolla kõige ärevamal kujul sellise süsteemse sòvinismi resultaate me ei näe Eestis, aga võibolla teistes regioonides ja liiduvabariikides. Näiteks viimasel ajal on palju räägitud sellest, kui halb situatsioon on Ukrainas ukraina keelega, ukraina rahvusliku kultuuriga, ta on väga tugeva vene surve all. Samas aga meil üldse ei räägita teisest asjast, mis on minu jaoks väga oluline - et Ukrainas elab kümneid, võibolla sadu väikseid rahvaid, kes on täiesti väljasuremisel ja väga diskrimineeritud just ukrainlaste poolt. Karpaatides on väga mitu rahvast; Karpaatias elavate ungarlaste passis kirjutatakse nende nimedele -ov lõpp. Minu isa käis piiritsoonis, siis piiritsooni loas oli kirjutatud nimi "Lotmanov". Ja peremees oli Fodo, niisiis "Fodovudlja Lotmanova". Ungarlased, kes õppisid Tartu Ülikoolis, spetsiaalselt "kaotasid" oma passi, et saada Tartus oma passis oma normaalse kirjapildiga õige nime tagasi ja teiseks neile väga meeldis, et see on ladina tähtedega kirjutatud. Veel palju hullemas olukorras on väikesed slaavi rahvad ja keeled, mis on Ukrainas. Need kõik on kuulutatud ukraina keele dialektideks ja mitte kirjakeelteks ja neil ei ole koole ega midagi. Siin see süsteemne sòvinism väga hästi töötab. Nagu Boschi pildi peal: suurem kala sööb väiksema kala, väiksem siis sööb veel väiksema ja nii edasi. Ja me peame seda situatsiooni väga hästi aru saama, sest tihtipeale ~~si~~ nendel kõige väiksematel kaladel ei jää muud üle kui karjuda appi sellele kõige suuremale kalale, kõige vanemale vennale.

Ja tihti Eestis see tekitab sellist kummalist pahameelt - et mis nad seal poevad venelaste ees. Aga neil ei ole teist võimalust. Ja ma arvan, et kõigis sellistes situatsioonides meie peame toetama neid, keda süüakse. Ja võibolla aitabki meid (või teid) ^{see} hendes situatsioonides, kui teid hakatakse alla neelama.

Lisa 4. Kutse I Sõltumatule Noortefoorumile (Juhan Kivirähki arhiivist)

Austatud

Eesti loominguliste noorte algatusel loodud initsiatiivrühm kutsub Sind osa võtma Eesti Sõltumatust Noortefoorumist, mis toimub 4. juunil k.a. Tallinnas kinos "Kosmos". Foorumi eesmärk on sõnastada tänase Eesti elu sõlmküsimused noorte vaatepunktist. Sellest üritusest võiks saada ettevalmistus sõltumatu noorteliikumise rajamiseks Eestis.

Sissepääs saali ja osavõtjate registreerimine algab kell 9.00, ettekannete algus punkt kell 10.

Sõnasoovist (sõnavõtu kestvus maksimaalselt 7 min.) palume teatada korraldustoimkonnale 26. ja 27. mail telefonidel Tartus 61565 Tiit Pruuli, Tallinnas 446859 kl 10-12 Ants Juske või 442900 kl 12-15 Hans Luik, Madis Jürgen või 26. maiks aadressil Tallinn, 200105 Võidu väljak 5 Kunstnike Liit, Ants Juske.

Kohtumiseni

Lisa 5. Foto I Sõltumatult Noortefoorumilt

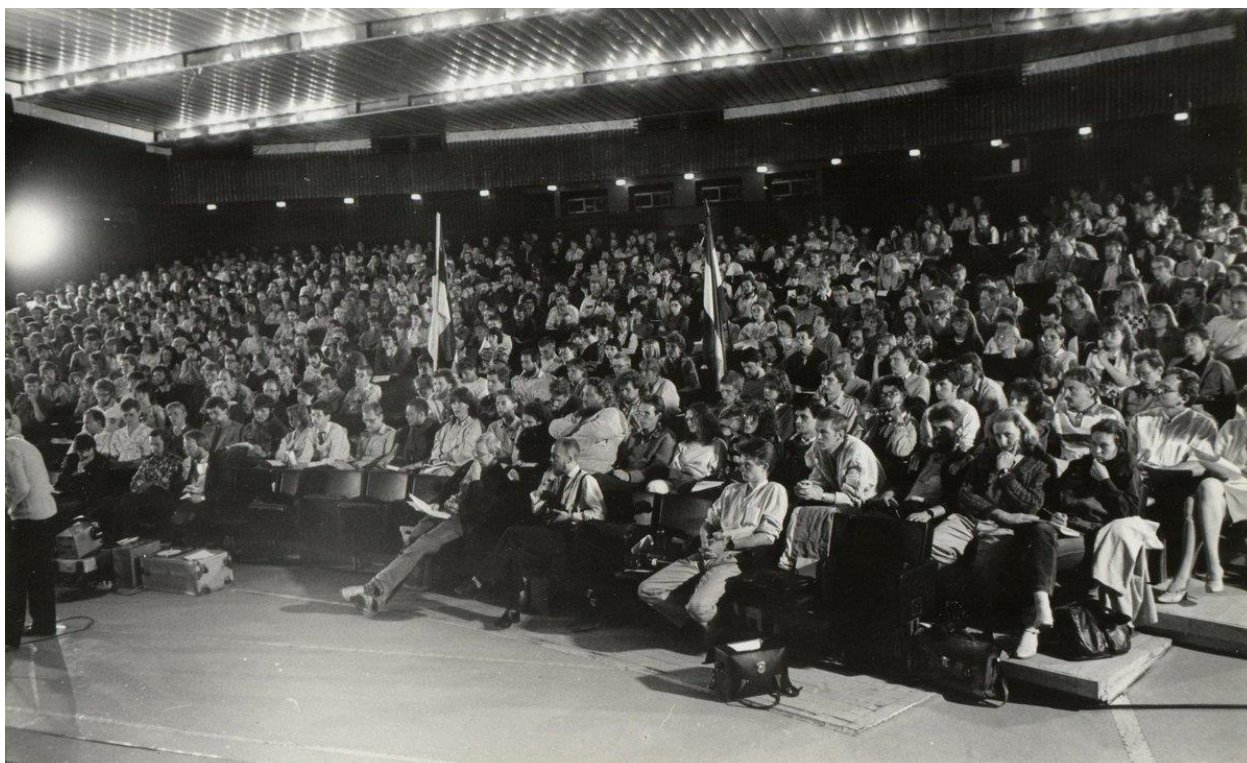

Foto vasakus ääres Võru Sõltumatu noorte kolonni nr. 1 toodud sini-must-valge lipp ja paremal Eesti Kunstiüliõpilaste Seltsi violett -valge-must lipp. Foto²³⁶: erakogu.

²³⁶ Forte portaal, <https://forte.delfi.ee/artikkel/66611449/25-aastat-tagasi-kes-oli-kus-laulva-revolutsiooni-aastal-1988>

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Mihkel Kraav

annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Sõltumatud Noortefoorumid Eesti NSV-s (1988–1991)“, mille juhendaja(d) on Juhan Saharov ja Kaarel Piirimäe, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;

kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Mihkel Kraav
10.05.2025